

פֶּרֶשֶׁת
בְּשַׁלַּח

עם רש"י ותרגום אונקלוס
ופירוש

בעקבות רש"י
ביאור ועיון

מאת
שאול דוד בוצ'קו

עורכת
אודיה בראון

כוכב יעקב תשע"ט

ניתן להשיג את הספר:

ישיבת היכל אליהו

כוכב יעקב 90622, טל' 02-6550500, פקס' 02-9972115
hesder@gmail.com • www.toraisrael.com

כל הזכויות שמורות למחבר - תשע"ט - 2019
חל איסור גמור לצלם מן הספר למטרות מסחריות.
מותר לצלם חלקים מן הספר לצורך לימוד אישי בלבד.

עימוד ועיצוב: אדרת מורגנשטרן

אונקלוס

יְיָ וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעְהָ אֶת־הָעָם וְלֹא
נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי
קָרֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן־יִנָּחֵם
הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ
מִצְרִימָה:

יְיָ וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעְהָ אֶת־הָעָם וְלֹא
נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי
קָרֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן־יִנָּחֵם
הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ
מִצְרִימָה:

רש"י

(יז) וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעְהָ אֶת־הָעָם וְלֹא נָחַם. ולא נהגם, כמו "לך נחה את
העם" (שמות לב, לד), "בהתהלךך תנחה אותך" (משלי ו, כב) (מכילתא בשלח
א).

ביאור

להובילם בדרך אחרת. רש"י מביא ראיה
לפירושו משני פסוקים:
א. אחרי שחטאו ישראל בחטא
העגל ביקש ה' להסיר את שכינתו
מעליהם וביקש ממושה להנהיג את
העם - "לך נחה את העם".
ב. שלמה המלך אומר במשלי
שהתורה צריכה להנהיג את כל מהלכי
האדם - "בהתהלךך תנחה אתך".

וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעְהָ אֶת־הָעָם וְלֹא
נָחַם. ישנם מדרשים המפרשים את
הביטוי "ולא נחם" משורש נח"ם -
המבטא נחמה או התנחמות כמשמעו
בהמשך הפסוק ("פֶּן־יִנָּחֵם הָעָם"). רש"י
מפרש על פי ההקשר כי מדובר בשורש
נח"ה - הנחיה והנהגה, והמ"ם הסופית
מילת היחס "אותם". "ולא נחם אלהים
דרך ארץ פלשתים" - ה' לא הנהיג את
ישראל דרך ארץ פלשתים אלא בחר

עיון

וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעְהָ אֶת־הָעָם וְלֹא נָחַם. משני הפסוקים שרש"י מביא אנו
מבינים ששורש נח"ה אינו מציין רק ליווי והוראת הדרך, אלא מדובר בהנהגה
במשמעות הרחבה של המילה. לו רצה ה' רק להוביל את עם ישראל לארץ - הדרך
הקצרה הייתה המתאימה ביותר, אך היות שהכוונה הייתה להנהיג אותם ולהביאם
למצב שיהיו ראויים ומסוגלים להשתלב בחיים החדשים - היה צורך במעקף.

רש"י

כִּי קְרוֹב הוּא. ונוח לשוב באותו הדרך למצרים (מכילתא בשלח, א). ומדרשי אגדה יש הרבה¹.

ביאור

כִּי קְרוֹב הוּא. קרבתה של "דרך ארץ פְּלִשְׁתִּים" היא לכאורה סיבה מצוינת ללכת דווקא בה כדי להגיע כמה שיותר מהר אל היעד - לארץ ישראל. ואולם, ההקשר מורה כי משמעות המילים "כִּי קְרוֹב הוּא" שונה ואף הפוכה. רש"י מבאר על פי הפשט שהקב"ה רצה למנוע מעם ישראל להכיר את הדרך המהירה, דווקא משום שהיא דרך נוחה המאפשרת לחזור בקלות למצרים. פירוש זה מעלה קושי: האומנם ההליכה בדרך ארוכה תמנע מהמעוניינים לשוב למצרים למצוא את הדרך המהירה? בשל קושי זה מציינ רש"י כי רבו המדרשים המפרשים את הפסוק בדרכים אחרות. עם זאת, רש"י אינו מביא את המדרשים - כי הם מנותקים מן ההקשר.

עיון

כִּי קְרוֹב הוּא. כמובן שמי שירצה לחזור למצרים בדרך קרובה יוכל לעשות זאת - גם אם הקב"ה ינחה את העם בדרך עקיפה. על כן נראה שמטרת ההליכה בדרך הארוכה אינה מסתכמת במניעת השיבה המיידית למצרים. בעומק תכליתה נועדה הדרך לטעת בלב ישראל כוחות חדשים ולהכין אותם לכניסה לארץ. השהות במדבר תאפשר לעם לעצב את זהותו ולהתחבר למהות מסעו - ואז יוכל לכבוש את הארץ בגבורה ובלי מורא. המרכיב היסודי ביותר בעיצוב הזהות במדבר, ובהכנה הנפשית לכניסה לארץ, הוא קבלת התורה - כפי שהודיע הקב"ה מראש למשה בסנה: "בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (שמות ג, יב). ייתכן שחבוייה כאן גם רמיזה על עומק הסיבה שהביאה את ישראל להישאר במדבר ארבעים שנה לפני הכניסה לארץ. תקופה זו של ארבעים השנים הייתה נחוצה כדי להקים דור חדש, נטול כל געגועים למצרים - דור שיבנה בנפשו קומה של גבורה ויכבוש את הארץ מתוך עוז וגאון ובלי כל פחד.

1. בספרי "על שולחן שבת" עמ' 139 פירשתי את אחד המדרשים, עיינו שם.

רש"י

בְּרֹאֲתֶם מִלְחָמָה. כגון מלחמת "וירד העמלקי והכנעני" וגו' (במדבר יד, מה).
אם הלכו דרך ישר היו חוזרים, ומה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו
"נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר יד, ד), אם הוליכם בפשוטה על
אחת כמה וכמה (מכילתא בשלח, א).

פֶּן יָנֻחַם. יחשבו מחשבה על שיצאו ויתנו לב לשוב.

ביאור

בְּרֹאֲתֶם מִלְחָמָה. מלחמת עמלק בארץ.
המתוארת בסוף הפרשה - "וַיָּבֹא עֲמֶלֶק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרִפְדִּים" (יז, ח) -
ודאי שאיננה משמשת עילה למעקף, שהרי מלחמה זו הייתה במדבר. אילו
היו הולכים בני ישראל בדרך הקצרה ייתכן שהייתה מלחמה זו נמנעת. אם
כן, באיזו מלחמה מדובר?
רש"י מפרש שהמלחמה שעליה רומזת התורה היא המלחמה לכיבוש הארץ, המופיעה בפרשת שלח לך: אחרי חטא המרגלים והעונש שהושת בעקבותיו על העם ללכת במדבר ארבעים שנה, ביקש חלק מן העם לעלות ולכבוש את הארץ ויהי מה. על אף אזהרותיו של משה העפילו האנשים אל ראש ההר - והוכו על ידי העמלקי והכנעני שגרו

רש"י מזכיר כי אף שהלכו ישראל בדרך ארוכה - ברגע ששמעו מהמרגלים על עוצמתם של יושבי הארץ נמלא ליבם מורר, ותגובתם המיידית הייתה: "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו נָתַנָּה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרִימָה". מה היה קורה לו היו ישראל נכנסים מייד לארץ ונתקלים באש המלחמה? ודאי שלא היו מסוגלים לעמוד בניסיון.

פֶּן יָנֻחַם. הפועל "להינחם" יכול להתפרש בשני אופנים: (א) קבלת תנחומים; (ב) חרטה, שינוי דעה. רש"י מבהיר כי "פֶּן יָנֻחַם" אינו מלשון נחמה, אלא משמעותו "פֶּן יתחרט" - פֶּן ישנה העם את דעתו ויבקש לשוב למצרים.

עיון

בְּרֹאֲתֶם מִלְחָמָה. מכאן שכיבוש הארץ אינו דבר קל אלא כרוך במלחמות ובמסירות נפש גדולה. דברים אלו חשובים ביותר, והם ההוכחה שגם בתקופות של גילוי פנים והשכנת השכינה בישראל אין הקב"ה פועל **במקום** האדם - אלא מלווה אותו ומסייע לו. חוסר הבנה של יסוד זה באמונת ישראל הביאה רבים להימנע מלהשתתף בבניין הארץ, וזו טעות נוראה. הקב"ה מסייע לאדם אך אינו פועל במקומו.

אונקלוס

יח וְאַסְחָר יִי ית עֲמָא אֹרַח
מִדְּבָרָא לִימָא דְסוּף,
וּמִזְרִין סְלִיקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
מֵאַרְעָא דְמִצְרַיִם.

יח וַיֵּסֶב אֱלֹהִים אֶת־הָעַם דֶּרֶךְ
הַמִּדְבָּר יַם־סוּף וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְנֵי־
יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:

רש"י

(יח) וַיֵּסֶב. הסיבם מן הדרך הפשוטה לדרך העקומה.
יָם סוּף. כמו לים סוף. וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים, כמו "ותשם
בסוף" (שמות ב, ג), "קנה וסוף קמלו" (ישעיהו יט, ו).

עיון (על עמוד קודם)

פֶּן יִנָּחֵם. הנחמה וההינחמות קשורות זו בזו: האדם המתנחם משנה את מצב
רוחו והווייתו מאבלות לחיים רגילים.

ביאור

וַיֵּסֶב. הפועל "וַיֵּסֶב" נגזר משורש
סב"ב בבניין הפעיל, ומשמעו שהקב"ה
עשה סיבוב לעם ישראל במקום
להוליכם בדרך הישרה.

יָם סוּף. ה' הולך את ישראל "דֶּרֶךְ
הַמִּדְבָּר יָם סוּף". "יָם סוּף" איננו שמו
של המדבר אלא הכיוון והיעד - הליכה
לעבר ים סוף. רש"י מוסיף שים סוף
נקרא בשמו על שום קני הסוף הגדלים
על גדותיו, ומביא ראיה משני מקומות
המזכירים את הסוף הגדל על גדת

המים:
א. כשמלאו למשה שלושה חודשים
הצפינה אותו אימו היטב בין הקנים על
שפת האגם - "וַתִּקַּח לוֹ תִּבְתָּ גִמְא...
וַתֵּשֶׁם בָּהּ אֶת הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁם בְּסוּף עַל
שְׂפַת הַיָּאָר".
ב. ישעיהו הנביא מנבא על חורבן
מצרים, שבו יתרוקן היאור ויתייבש,
ובאין מים יחרבו ויבלו גם כל הקנים
הגדלים בו: "וְנָהָר יִחָרֵב וַיִּבָּשׁ... וַחֲרָבוּ
יָאָרֵי מִצְרַיִם קִנְיָה וְסוּף קִמְלֻ".

רש"י

וְחַמְשִׁים. אין חמושים אלא מזויינים (מכילתא בשלח, א). [לפי שהסיבן במדבר גרם להם שעלו חמושים, שאלו הסיבן דרך יישוב לא היו מחמושים להם כל מה שצריכין, אלא כאדם שעובר ממקום למקום ובדעתו לקנות שם מה שיצטרך, אבל כשהוא פורש למדבר צריך לזמן לו כל הצורך, ומקרא זה לא נכתב כי אם לשבר את האוזן, שלא תתמה במלחמת עמלק ובמלחמות סיחון ועוג ומדין, מהיכן היו להם כלי זיין שהכום ישראל בחרב.] וכן הוא אומר "ואתם תעברו חמושים" (יהושע א, יד). וכן תרגם אונקלוס מזרזין, כמו "וירק את חניכיו" (בראשית יד, יד) – וזרזו. דבר אחר חמושים אחד מחמשה יצאו, וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפילה (מכילתא).

ביאור

וְחַמְשִׁים. בפירושו של רש"י כאן מופיע קטע בסוגריים שמקורו איננו ברור. יש שטוענים שזו גרסה מוקדמת של רש"י ("רש"י ישן"), ויש הטוענים שזו תוספת שהוסיף אחד מתלמידיו. ולפי שקטע זה קשה להבנה נקדים ונסביר את הדברים שהם פרי עטו של רש"י בוודאות.

רש"י מסביר בשתי דרכים את המילה "חמשים":

לפי הפירוש הראשון בני ישראל יצאו ממצרים מצוידים בכלי זין – כלי נשק. לפירוש זה מביא רש"י שתי ראיות:

א. בני שבט ראובן, גד וחצי המנשה ביקשו ממשה רבנו נחלה בעבר הירדן

המזרחי, ובתמורה התחייבו לשמש כוח חלוץ במלחמה לכיבוש הארץ: "וְעַבְדֶּיךָ יַעֲבֹדוּ כָּל חֶלּוֹץ צָבָא לִפְנֵי ה' לְמַלְחָמָה כְּאֲשֶׁר אֲדַנִּי דִּבֶּר" (במדבר לב, כז). ערב הכניסה לארץ מזכיר להם יהושע את התחייבותם: "וְאַתֶּם תַּעֲבֹדוּ חַמְשִׁים לִפְנֵי אֲחֵיכֶם כָּל גְּבוּרֵי הַחֵיל וְעֲזָרְתֶּם אוֹתָם", כלומר מצויידים בכלי נשק למלחמה.

ב. אונקלוס תרגם "וְחַמְשִׁים" עלו בני ישראל מארץ מצרים – "וּמִזְרְזִין סְלִיקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְעָא דְּמִצְרַיִם". להבנת המילה "מִזְרְזִין" חוזר רש"י לפרשת לך לך, שבה מסופר על אברהם אבינו שיצא למלחמה נגד ארבעה מלכים עצומים כדי להציל את לוט מידם. ◀

❧ ביאור (המשך) ❧

אברהם מצייד את נעריו בנשק - "וַיִּדְק אֶת חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ" - ובתרגום אונקלוס: "וְזָרְזוּ יֵת עוֹלִימוֹהֵי יְלִידֵי בֵיתָהּ". פירוש זה איננו מספק, משום שלא ברור כיצד הוא מתקשר לתחילת הפסוק - "וַיִּסֵּב אֶל־הַיָּם אֶת הָעַם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף". על כן מביא רש"י פירוש נוסף על פי האגדה, ולפיו המילה "חֲמִשִּׁים" נגזרת מהמספר חמש. האגדה גורסת כי רק חמישית מבני ישראל יצאו ממצרים, ואילו השאר מתו בשלושת ימי האפלה ששררו במכת החושך. התוספת שבסוגריים באה להסביר

את הקשר בין תחילת הפסוק - "וַיִּסֵּב אֶל־הַיָּם" - להמשכו - "וְחֲמִשִּׁים עָלוּ...": לו היו ישראל הולכים בדרך הקצרה והישרה, הם לא היו צריכים לסחוב איתם כלל כלי נשק אלא היו מצטיידים במקומות היישוב שאליהם היו מגיעים. היות שהולכים ה' דרך המדבר היה צריך לדאוג מראש שיהיו כלי נשק בידם. הסבר זה מבהיר מאין היה לעם ישראל נשק במלחמות שפקדו אותם בדרכם ארצה. הביטוי "לשבר את האוזן" משמעו להסביר היטב, להביא את השומע לכלל הבנה.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְחֲמִשִּׁים. לולי התוספת היינו מסבירים את הקשר עם תחילת הפסוק כך: אומנם לא נחם אלוקים את העם דרך ארץ פלישתים אלא סובב אותם במדבר כדי שלא ייקלעו למלחמה מייד, אך המלחמות בוא תבואנה במוקדם או במאוחר. תהא המלחמה כאשר תהא - יש להצטייד בנשק כדי ללחום ולנצח בה. לפי הבנה זו התורה מדגישה שעל אף שה' הוציא את בני ישראל ממצרים בדרך על טבעית - ובני ישראל כמעט שלא היו שותפים כלל בגאולתם, הכניסה לארץ תתאפשר רק אם עם ישראל יהיה מוכן למסור את נפשו ולהילחם כדי לכבוש אותה. מסר זה נכון לכל הדורות: אין לסמוך על ה' שיפעל במקומו - על האדם לקבל אחריות על גורלו ואז יזכה לסיוע מן השמיים.

קריאת האגדה מחרידה, היא מתארת שואה של ממש ערב היציאה ממצרים! אם ארבע חמישיות נספו מתוך העם הרי שהמכה שלקו בה ישראל הייתה איומה פי כמה ממכת הבכורות שהושתה על המצרים והרגה רק את בכוריהם! כיצד ייתכן שישאר העם לא הקים קול זעקה קורעת שחקים בשעה זו?

ולוא דמסתפינא הייתי אומר שאין הדברים כפשוטם ובני ישראל לא מתו ממש, אלא שמי שלא רצה לצאת נפרד מעמו ונטמע עם הזמן בתוככי המצרים. ◀

אונקלוס

יט וַאֲסִיק מִשָּׁה יֵת גְּרָמִי יוֹסֵף
עֲמִיָּה, אֲרִי אֹמְאָה אֹמִי יֵת
בְּנִי יִשְׂרָאֵל לְמִימֵר מְדָכָר
דְּכִיד יִי יִתְכוֹן, וְתִסְקוֹן יֵת
גְּרָמִי מִפָּא עֲמָכוֹן.

יט וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ
כִּי הִשְׁבַּע הַשָּׁבִיעַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
לֵאמֹר פֶּקֶד פֶּקֶד אֱלֹהִים אֶתְכֶם
וְהַעֲלִיתֶם אֶת־עֲצָמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם:

רש"י

(יט) הַשָּׁבִיעַ הַשָּׁבִיעַ. השביעים שישביעו לבניהם. ולמה לא השביע את בניו שישאווהו לארץ כנען מיד כמו שהשביעו יעקב? אמר יוסף אני שליט הייתי במצרים והיה סיפק בידי לעשות, אבל בני לא יניחום מצריים לעשות, לכך השביעים לכשיגאלו ויצאו משם שישאווהו (מכילתא בשלח, א). וְהַעֲלִיתֶם אֶת עֲצָמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם. לאחיו השביע כן, למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם, שנאמר אתכם (מכילתא).

עיון (המשך)

מכאן אנו למדים שכדי לזכות לגאולה צריך להישאר חלק מעם ישראל, ומי שמבקש להתרחק מן העם ייעלם בסוף מן ההיסטוריה.

ביאור

הַשָּׁבִיעַ הַשָּׁבִיעַ. מדוע נכפל הלשון השבועה טמון בבקשת יוסף ולא נכתב בפשטות כי יוסף השביע את בני ישראל? בלי מאורו של רש"י היינו מסבירים שהכפילות נועדה להעניק משנה תוקף לשבועה. רש"י הולך בדרך זו אך מוסיף כי מוקד עוצמתה של השבועה טמון בתעבור מדור לדור עד שייגאלו ישראל ממצרים. וְהַעֲלִיתֶם אֶת עֲצָמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם. כמו בהרבה מקומות, גם כאן פירוש המילה "את" הוא "עם".

עיון

הַשָּׁבִיעַ הַשָּׁבִיעַ. סיומם של דברי רש"י מחזק את אשר ביארנו כמה פעמים בפרשיות ויגש-ויחי, שעל אף שהיה יוסף המושל בכל ארץ מצרים הוא לא היה חופשי באמת, אלא היה כלוא במעין כלוב של זהב.

וְהַעֲלִיתֶם אֶת עֲצָמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם. יוסף מבקש שעצמותיו יועלו לארץ עם

אונקלוס

וַיִּסְעוּ מִסֹּפֶת וַיַּחֲנוּ בַּיָּתָם בְּקֶצֶה	כ ונטלו מספות, ושרו
הַמִּדְבָּר: כֹּא וַיְהִי הַלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם	באיתם בסטר מדברא. כא
בַּעֲמוּד עֲנָן לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ וּלְלֵילָה	ויי מדבר קדמיהון
בַּעֲמוּד אֵשׁ לְהַאֲדִיר לָהֶם לִלְכֹת יוֹמָם	ביממא בעמודא דעננא
וּלְלֵילָה:	לדבריהון באורחא
	ובליליא בעמודא דאישתא
	לאנהרא להון, למיזל
	ביממא ובליליא.

רש"י

(כ) וַיִּסְעוּ מִסֹּפֶת. ביום השני, שהרי בראשון באו מרעמסס לסכות.

עיון (המשך)

עצמות אחיו. בבקשת יוסף יש תיקון גדול לחטאי העבר וסגירת מעגל - שהתחיל בדיבוריו של יוסף בגנות אחיו והסתיים בבקשתו שלא להיפרד מהם גם אחרי מותם, ושלא להעניק לו שום יתרון על פניהם.

ביאור

וַיִּסְעוּ מִסֹּפֶת. בפרשת בא קראנו	מִרְעַמְסֵס סִכְתָּה" (שמות יב, לז). מכאן
שביום חמישה עשר בניסן, יום היציאה	שהנסיעה מסוכות המתוארת בפסוקנו
ממצרים, נסעו ישראל ממקום מושבם	אירעה למחרת, ביום ט"ז בניסן.
ברעמסס לסוכות: "וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל	

עיון

וַיִּסְעוּ מִסֹּפֶת. דברי רש"י משתלבים היטב עם פירושו לפסוק בפרשת בא, ולפיו הנסיעה מרעמסס לסוכות לא ארכה ימים מרובים, אלא בו ביום שיצאו מרעמסס הגיעו לסוכות - "ובאו שם לפי שעה"².

2. וראו ביאורנו על פסוק זה בספר "בעקבות רש"י" לפרשת בא, עמ' קכג.

🕒 רש"י 🕒

(כא) לַנְּחֻתָם הַדֶּרֶךְ. נקוד פת"ח, שהוא כמו להנחותם, כמו "לראותכם בדרך אשר תלכו בה" (דברים א, לג), שהוא כמו להראותכם, אף כאן להנחותם על ידי שליח. ומי הוא השליח עמוד הענן, והקב"ה בכבודו מוליכו לפניכם. ומכל מקום את עמוד הענן הכין להנחותם על ידו, שהרי על ידי עמוד הענן הם הולכים, ועמוד הענן אינו לאורה אלא להורות הדרך.

🕒 ביאור 🕒

לַנְּחֻתָם הַדֶּרֶךְ. המילה "לַנְּחֻתָם" נגזרת מהשורש נח"ה בבניין הפעיל, ומשמעה להנחות אותם. לכאורה על פי כללי הדקדוק היה צריך לכתוב "לַנְּחֻתָם", אולם האות ה"א השייכת לבניין הפעיל נשמטה, ונכתב "לַנְּחֻתָם". תופעה זו של הישמטות הה"א מופיעה בכמה מקומות בתנ"ך. רש"י מביא לדוגמה את הפסוק בדברים, שבו מתואר הקב"ה ההולך לפני בני ישראל להראות להם את הדרך: "הִהְיֶה לְפָנֵיכֶם בְּדֶרֶךְ... לְרֹאשׁוֹתְכֶם בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָּהּ"³. רש"י מוסיף שהקב"ה מינה את עמוד הענן לתפקיד הנחיית העם, והוא יתברך מפקד עליו ומורה לו את הדרך.

🕒 עיון 🕒

לַנְּחֻתָם הַדֶּרֶךְ. מי מנהיג את העם, הענן או ה' יתברך? הלוא הענן אינו יכול לפעול דבר מעצמו בלי יד ה' שתפעיל אותו, כפי שכתב רש"י בבירור: "והקב"ה בכבודו מוליכו לפניכם". ואם הקב"ה הוא המנחה - לשם מה הוא זקוק לענן? ונראה לי שהענן משמש מעין מסך בין אלוקים לבין בני ישראל. הנהגת ה' את ישראל מציאת מצרים ועד הכניסה לארץ היא הנהגה מיוחדת מאוד, הנהגה שבה נוכחות ה' מורגשת בכל רגע. לו הייתה הנהגה ישירה זו מופיעה באופן מוחלט לא היה נותר כלל מקום לאדם - "כִּי לֹא יִרְאֶנִי הָאָדָם וְחַי" (שמות לג, כ). ועל כן אפילו בהנהגת יציאת מצרים ושנות המדבר השאיר הקב"ה מקום גם לטבע, ודאג למסך שיסוך מעט על בני ישראל מפני אורו הישיר.

3. בפירושו לפסוק זה (דברים א, לג) מביא רש"י דוגמאות נוספות.

אונקלוס

כב לֹא עָדִי עֲמוּדָא דְעֵנְנָא בִּימָמָא וְאִף לֹא עֲמוּדָא דְאִשְׁתָּא בְּלִילְיָא, מִן קִדְם עָמָא.

כב לֹא־יָמִישׁ עֲמוּד הָעֲנָן יוֹמָם וְעֲמוּד הָאֵשׁ לַיְלָה לִפְנֵי הָעָם: פ

🌀 רש"י 🌀

(כב) לֹא יָמִישׁ. הקדוש ברוך הוא את עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה. מגיד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן, שעד שלא ישקע זה עולה זה (מכילתא בשלה, א).

🌀 ביאור 🌀

לֹא יָמִישׁ. המילה "יָמִישׁ" היא פועל הקב"ה, המוזכר בפסוק הקודם ("וה' יוצא שמשמעו "יזיז". מי הוא אפוא נושא הפסוק, מבצע הפעולה של "לא יָמִישׁ", ואת מי הוא לא יָמִישׁ? רש"י מסביר כי נושא הפסוק הוא

הקב"ה, המוזכר בפסוק הקודם ("וה' הִלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעֲמֹד עָנָן..."), שאיננו מסיר לרגע את שליחו מעל העם ויוצר רצף של 24 שעות ביממה בהנהגת עמוד הענן והארת עמוד האש.

🌀 עיון 🌀

לֹא יָמִישׁ. נשים לב לפועל "השלמה" המופיע בדברי רש"י - "מגיד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן". ודאי שברובד הפשוט מדובר בהשלמה בממד הזמן, ששלוחיו של ה' מצויים עם העם בכל רגע ורגע. אולם ברובד עמוק יותר, עמוד האש ועמוד הענן משלימים זה את זה גם השלמה מהותית.

הנהגת העם אל עבר הגאולה דורשת שני דברים:

א. "לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ" - הנהגה מעשית תכליתית שתקדם את העם אל היעד.
ב. "לְהָאִיר לָהֶם" - הארת התהליכים, כדי שהעם יבין לאן מועדות פניו ומהי התכלית שאליה הוא שואף.

שני התהליכים חייבים להיות שזורים זה בזה. הנהגה מעשית שאינה יורדת לשורש הדברים ולהבהרת המהות נועדה לכישלון, ומנגד נאומים חוצבי להבות ולבבות שאינם באים לידי ביטוי במציאות - אף הם חסרי תוחלת. ההנחיה וההארה משלימות זו את זו.

אונקלוס

א ומליל ייעם משה למימר. ב
מליל עם בני ישראל ויתבון
וישרון קדם פם חירתא בין
מגדול ובין ימא, קדם פעיל
צפון לקבליה תשרון על
ימא.

יד א וידבר יהוה אל-משה לאמר:
ב דבר אל-בני ישראל וישבו ויחנו
לפני פי החירות בין מגדול ובין הים
לפני בעל צפן נכחו תחנו על-הים:

רש"י

(ב) וישבו. לאחוריהם, לצד מצרים היו מקרבין כל יום השלישי כדי
להטעות את פרעה שיאמר תועים הם בדרך, כמו שנאמר "ואמר פרעה
לבני ישראל" וגו' (פסוק ג). ויחנו לפני פי החירות. הוא פיתום, ועכשיו נקרא
פי החירות על שם שנעשו בני חורין, והם שני סלעים גבוהים וזקופים,
והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים (מכילתא בשלח, א).

ביאור

וישבו ויחנו לפני פי החירות. להיכן נצטוו בני ישראל לשוב?
לדברי רש"י היה עליהם לסוב על עקבותיהם ולשוב אל המקום שממנו
באו, ומטרת חזרתם הייתה לגרות את המצרים לצאת למלחמה נגדם. הסבר
זה קשה לכאורה, שהרי נכתב שיעד הגעתם הוא פי החירות - ולא שמענו
עד כה שבני ישראל ישבו במקום בשם זה, אך רש"י מבהיר ש"פי החירות" הוא
שמה החדש של העיר פיתום.

עיון

וישבו ויחנו לפני פי החירות. עד כה הייתה פיתום בבחינת פה חתום שפתחיו
נעולים וחתומים, בית כלא גדול שאין איש יכול לצאת ממנו, ועתה היא הפכה ל"פי
החירות" - פתח החירות. רש"י מוסיף כי בפתח העיר עמדו שני סלעים גבוהים,
והדרך אל העיר וממנה עברה ביניהם. ממרומי הסלעים הייתה לשוטרי מצרים
שליטה מלאה על הבקעה שבתווך, וכך יכלו למנוע כל ניסיון ליציאה מן העיר.

אונקלוס

ג וַיִּימָר פֶּרְעֹה עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִעֲרַפְלִין אֲנִי בְּאַרְעָא, אֶחָד עֲלִיהוֹן מִדְּבָרָא.

ג וַאֲמַר פֶּרְעֹה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִבְכִּים הֵם בְּאַרְץ סֹגֵר עֲלֵיהֶם הַמִּדְּבָר:

רש"י

לפני בעל צפן. הוא נשאר מכל אלהי מצרים, כדי להטעותו, שיאמרו קשה יראתו. ועליו פירש איוב "משגיא לגוים ויאבדם" (איוב יב, כג) (מכילתא בשלח, א).

ביאור

לפני בעל צפן. איוב אומר לרעיו כי הקב"ה "משגיא לגוים ויאבדם", כלומר מדומם את הגויים כדי לאבדם. הקב"ה מנשא את הגויים ומצליח את דרכם עד שהם חשים בגבהות ליבם שהם כול יכולים, ומתוך עמדה זו יבואו על עונשם. כך השאיר הקב"ה את אליל מצרים "בעל צפן" בכוונה תחילה - כדי שהמצרים יחשבו שאלוהיהם ("יראתו") חזק ("קשה") יותר מכול ואין מי שיוכל לו.

עיון

לפני בעל צפן. מכלל דבריו של רש"י על הפסוק אנו למדים, כפי שראינו גם בפרשות הקודמות, שהקב"ה לא שינה דבר בליבם של פרעה ושל המצרים, אלא הכשיר להם את הקרקע לנהוג על פי אופיים האמיתי. תחבולותיו של הקב"ה הביאו את המצרים לחשוב שאין כל כוח בישראל ושכל הניסים היו אך כשפים מקומיים ואחזת עיניים. מחשבה זו אפשרה למצרים לפעול בלי מורא ופחד ולממש את רצונם האמיתי.

מעשיו של אדם מבטאים את פנימיותו רק כאשר הוא פועל מתוך רצון כן והזדהות עם פעולותיו. פעולות שאדם פועל מתוך פחד, כורח או חוסר ברירה אינן משקפות אותו כלל, וכאילו כלל לא נעשו על ידו. גם קיום מצוות הנובע אך ורק מפחד מפני העונש הוא חסר ערך לעומת קיום מצוות, ועל כן יש להשקיע בחינוך את מרב המאמצים לחבר את הילדים ואת החניכים לעולם התורה והמצוות ולהביאם לפעול מתוך אהבה.

רש"י

(ג) וְאָמַר פְּרָעָה. כשישמע שהם שבים לאחוריהם. לְבָנִי יִשְׂרָאֵל. על בני ישראל. וכן "ה' ילחם לכם" (פסוק יד) – עליכם, "אמרי לי אחי הוא" (בראשית כ, יג) – אמרי עלי.

נְבָכִים הֵם. כלואים ומשוקעים, ובלעז שירי"ץ [לחוצים], כמו "בעמק הבכא" (תהלים פד, ז), "מבכי נהרות" (איוב כח, יא), "נבכי ים" (שם לח, טז). נבוכים הם – כלואים הם במדבר, שאינן יודעין לצאת ממנו ולהיכן ילכו.

ביאור

וְאָמַר פְּרָעָה לְבָנִי יִשְׂרָאֵל. צורת הפועל "וְאָמַר פְּרָעָה" היא עתיד מהופך. אין מדובר באמירה שנאמרה בעבר בפי פרעה, אלא בדברים שיאמר פרעה בליבו בתגובה לשיבת ישראל אל פי החירות, האמורה בפסוק הקודם. מילת היחס "ל" במושא "לְבָנִי יִשְׂרָאֵל" משמעה בפסוק זה "על", כלומר פרעה לא יפנה בדברים לבני ישראל אלא ידבר על אודותם. רש"י מביא ראיה משני פסוקים שגם בהם הלמ"ד אינה משמשת במשמעות "אל" כי אם במשמעות "על" – בעבור: א. בהמשך הפרק, כשיעמדו ישראל בחוסר אונים כשהם לפנים ומצרים

מאחוריהם, ירגיע אותם משה: "אַל תִּירָאוּ הַתִּיַּצְבוּ וְרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה'... ה' יִלָּחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִישׁוּן" – כלומר ה' ילחם בעבורכם, על עניינכם. ב. אבימלך מלך גרר קובל על אברהם היאך הכשיל אותו באומרו כי שרה היא אחותו. אברהם מסביר לו כי הואיל והוא ידע היטב מה יעלה בגורלו אם יידעו ששרה היא אשתו, הוא ביקש משרה כי "אַל כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבֹא שָׁמָּה אֲמַרְי לִי אָחִי הוּא". אין הכוונה שאברהם ביקש ששרה תפנה אליו בכינוי "אחי", אלא שכשהיא מדברת עם המצרים היא תאמר עליו שהוא אחיה.

עיון

וְאָמַר פְּרָעָה לְבָנִי יִשְׂרָאֵל. הקב"ה יודע בדיוק מה יאמר פרעה לנוכח מצבם של ישראל וכיצד יבחר לפעול – מתוך הכרת רשעותו והבנה מדוקדקת של דרכי תגובתו.

ביאור

נְבָכִים הֵם. כשאומרים על אדם שהוא נבון מתכוונים בדרך כלל שהוא מצוי במבוכה, במצב רוחני של בלבול, אובדן עצות וחוסר אונים. כאן נראה

❧ ביאור (המשך) ❧

שהמילה "נִבְכִּים" מבטאת חוסר אונים פיזי - כביכול בני ישראל נמצאים בתוך מבון. המדבר הוא מקום שאיננו ראוי לחיים, ולכן יחשוב פרעה שבני ישראל הגיעו לדרך ללא מוצא - הם כלואים בעומק המדבר, ואין להם מושג לאן להתקדם. התרגום לצרפתית עתיקה שהביא רש"י דומה למילה "SERVER" בצרפתית בת ימינו, שפירושה להדק, ללחוץ. רש"י מביא ראיה לפירושו מכמה פסוקים שגם בהם נעשה שימוש במילה משורש בו"ך:

א. דוד המלך מנבא על העתיד - כשיבנה בית המקדש יעברו עולי הרגלים בדרכם העולה בית א-ל בעמק הבכא, שהוא עמק צר, וה' ימציא להם מעיינות מים לשתייה - "עֲבְרִי בְּעֶמֶק".

הַבָּכָא מַעֲיֵן יִשִּׁיתוּהוּ".

ב. איוב מתאר תחזית קודרת על העולם, ולפיה כל דבר טוב יגיע לקיצו. "מִבְּכִי נִהְרוֹת חֲפֵשׁ..." - אפילו המים שבעומק הנהרות ("מִבְּכִי נִהְרוֹת") יהיו כלואים ("חֲפֵשׁ"), ולא יוכלו לנבוע ולהרוות את האדמה⁴.

ג. בפרק ל"ח בספר איוב ה' נגלה לאיוב מן הסערה וממחיש לו שאין הוא יכול להבין הכול, ועל כן אין בכוחו לשפוט את המציאות ולהרהר אחר דברי ה'. הפרק מלא בדוגמאות לנפלאות הבריאה שאין לאדם שום דרך להבין. אחת הדוגמאות היא "הַבָּאָתָּ עַד נִבְכִּי יָם וּבַחֲקֵר תִּהְיוּם הַתְּהַלְכָּתָּ?" - האם הגעת עד לעומק הים וחקרת את התהומות?

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

נִבְכִּים הֵם. מעבר לביטוי הדוחק במרחב הפיזי, הפסוקים שרש"י מביא מוסיפים ממד של שקיעה בעומק. לדברי פרעה לא זו בלבד שבני ישראל כלואים במרחב הפיזי ואינם יודעים לאן לפנות, מצבם אף יביא אותם לשקוע עמוק במדבר עד למותם. ממד זה של השקיעה הממלאת את כל ישותם של ישראל מתחזק בסיום דברי רש"י - "שאינן יודעין לצאת ממנו ולהיכן ילכו". אפילו אם ימצאו בני ישראל פתח מילוט משממת המדבר, הוא לא יוביל אותם לשום מקום. וכי לאן יימלטו - חזרה למצרים, לעומק השעבוד? ההימצאות בצרה בלי שום יעד המסתמן באופק - אין ייאוש גדול ממנה.

4. על פי פירוש המצודות.

אונקלוס

ד וְחִזַּקְתִּי אֶת־לִב־פַּרְעֹה וְרַדְּךָ
אֲחֵרֵיהֶם וְאֶכְבְּדָה בַּפַּרְעֹה וּבְכָל־
חֵילוֹ וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי יְהוָה
וַיַּעֲשׂוּ־כֵן:

רש"י

(ד) וְאֶכְבְּדָה בַּפַּרְעֹה. כשהקב"ה מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתכבד. וכן הוא אומר "ונשפטתי אתו" וגו' (יחזקאל לח, כב), ואחר כך "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי" וגו' (שם כג), ואומר "שמה שבר רשפי קשת" (תהלים עו, ד), ואחר כך "נודע ביהודה אלהים" (שם פסוק ב), ואומר "נודע ה' משפט עשה" (שם ט, יז) (מכילתא בשלח, א).

ביאור

וְאֶכְבְּדָה בַּפַּרְעֹה. הפועל "וְאֶכְבְּדָה" נובע מהמילה "כבוד". נפילתו של פרעה תגדל את כבודו של ה' בעולם, כי כל זמן שהרשע מולך נראה כלפי חוץ שהקב"ה איננו משגיח על עולמו. רש"י מביא חיזוק לדבריו מהמקורות הבאים:
א. יחזקאל הנביא מנבא על הגאולה העתידה, שבה יגבר עם ישראל על מלכות הרשעה של גוג ומגוג. ה' ישפוט את גוג ויפירע ממנו - "וְנִשְׁפָּטְתִּי אֹתוֹ בְּדָבָר וּבְדָם... וְעַל עַמִּים רַבִּים אֲשֶׁר אֹתוֹ" - או אז יתגדל שמו של ה' לעיני כול: "וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנִודַעְתִּי לְעֵינֵי גוֹיִם רַבִּים וְיָדְעוּ כִּי־אֲנִי ה'".
ב. רעיון דומה מופיע בתהלים, בפרק העוסק במפלת סנחריב. הפרק פותח בהכרזה "נודע ביהודה אלהים בְּיִשְׂרָאֵל גְּדוֹל שְׁמוֹ", ולאחר מכן מתאר את ההתרחשויות שהובילו לידי כך: "שְׁמָה שֶׁבַר רִשְׁפֵי קֶשֶׁת מִגֵּן וְחֶרֶב וּמִלְחָמָה סָלָה". הקב"ה שבר והשבית את כלי הנשק של סנחריב והכריעו במלחמה, ומתוך כך נודע ביהודה ובישראל, ודרכם לעולם כולו, שיש אלוקים המנהיג את העולם.
ג. במקום אחר בתהלים אומר דוד המלך: "נודע ה' מִשְׁפָּט עֲשֵׂה בַּפֶּעַל כְּפִיו נֹקֵשׁ רֶשַׁע הִגְיוֹן סָלָה". איך נודע ה' בדיון שדן את הרשעים והביאם על עונשם.

🕊️ רש"י 🕊️

בְּפִרְעָה וּבְכָל חֵילוֹ. הוא התחיל בעבירה וממנו התחילה הפורענות (מכילתא בשלח, א).

וַיַּעֲשׂוּ כֵן. להגיד שבחן ששמעו לקול משה, ולא אמרו היאך נתקרב אל רודפינו, אנו צריכים לברוח, אלא אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם (מכילתא בשלח, א).

🕊️ עיון (על עמוד קודם) 🕊️

וְאֶכְבְּדָה בְּפִרְעָה. דברי רש"י מבטאים כמיהה למציאות שבה הא"ל מנהיג את העולם בצורה מוחשית. מאתיים ועשר שנים היו בני ישראל משועבדים במצרים, ובכל השנים הללו לא בא הא"ל לעזרתם. שנים רבות אלו חקקו עמוק בתודעה שהקב"ה כביכול איננו משגיח בעולם. יציאת מצרים באה להוציא מתודעת העולם את שתיקת הא-לוהים, באמצעות הניסים הגדולים שלא אפשרו עוד לאיש להתכחש לכוחה של יד ה'. הנהגת הניסים הגלויים היא הנהגה זמנית, אך היא נועדה לחקוק בעומק ההכרה את הוודאות המוחלטת שיש א"ל משגיח בעולם. מתוך הכרה זו יוכל העולם לשוב ולהתנהל על פי הטבע, שבו האדם נדרש לפעול בעצמו - והקב"ה מסייעו בסתר אך אינו פועל במקומו.

🕊️ ביאור 🕊️

בְּפִרְעָה וּבְכָל חֵילוֹ. רש"י מדקדק שפרעה קודם בפסוק לכל חילו, ללמדנו שפרעה נענש תחילה. בפרשת שמות התוודענו לתחילת תהליך השעבוד, פרי יוזמתו של פרעה: "וַיִּקֶם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף. וַיֹּאמֶר

אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ. הִבֵּה נִתְחַכְמָה לִּי פֶן יִרְבֶּה..." (שמות א, ח-י). הואיל ופרעה החל בפורענות נגד ישראל - ראוי להיפרע ממנו בראש ובראשונה.

🕊️ עיון 🕊️

בְּפִרְעָה וּבְכָל חֵילוֹ. הדגשה מעניינת זו של רש"י מצמצמת אולי במעט את מקומו של העם המצרי בפשע, אך איננה מנקה אותם מאחריות. גם כאשר המנהיג הוא היוזם והמפקד - כל שותפות לרוע היא פשע חמור. האדם נדרש לשאת באחריות מלאה על מעשיו. מסר זה חשוב שיילמד ויופנם.

🕊️ ביאור 🕊️

וַיַּעֲשׂוּ כֵן. פסוקים ג' וד' עוסקים בתגובה שינקוט פרעה מלך מצרים <

אונקלוס

ה וְאֶת־חֹא לְמִלְכָּא דְּמִצְרַיִם
אֲרִי אֶזֶל עֲמָא, וְאֶת־הַפִּיךְ
לְכָא דְּפִרְעָה וְעִבְדוּהִי בְּעֲמָא
וְאָמְרוּ מָא דָּא עֲבַדְנָא
אֲרִי שְׁלַחְנָא יְת יִשְׂרָאֵל
מִפְּלַחְנָנָא.

ה וַיִּגְדַּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם
וַיִּהְיֶה לִּבָּב פִּרְעֹה וְעַבְדּוֹ אֶל־הָעָם
וַיֹּאמְרוּ מִה־זֹּאת עֲשִׂינוּ כִּי־שְׁלַחְנוּ
אֶת־יִשְׂרָאֵל מִעֲבַדְנוּ:

❧ ביאור (המשך) ❧

נוכח מצבם הקשה של ישראל. סיומו של פסוק ד' - "וַיַּעֲשׂוּ כֵן" - נראה לכאורה כמסכם את הפסוק וקובע כי אכן עשו המצרים כאשר הודיע ה' שיעשו. ואולם, קצת קשה לייחס את לשון הציות לדבר ה' לעם המצרי, ואם כן על מי נאמר "וַיַּעֲשׂוּ כֵן"?

לדברי רש"י ביטוי זה הוא המשכו של פסוק ב', שבו ה' אומר למשה לצוות את ישראל לשוב על עקבותיהם. פסוקים ג' וד' משמשים מעין סוגריים המתארים את תגובת פרעה הצפויה - ואלו מעצימים את הזכות הגדולה של ישראל, שצייתו למשה על אף הכול.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיַּעֲשׂוּ כֵן. רש"י מדגיש את גודל האבסורד המשתמע לכאורה מבקשת ה' לחזור לכיוון מצרים. בבקשה מוזרה זו ה' מבהיר לנו שפעמים רבות במהלך ההיסטוריה לא נבין את מהלכיו ואת פעולותיו. אדרבה, לפעמים ייראה לנו שתהליכי הגאולה מתהפכים ונסוגים אחור. עם ישראל שזה עתה יצא ממצרים מלמד אותנו לבחור תמיד ב"וַיַּעֲשׂוּ כֵן" - לקבל את הנהגת ה' גם אם איננה מובנת לנו כלל ועיקר.

רש"י

(ה) וַיִּגְדֹּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם. איקטורין שלח עמהם, וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינן חוזרין למצרים, באו והגידו לפרעה ביום הרביעי. בחמישי ובששי רדפו אחריהם, וליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכן אנו קורין השירה ביום השביעי (מכילתא בשלח, א).

ביאור

וַיִּגְדֹּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם. פסוקנו תמוה ביותר. וכי פרעה לא ידע שבני ישראל יצאו ממצרים?! ועוד, בפסוק הקודם כבר נאמר שפרעה ירדוף אחרי ישראל משום שיחשוב שהם נבוכים במדבר. מהי אפוא עילת המרדף - "נִבְכִּים הֵם" או "כִּי בָרַח הָעָם"? ואם לא די בכך, מדוע אמרו האיקטורין שבני ישראל ברחו בשעה שהם דווקא "עשו פרסה" והחלו חוזרים לכיוון מצרים?

רש"י לכאורה אינו עוסק בשאלות הללו אלא בשתי שאלות טכניות: א. "וַיִּגְדֹּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם" - מי הוא המגיד אשר הגיד לפרעה כי ברח העם?

רש"י מגלה לנו שאלו הם האיקטורין - מרגלים שנטע פרעה בקרב בני ישראל. ב. מדוע נדרשו אותם מרגלים לספר לפרעה שהעם ברח, והלוא הוא בעצמו גירשם ממצרים, באומרו "קומו צאו מתוך עמי" (לעיל יב, לא)? על קושיה זו עונה רש"י שאישורו של פרעה ליציאת העם ניתן רק לשלושה ימים, בהתאם לבקשת משה "דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נֵלֶךְ בְּמִדְבָּר וְזָבַחְנוּ לַה' אֱלֹהֵינוּ" (ח, כג). בחלוף שלושה ימים, כשנראה היה כי אין בכוונת בני ישראל לחזור, הלכו האיקטורין והודיעו לפרעה כי ברח העם. בעיון נעמיק במשמעות הדברים.

עיון

וַיִּגְדֹּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם. רש"י מבטא את השינוי הגדול המתרחש בפרשה זו בעמדת הנפש של בני ישראל כלפי המצרים. כל זמן שהיו ישראל במצרים היה פרעה הדמות השלטת. בלא אישורו הם לא העזו להניד עפעף, קל וחומר שלא חשבו על אפשרות יציאה - עד שהמצרים גירשו אותם. בפרשיות וארא ובא ראינו שמשה רבנו פנה לפרעה פעם אחר פעם כדי לקבל את אישורו לצאת עם ישראל לחוג לה' במדבר, אך לשווא. יציאת מצרים התרחשה רק אחרי שפרעה עצמו דרש זאת.

אומנם כל בקשות האישור לא היו אלא הצגה, שהרי הקב"ה לא נדרש לאישורו של מלך בשר ודם כדי להוציא את עמו, אך עד הרגע האחרון חלקו משה ואהרן כבוד למלכות, ועל אף שבני ישראל יצאו ביד רמה זכה פרעה להיות המאשר הסופי. ◀

🌀 רש"י 🌀

וַיִּהְיֶה. נהפך ממה שהיה, שהרי אמר להם "קומו צאו מתוך עמי" (שמות יב, לא), ונהפך לבב עבדיו, שהרי לשעבר היו אומרים לו "עד מתי יהיה זה לנו למוקש" (שם י, ז), ועכשיו נהפכו לרדוף אחריהם בשביל ממונם שהשאילום (מכילתא בשלח, א).

🌀 עיון (המשך) 🌀

החתירה לקבלת אישורו הרשמי של פרעה בכבודו ובעצמו נועדה לתכלית רבת ערך: להכניע אותו ואת כל הפרעונים בהיסטוריה, ולגרום להם להבין ולהפנים שאסור לעם אחד לשעבד עם אחר.

ואולם, מרגע שיצאו ישראל ממצרים השתנו כללי המשחק. אומנם נראה שבני ישראל חוזרים לכיוון מצרים - ופרעה ודאי חושב שהם נבוכים במדבר, אך המציאות טופחת על פניו. המרגלים שהוא שתל בקרב בני ישראל מספרים לו על רוח החירות הנושבת במחנה. במכילתא מסופר שאותם האיקטורין, שעד לא מכבר היו האדונים של ישראל, סיפרו לפרעה שבני ישראל היכו בהם והרגו בהם ואיש לא מיחה בידם. אז הבין פרעה כי תם עידן שורתו על עם ישראל. כל אימתו התמוססה והריהי כקליפת השום. זהו "וַיִּגְדַּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם" - עם ישראל יצא משליטתו כליל. רש"י מסרטט את התהליך המהיר של איבוד השליטה - שסימום ביום השביעי לצאת ישראל ממצרים. ביום השביעי ייבלעו המצרים בעומק הים וייטלטלו במים ככלי אין חפץ בו - עד למותם, שיא השיאים של איבוד השליטה המצרית.

🌀 ביאור 🌀

וַיִּהְיֶה. בתהליך ההכנה לקראת גאולת מצרים, בתקופת עשר המכות, החלה התפכחות הדרגתית בלב פרעה ובלב עמו. אצל פרעה ניכר השינוי רק במכת הבכורות, שבעקבותיה הוא התחנן "קומו צאו מתוך עמי"; אצל העם הופיעה ההתפכחות כבר במכת הארבה, עת אמרו הם לפרעה "עַד מָתִי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם!" נראה שפרעה

ועמו השכילו להבין שמציאות ישראל בארצם מעתירה עליהם צרות, וטוב יהיה אם ייצאו משם בהקדם. והנה עתה נראה שהתהפך ליבם בחזרה, ושוב רודפים המצרים אחר ישראל! האם כל התובנות שהיו מנת חלקם נגוזו חיש קל ואינן? רש"י מבהיר כי רדיפת המצרים אחרי ישראל נבעה מרצונם להשיב את הכלים שהשאילו לישראל טרם צאתם.

רש"י

מעבדנו. מעבוד אותנו.

עיון (על עמוד קודם)

וַיִּהְיֶה. לכאורה דברי רש"י מפורשים בפסוק. המצרים זועקים "מה זאת עשיתנו כי שלחנו את ישראל מעבדנו", כלומר הם מצטערים על אובדן כוח העבודה הזול ששירת אותם במשך 210 שנים. מה אפוא מוסיף רש"י בפירושו?

רש"י מנתח מהי הנקודה המדויקת שהביאה את המצרים לשנות את דעתם ולהצטער על שילוח ישראל מארצם. אובדן כוח העבודה איננו סיבה משכנעת דיה, שהלוא מרגע שהחלו המכות פסק השעבוד, ודרישת המצרים "שלח את האנשים ויעבדו את ה' אלהיהם" נאמרה בשעה שכוח העבודה כבר בטל. אלא, אומר רש"י, התשובה נעוצה בכלים השאולים. כפי שהעידה התורה לעיל, בני ישראל לא לקחו דבר בכוח, כי אם ביקשו יפה מהמצרים שישאלו להם את כליהם: "ובני ישראל עשו כדבר משה וישראל ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלת. וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישראלם" (יב, לה-לו). בדרכו של עולם, השאלה איננה מתנה אלא נתינת דבר למישהו לשימוש לזמן מוגבל כדי שיחזיר אותו בתום השימוש. השאלת הכלים חיזקה במצרים את האשליה שבני ישראל יחזרו אחרי שלושה ימים. כשהבינו המצרים שעם ישראל לא ישוב עוד למצרים ושכליהם נלקחו מהם לנצח, חדרה אליהם ההכרה כי תם עידן השעבוד וכי בני ישראל אינם נתונים עוד תחת השררה המצרית. דברים אלו משלימים את אשר הסברנו לעיל, כי גם בתוככי ישראל החלה לנשוב רוח החירות וגם ליבם התהפך להבנה שגלגל ההיסטוריה התהפך - לא עוד ישראל תחת מצרים אלא המצרים תחת ישראל. שלטון מצרים שייך לעבר, ועם ישראל חי וקיים!

ביאור

הישראלי תרד תפוקת העבודה במצרים פלאים, ועל כן "מה זאת עשיתנו כי שלחנו את ישראל". פירושו של רש"י - "מעבוד אותנו" - מדגיש את אובדן השררה: מרגע ששולחו ישראל ממצרים תם עידן השלטון המצרי על ישראל. המצרים אינם מסוגלים לשאת	מעבדנו. היינו יכולים להבין שמשמעות "מעבדנו" זהה ל"מעבודתנו" - כלומר מהעבודה שלנו. רש"י מדגיש כי אין הדבר כן. משמעות "מעבדנו" היא "מלעבוד אותנו". ההבנה של "מעבודתנו" מדגישה את האובדן הכלכלי: בלי כוח העבודה
--	---

אונקלוס

וַיֹּאסֹר אֶת־רֶכְבּוֹ וְאֶת־עֲמֹל לָקַח
וַיִּטְקִים יָת רִתְּבִיהָ, וַיֵּת
עֲמִיָּה דְבַר עֲמִיָּה.
עֲמֹל:

רש"י

(1) וַיֹּאסֹר אֶת־רֶכְבּוֹ. הוא בעצמו (מכילתא בשלח, א).

וְאֶת־עֲמֹל לָקַח עֲמֹל. משכם בדברים: לקינו ונטלו ממוננו ושלחנום, בואו עמי ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים, דרך שאר מלכים עבדיו קודמין לו במלחמה, ואני אקדים לפניכם, שנאמר "ופרעה הקריב" (פסוק י), הקריב עצמו ומיהר לפני חיילותיו. דרך שאר מלכים ליטול ביזה בראש כמו שיבחר, אני אשווה עמכם בחלק, שנאמר "אחלק שלל" (שמות טו, ט) (מכילתא).

ביאור (המשך)

את השינוי שחל במציאות - שעבדיהם הפכו לאדונים.

ביאור

וַיֹּאסֹר אֶת־רֶכְבּוֹ. רש"י מדגיש וְאֶת־עֲמֹל לָקַח עֲמֹל. רש"י מדגיש שנושא הפסוק הוא פרעה בכבודו ובעצמו. עובדה זו ראויה לציון, שהרי אין דרך המלכים להכין בעצמם את רכב הנסיעה. את סדר פעולותיו של פרעה בפסוק: קודם "וַיֹּאסֹר אֶת־רֶכְבּוֹ", ורק אחר כך "וְאֶת־עֲמֹל לָקַח עֲמֹל".

עיון

וַיֹּאסֹר אֶת־רֶכְבּוֹ. כשם שדרך הצדיקים להזדרז למצוות, כאברהם אבינו בשעה שהלך לעקוד את בנו - "וַיִּשְׁכֶּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת־חֲמורוֹ" (בראשית כב, ג), כך דרכם של רשעים להזדרז לעבירות.⁵

וְאֶת־עֲמֹל לָקַח עֲמֹל. לפני היעלמותו של פרעה מעל במת ההיסטוריה מתרחשת, מכוח השנאה לישראל, מהפכה של ממש בשלטון המצרי. אם עד כה הייתה מצרים במהותה "בית עבדים", שלטון כפייתי שבו כל העם כולו היו עבדים לפרעה, נראה לפתע שלטון הקרוב לעם, שלטון שדעת העם חשובה לו. יציאת ישראל ממצרים

5. וראו עוד ברש"י במדבר כב, כא, ד"ה "ויחבש את אתונו".

אונקלוס

וַיִּקַּח שֵׁש־מֵאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וְכָל רֶכֶב
מִצְרַיִם וּשְׁלֹשׁ עָלֵהוֹן.
וַיְדַבֵּר שֵׁית מֵאָה רִתְבִּין
בַּחֲרִין וְכָל רִתְבֵי מִצְרַיִם,
וַיִּגְבְּרִין מִמֶּנּוּ עַל כָּלֵהוֹן.

רש"י

(ז) בַּחֹר. נבחרים, בחור לשון יחיד, כל רכב ורכב שבמנין זה היה בחור. וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם. ועמהם כל שאר הרכב. ומהיכן היו הבהמות הללו, אם תאמר משל מצרים, הרי נאמר "וימת כל מקנה מצרים" (שמות ט, ו), ואם תאמר משל ישראל, והלא נאמר "וגם מקננו ילך עמנו" (שם י, כו). משל מי היו, מן "הירא את דבר ה'" (שם ט, כ). מכאן היה רבי שמעון אומר כשר שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ את מוחו (מכילתא בשלה, א).

עיון (המשך)

שחררה גם את המצרים מכבליהם.

ביאור

מקנה מצרים?!

רש"י נדרש לשאלה זו כבר בפרשת וארא, בתיאור השחין הפורח "בְּאֲדָם וּבְבִהֶמָּה" (לעיל ט, י), וביארנו שם בהרחבה את דברי רש"י שכשם שבמכת הברד נגזרה הגזירה רק על הבהמות שייוותרו בשדה: "וְעֵתָה שְׁלַח הָעִזָּ אֶת מִקְנֶךָ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לָךְ בַּשָּׂדֶה כָּל הָאֲדָם וְהַבִּהֶמָּה אֲשֶׁר יִמָּצֵא בַשָּׂדֶה וְלֹא יֵאָסֶף הַבִּיתָה וַיֵּרֶד עֲלֵהֶם הַבָּרָד וַיָּמָתוּ", ובשל כך "הִירָא אֶת דְּבַר ה' מַעֲבָדֵי פְרַעָה הַנִּיס אֶת עֲבָדָיו וְאֵת מִקְנֵהוּ אֶל הַבָּתִּים" (שם יט-כ), כך גם בדבר - רק הבהמות שנשארו בשדה מתו, ואילו הבהמות שהוכנסו הביתה

בַּחֹר וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם. המילה "בַּחֹר" היא משורש בח"ר, והיא משמשת לציון משהו טוב ומובחר - כשם שבחורים צעירים נחשבים שלמים בגופם לעומת הילדים הקטנים שכוחם דל ולעומת המבוגרים שכבר תשש כוחם. כדי לרדוף אחרי ישראל לקח פרעה שש מאות רכבים נבחרים, מיוחדים באיכותם, ועליהם הוסיף את כל שאר הרכבים שהיו במצרים. כמובן שאין מדובר ברכבים ממונעים אלא בכלים המונהגים על ידי בהמות, ואם כן נשאלת השאלה מהיכן היו הבהמות למצרים: הלוא התורה כתבה כי כל הבהמות מצרים מתו בדבר - "וַיָּמָת כָּל

אונקלוס

ח וַיִּחַזַק יְהוָה אֶת־לֵב פֶּרְעֹה מֶלֶךְ
מִצְרַיִם וַיַּרְדֵּף אַחֲרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי
יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ בִיד רַמָּה: שני
נִפְקִין בְּרִישׁ גִּלִּי.

ח וַיִּחַזַק יְהוָה אֶת־לֵב פֶּרְעֹה מֶלֶךְ
מִצְרַיִם וַיַּרְדֵּף אַחֲרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי
יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ בִיד רַמָּה: שני

❧ רש"י ❧

וְשָׁלַשׁם עַל כָּלֹ. שרי צבאות כתר גומו (מכילתא).

❧ ביאור (המשך) ❧

נותרו בריאות ושלמות בידי המצרים.⁶ כי אין הבדל בין מצרי למצרי, וגם יוצא אפוא שאותן הבהמות של "הִירָא המצרים" "הכשרים" שיראו כביכול את אֶת דָּבָר ה' מַעֲבָדִי פֶּרְעֹה" - הן אלו דבר ה' שנאו את ישראל וביקשו ששימשו כעת למרדף אחרי בני לאבדם - ועל כן עונש הטביעה בים ישראל! מכאן למד רבי שמעון בר יוחאי ראוי גם ראוי להם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

בַּחֹר וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם. ביטוי של רבי שמעון "כשר שבמצרים הרוג" נראה קיצוני, אך הפסוקים מוכיחים שגם המצרים שהיו "כשרים" כביכול לא יראו את ה' יראה אמיתית. רדיפתם אחרי בני ישראל מעידה שציוותם למשה לא נבע מיראת ה' אלא מפחד מפני נותן המכות.

תובנה זו ממחישה כי אין כל ערך למצוות ולמעשים טובים שנעשים רק מתוך כפייה ובלי שום הזדהות.

❧ ביאור ❧

וְשָׁלַשׁם עַל כָּלֹ. הביטוי "וְשָׁלַשׁם עַל כָּלֹ" איננו מובן. מי הם ה"שָׁלַשׁם", פרעה לפקד על הלוחמים, כשם שתרגם אונקלוס: "וַיַּגְבִּירֵן מִמֶּנּוּ עַל כָּלֹהֹן" - שרי צבאות ממונים על כולם. ומה משמעות "עַל כָּלֹ"? רש"י מסביר שהשלישים הם שרי צבאות שמינה

6. ראו "בעקבות רש"י" על פרשת וארא, עמ' רט.

❧ רש"י ❧

(ח) וַיִּחַזַק ה' אֶת לֵב פֶּרְעֹה. שהיה תולה אם לרדוף אם לאו, וחזק את לבו לרדוף (מכילתא בשלח, א).
בֵּיד רָמָה. גבורה גבוהה ומפורסמת (מכילתא).

❧ ביאור ❧

וַיִּחַזַק ה' אֶת לֵב פֶּרְעֹה. בפסוקים הקודמים קראנו שפרעה כבר לקח עימו את עמו ואת צבאו להילחם נגד ישראל. מדוע אפוא נדרש ה' שוב לחזק את ליבו? רש"י מתאר שגם אחרי שגייס פרעה את כל צבאו והכין הכול למלחמה הוא לא היה שלם לגמרי עם המהלך, ותהה שמא הוא טועה ומוביל את עמו ואת כל צבאו לאבדון. כדי לסייע לו בהחלטה חזק ה' את ליבו - שיעשה את אשר הוא חפץ באמת בלי חשש מהעתיד לקרות.

בֵּיד רָמָה. הביטוי "בֵּיד רָמָה" אינו מתפרש כמשמעו המילולי - יד פיזית המורמת אל-על, אלא כסמל לגבורה, לעוצמה מוצהרת ומוכחת. בני ישראל יצאו בראש מורם ובביטחון גמור בניצחונם. מקורו של הביטוי במנהג הרווח שהמנצח מרים את ידו כאות לניצחונו.

❧ עיון ❧

וַיִּחַזַק ה' אֶת לֵב פֶּרְעֹה. אנו רואים כאן שוב שחיזוק הלב אינו הופך צדיק לרשע אלא מאפשר לרשע לעשות מה שליבו חפץ בלי שאימתו של כוח חיצוני תמנע זאת ממנו.

בֵּיד רָמָה. שלושת הפסוקים האחרונים (ו-ח) מדגישים את ההכנות הנמרצות של המצרים לקראת המלחמה בישראל: "וַיֹּאסֶר אֶת רַכְבּוֹ... וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר... וַיִּרְדְּף אַחֲרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל...". פרעה ובני עמו בטוחים בניצחונם המוחלט, אך התיאור הפעלתני מסתיים במילים "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִצְאִים בֵּיד רָמָה!" התורה פונה כביכול למצרים ואומרת להם: "אַל יִתְהַלַּל חֲגֹר כְּמִפְתָּח" (מלכים א כ, יא)! אל תתגאו כל כך מהר, נדמה לכם שתנצחו - אך תבוסתכם קרבה לבוא. הניצחון - לישראל הוא!

אונקלוס

ט וַיִּרְדּוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁלִיכוּ
 אוֹתָם חֲנִים עַל־הַיָּם כָּל־סוֹס רֶכֶב
 פָּרָעָה וּפָרָשָׁיו וַחֲיָלוֹ עַל־פִּי הַחֵירוֹת
 לִפְנֵי בַּעַל צִפּוֹן. וּפָרָעָה הַקָּרִיב
 וַיִּשְׁאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־עֵינֵיהֶם וַהֲגָה
 מִצְרַיִם. נִסַּע אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד
 וַיַּעֲזֹקוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶל־יְהוָה:
 אונקלוס
 ט וירדו מצריים אחריהם וישליכו
 אותם חנים על-הים כל-סוס רכב
 פרעה ופרשיו וחילו על-פיו החירות
 לפני בעל צפון. ופרעה הקריב
 וישאו בני-ישראל את-עניהם והגה
 מצרים. נסע אחריהם וייראו מאד
 ויעזקו בני-ישראל אל-יהוה:

רש"י

(י) ופרעה הקריב. היה לו לכתוב ופרעה קרב, מהו הקריב, הקריב עצמו ונתאמץ לקדם לפניהם, כמו שהתנה עמהם (מכילתא בשלח, ב).

ביאור

וּפָרָעָה הַקָּרִיב. התורה מתארת שפרעה התקרב למקום חנייתם של ישראל, קרבה שהטילה פחד נורא על ישראל. אך רש"י מדייק שהתורה השתמשה בפועל "הקריב", בבניין הפעיל, ולא כתבה "קרב" או "התקרב". הקרבה פירושה העלאת קורבן, ובהשאלה היא מציינת ויתור על דברים חשובים מאוד למען מטרה מסוימת. בהתקדמותו לעבר ישראל הקריב פרעה את עצמו ומסר את נפשו למען עמו. פרעה עמד בהבטחתו, כפי שראינו בד"ה "וְאֵת עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ" - ויצא למערכה בראש חייליו.

עיון

וּפָרָעָה הַקָּרִיב. מסירות הנפש של פרעה למען השגת מטרותיו מעוררת התפעלות - ועם ישראל יידרש לפחות לאותה רמה של מסירות נפש בעבודת ה'. זו הייתה מידתו של אברהם אבינו, שהזדרז לקיים את דבר ה' הן במצוות המילה הן בעקדה, וזו המידה שתידרש מדור הבנים כדי לנצח את הרוע בעולם.

רש"י

נִסַּע אַחֲרֵיהֶם. בלב אחד כאיש אחד (מכילתא בשלח, ב). דבר אחר והנה מצרים נוסע אחריהם, ראו שר של מצרים נוסע מן השמים לעזור למצרים. תנחומא. (מדרש רבה טו, טו).⁷

ביאור

נִסַּע אַחֲרֵיהֶם. בפסוק הקודם נכתב **"וַיִּדְרְפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם"**, ואילו כאן נקט הכתוב לשון יחיד - **"וְהָיָה מִצְרַיִם נִסַּע אַחֲרֵיהֶם"**. מה משמעות לשון היחיד בפסוקנו? רש"י מתרץ שני תירוצים: א. לשון היחיד מדגישה את היותם של המצרים מאוחדים בתאוותם לאבד את ישראל. ב. אין מדובר בעם המצרי ובצבא לוחמיו, אלא במלאך המייצג את הממד הרוחני של האומה המצרית. בני ישראל נשאו את עיניהם וראו את המלאך נוסע אחריהם לעזור למצרים.

עיון

נִסַּע אַחֲרֵיהֶם. עיון בפירוש הראשון:

בפרשת יתרו נפגוש את עם ישראל ניצב למרגלות הר סיני, מוכן לקבלת התורה: **"וַיַּחֲזֵק שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר"**. רש"י שם מבאר את לשון היחיד **"וַיַּחֲזֵק"** - "כאיש אחד בלב אחד". כל ישראל היו מאוחדים לקבלת המאור הגדול, תורת ה'. גם כאן משתמש רש"י בביטוי כמעט זהה - **"בלב אחד כאיש אחד"** - כדי לבטא מעמד של אחדות, אך מה רב המרחק בין אחדותם של המצרים לאחדותם של ישראל! העם המצרי מאוחד כולו למטרה אחת ברורה - להרע לעם ישראל! לדאבוננו ראינו במהלך ההיסטוריה מקבילות רבות לאחדותם של המצרים. אין זו תופעה נקודתית שבה כמה קיצונים מצליחים לגרור אחריהם את העם מתוך פחד, אלא הסכמה כללית לעשות מעשים רעים נגד אומה שלמה. ביטוי האחדות מעורר חלחלה - אך מסביר היטב את העונש הכבד שקיבלו המצרים.

עיון בפירוש השני:

הפירוש השני בא להצביע על רעיון הפוך מהפירוש הראשון. האומה המצרית שועטת לעבר מוות ודאי בייסורים קשים - האומנם מגיע להם עונש כה אכזרי? האם אין מקום להגן עליהם ולמצוא בהם זכויות? ומנגד, האם ישראל כה קדושים ונעלים - וראויים לראות את אויביהם טובעים בייסורים?

7. רש"י מציין את מקור דבריו במדרש תנחומא. בתנחומא המצויה בידינו המדרש אכן מופיע (באותו י"ד), אך על פסוק אחר ולא על פסוק זה. ייתכן שהייתה לרש"י גרסה שונה בתנחומא.

רש"י

וַיִּצְעֲקוּ. תפשו אומנות אבותם. באברהם הוא אומר "אל המקום אשר עמד שם" (בראשית יט, כז), ביצחק "לשוח בשדה" (שם כד, סג), ביעקב "ויפגע במקום" (שם כח, יא) (תנחומא בשלח, ט).

עיון (המשך)

האגדה מעוררת שאלה נוקבת בליבנו: מה אשמים המצרים אם לבבם הוקשה שוב ושוב, ואם אפילו משמיים נשלח מלאך לסייע להם במעלליהם ולהביא אותם לשואה של ממש? ואכן שני הפירושים משלימים זה את זה. הפירוש השני מעורר בליבנו את ההתלבטות, והפירוש הראשון מבהיר מדוע על אף הכול הוכרע הדין לרעת המצרים.

ביאור

וַיִּצְעֲקוּ. בני ישראל רואים את מצרים נוסע אחריהם ונושאים קולם בתפילה: "וַיִּצְעֲקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה'". אומנם כבר במצרים, כשהוכבד עול השעבוד, סיפרה התורה על זעקתם של ישראל - "וַיֹּאנְחוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֶבֶדָה וַיִּזְעֲקוּ" (שמות ב, כג) - אך לא נאמר שם כי הם זעקו אל ה'. כאן לראשונה פונים בני ישראל אל ה' בעת צרתם. רש"י מזכיר לנו שבני ישראל לא המציאו את מושג התפילה. אבות התפילה הם אבותינו הקדושים אברהם, יצחק ויעקב, ובניהם הולכים עתה בתלם שהם חרשו. רש"י מציין את המקורות המעידים על תפילותיהם של האבות:

אברהם אבינו פנה אל הקב"ה וניהל עימו מעין משא ומתן בניסיון למנוע את השמדת העיר סדום. ניסיונותיו של אברהם לשנות את רוע הגזירה לא נשאו פרי. למחרת היום נהפכה העיר,

והתורה מתארת: "וַיִּשְׁכֹּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי ה'". וַיִּשְׁקֶף עַל פְּנֵי סְדֹם וְעֵמָרָה וְעַל כָּל פְּנֵי אֶרֶץ הַכְּפֹר וַיֵּרָא וְהִנֵּה עֲלָה קִיטֹר הָאֶרֶץ כְּקִיטֹר הַכְּבֶשֶׂת. רש"י מבין כי פשט הביטוי "אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי ה'" הוא שהתפלל. [בעיון נסביר מדוע נדרש רש"י לרמז ולא הביא את הפנייה המפורשת של אברהם לה' בעניין סדום - "וַאֲבָרָהָם עֹדְנֵנוּ עֹמֵד לִפְנֵי ה'". וַיִּגֹּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר..."] (בראשית יח, כב-כג).

על **יצחק אבינו** מסופר בעת חזרת אליעזר עם רבקה מארם נהרים: "וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוֹחַ בְּשָׂדֶה לִפְנוֹת עֶרֶב". חז"ל ביארו ש"שיחה" היא מילה נרדפת לתפילה, כפי שמבואר בפסוק "עֶרֶב וּבֹקֶר וְצֹהֲרִים אֲשִׁיחָה וְאַהֲמָה וַיִּשְׁמַע קוֹלִי" (תהילים נה, יח). [גם על פסוק זה נשאל בעיון מדוע לא הביא רש"י את הפסוק המפורש "וַיִּעֲתֶר יִצְחָק לֵה'"]

🌀 ביאור (המשך) 🌀

לִנְכַח אֶשְׁתּוֹ" (בראשית כה, כד).
יעקב אבינו יצא מבאר שבע ללכת
 חרנה בבורחו מפני עשו אחיו. לעת ערב
 נעצר לחניית הלילה, והתורה מתארת:
 "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם". גם כאן פירשו
 רבותינו כי לשון פגיעה הוא לשון
 תפילה, ופירושו של דבר שיעקב אבינו

התפלל במקום המיוחד - הלוא הוא הר
 המוריה. [וגם כאן יש לשאול מדוע לא
 הביא רש"י את תפילתו המפורשת של
 יעקב כששמע שעשו הולך לקראתו
 וארבע מאות איש עימו: "הֲצִילֵנִי נָא
 מִיַּד אָחִי מִיַּד עֶשָׂו" (בראשית לב, יב)].

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

וַיִּצְעֲקוּ. כפי שהערנו בביאור, יש לתמוה מדוע רש"י מביא פסוקים שרק
 רומזים על תפילת האבות במקום להביא את הפסוקים המפורשים.
 פתרון החידה נמצא בגמרא:

אברהם תקן תפלת שחרית - שנאמר "וישכם אברהם בבקר אל המקום
 אשר עמד שם", ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר "ויעמד פינחס ויפלל";
 יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב",
 ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר "תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך
 שיחו"; יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר "ויפגע במקום וילן שם", ואין
 פגיעה אלא תפלה, שנאמר "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא
 בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי" (ברכות כו, ב).

על פי הגמרא שלושת הפסוקים הללו מלמדים ש"תפילות - אבות תקנום" (שם):
 אברהם תיקן תפילת שחרית, יצחק תיקן תפילת מנחה ויעקב תיקן תפילת ערבית.
 אין מדובר בתפילות נקודתיות שנאמרו בעת צרה אלא בתפילות שנקבעו לכלל
 ישראל, לשפוך שיח לפני קונם דבר יום ביומו.

מסיבה זו לא הביא רש"י את תפילת אברהם להצלת סדום - תפילה שנשא בעת
 צרה - אלא את התפילה שנישאה למחרת, אחרי הפיכת סדום. באותה שעה עמד
 אברהם אבינו וחידש לעם ישראל לדורותיו כי התפילה רחבה הרבה יותר מבקשת
 ישועה בעת צרה. מאותה סיבה לא הביא רש"י את תפילתו של יצחק לה' לנוכח
 אשתו כי עקרה היא, אלא את צאתו לשוח בשדה עם אלוקיו לעת ערב, ולא הביא
 את זעקת יעקב המאווים מעשו אחיו - אלא את פגישתו עם ה' בהר המוריה, מקום
 כל התפילות.

בפסוקים מופיעים שלושה ביטויים שמשמעם תפילה: עמידה, שיחה ופגיעה. ◀

אונקלוס

יֵא וַיֹּאמְרוּ אֶל־מֹשֶׁה הַמְּבִלִי אֵיךְ
 קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לָמוֹת
 בְּמִדְבָּר מֵהֲזֹאת עָשִׂיתָ לָּנוּ
 לְהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם:
 יֵא וַאֲמָרוּ לְמֹשֶׁה הַמְּדַלִּית
 קְבָרִין בְּמִצְרַיִם דְּבִרְתָּנָא
 לְמָמַת בְּמִדְבָּרָא, מָא דָּא
 עֲבַדְתָּ לָּנָא לְאַפְקוּתָנָא
 מִמִּצְרַיִם.

עיון (המשך)

שלושת הביטויים מבטאים שלושה ממדים של התפילה:

אברהם אבינו עומד איתן לפני בוראו בהשכמת הבוקר ומתקן את תפילת שחרית, תפילת כל התקוות, תפילתו של האדם המבין שיש לו תפקיד בעולם - ומבקש מאת הבורא יתברך שיעזור לו במילוי תפקידו. יצחק שופך שיחו לפני האל לעת ערב ומתקן את תפילת המנחה - התפילה של כלל האנשים הנושאים על כתפיהם את עול החיים ומבקשים סיוע מאת ה'. יעקב יוצא לגלות, וברדת הלילה - בעומדו על סיפה של הגלות המרה - מגיע אל מקום השכינה, אל מקום הקודש הר המוריה. האם אפשר לפגוש את ה' בתוככי חשכת הגלות? יעקב אבינו מגלה לנו כי אפילו בהסתרה נמצא ה' יתברך, ומתקן את תפילת ערבית - תפילת הלילה המבטאת את האמונה הגדולה באל גם כשהכול נראה חשוך.

בני ישראל בעת ההיא תפשו אומנות אבותם על שלושת ממדיה. הם עומדים בבוקרה של תקופה חדשה ומזהירה, וזעקתם מבטאת דרישה לקיום ההבטחה שזה עתה קיבלו. תפילתם מהולה בפחד מפני הבאות, והם שופכים שיחתם לפני האל שייסייע להם לעמוד בכל המוטל עליהם ויכוון אותם במסע חייהם - ומתוך הפחד מפציעה אמונה גדולה של העם בה' שיושיעם ויוציאם מתוך המשבר שבו הם נתונים.

הגאולה הקורמת עור וגידים לנגד עיניהם של ישראל החלה ליצור שינוי בליבם ולכוון אותם אל אביהם שבשמיים. מתוך כך הם "תפשו אומנות אבותם" - התחברו לשורשיהם, לאבות האומה שתיקנו את התפילות המחברות בין אדם לאלוקיו ובין האומה לאלוקיה - ולראשונה בקעה מתוכם תפילה ישירה לאל חי.

אונקלוס

יב הלא דין פתגמא
 דמלינא עמך במצרים
 למימר שבוק מננא ונפלח
 ית מצראי, ארי טב לנא
 דנפלח ית מצראי מדנמות
 במדברא.

יב הלא־זה הדבר אשר דברנו אליך
 במצרים לאמר חדל ממנו ונעבדה
 את־מצרים כי טוב לנו עבד את
 מצרים ממתנו במדבר:

❧ רש"י ❧

(י"א) **הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים**. וכי מחמת חסרון קברים שאין קברים במצרים ליקבר שם לקחתנו משם. ש"י פו"ר פיילנצ"א ד"י נו"ן פושי"ש בלעז [האם בגלל מחסור של לא קברים].

❧ ביאור ❧

הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים. פירוש המילה "מבלי" היא "משום שאין", ולכאורה היה די לומר "המבלי קברים במצרים", או "המאין קברים במצרים". רש"י מדגיש את השלילה הכפולה שישנה בביטוי "**הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים**", באמצעות תרגום לצרפתית עתיקה: "SI PAR - FAILLANCE DE NON FOSSES" המילה "FAILLANCE" מבטאת חיסרון, וכמוה המילה "NON", המבטאת את האין. השלילה הכפולה תמוהה לכאורה, שהרי שלילת השלילה משמעה חיוב ("מינוס כפול מינוס = פלוס"), על כן מבהיר רש"י שכוונת הפסוק איננה לשלול את השלילה אלא להעצים אותה, כאילו ישנו פסיק בין "**הַמִּבְלִי**" לבין "אין" והתמיהה כולה מובעת פעמיים.

❧ עיון ❧

הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים. רק לפני רגע תפשו ישראל אומנות אבותם וזעקו והתפללו אל ה' - והנה הם פונים אל משה בהאשמה כה בוטה! סתירה זו בין שתי הפעולות מבליטה את התהייה הנוראה של בני ישראל העומדים לפני הלא-נודע: האם היציאה ממצרים מובילה אותם לשערי גן עדן - או שמא לפתחו של מוות אכזרי? האם עליהם להתפלל ולהתקדש לה' בעת הזאת - או להטיח את התסכול והאימה במשה רבנו?

רש"י

(יב) **אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם**. והיכן דברו, "ירא ה' עליכם וישפוט" (שמות ה, כא) (מכילתא בשלח, ב).

מִמֵּיתָנוּ. מאשר נמות, ואם היה נקוד מלאפוס היה נבאר ממיתתנו, עכשיו שנקוד בשור"ק נבאר מאשר נמות, וכן "מי יתן מותנו" (להלן טז, ג) – שנמות, וכן "מי יתן מותי" (שמואל ב' יט, א) דאבשלום – שאמות, כמו "ליום קומי לעד" (צפניה ג, ח), "עד שובי בשלום" (דברי הימים ב' יח, כו) – שאקום, שאשוב.

ביאור

מלמות במדבר. לפי רש"י לו הייתה המילה מנוקדת בחולם ("מלאפוס" בלשונו) היא הייתה שם עצם שמשמעו "המוות שלנו" – מותנו, אך בהיותה מנוקדת בקבוץ ("שורוק" בלשון רש"י) הריה פועל.

רש"י מביא דוגמאות למקומות נוספים שבהם ניקוד אות השורש האמצעית וי"ו בתנועת U (שורוק או קובוץ) מבטא פועל:

א. בהמשך הפרשה כתוב שבני ישראל התלוננו על המחסור באוכל ואמרו "מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים", וראו ביאורנו להלן טז, ג.

ב. אחרי מותו של אבשלום התאבל דוד המלך מאוד וקרא "מי יתן מותי אני תחתיה אבשלום בני בני!" כלומר מי ייתן שאמות במקומך. לו היה כתוב מותי בחולם הייתה המשמעות 'הלוואי שמיתתי הייתה מחליפה את מיתתך'.

ג. צפניה מנבא שאף שהגאולה עוד

רחוקה יבוא היום וה' יקום, יכרית את

אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם. בשום מקום בתורה לא ראינו שבני ישראל אמרו למשה "חדל ממנו ונעבדה את מצרים...", כפי שמצוטט לכאורה בפסוקנו.

רש"י מדייק כי אומנם אין מדובר בציטוט מדויק – אלא בתלונה קודמת של ישראל שהופיעה בראשית תהליך הגאולה, המבטאת את רוח הדברים. לאחר שדרשו משה ואהרן מפרעה בפעם הראשונה לשלח את ישראל, הכביד פרעה את עולו על העם ודרש מהם לקושש בעצמם תבן ללבנים. בעקבות זאת הטיחו אנשים מהעם במשה ובאהרן: "ירא ה' עליכם וישפט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בידם להרגנו".

מִמֵּיתָנוּ. רש"י מסביר שהמילה "מיתנו" מציינת פועל ולא שם עצם. בני ישראל אינם אומרים ששעבוד מצרים עדיף להם ממוות בטוח במדבר, אלא שהם מעדיפים לעבוד את מצרים

אונקלוס

יג ואמר משה לעמא לא
תדחלון אתעתדו וחזו ית
פרקנא דיי דיעביד לבון
יומא, דין ארי דחזיתון ית
מצראי יומא דין לא תסיפון
למחזיהון עוד עד עלמא.

יג ויאמר משה אל־העם אל־תיראו
התיצבו וראו את־ישועת יהוה אשר־
יעשה לכם היום כי אשר ראיתם את
מצרים היום לא תספו לראתם עוד
עד־עולם:

רש"י

(יג) כי אשר ראיתם את מצרים וגו'. מה שראיתם אותם אינו אלא היום,
היום הוא שראיתם אותם ולא תוסיפו עוד (ילקוט שמעוני רלג).

ביאור (המשך)

כל הגויים ויגאל את ישראל לנצח -
"לכן חכו לי נאם ה' ליום קומי לעד".
ד. נביא ה' מיכיהו בן ימלה מנבא
לאחאב מלך ישראל - בניגוד לעמדת
כל נביאי השקר - שאם יעלה למלחמה
על רמות גלעד הוא יובס במלחמה
וימות. אחאב מתכחש לנבואת מיכיהו
ותובע להכניסו לכלא "עד שובי
בשלום" - כלומר עד שאשוב בשלום.

ביאור

כי אשר ראיתם את מצרים וגו'.
בני ישראל פוחדים פחד אימים
מהמצרים הרודפים אחריהם. משה
רבנו מרגיע אותם: "אל תיראו התיצבו
וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם
היום", ומייד מוסיף: "כי אשר ראיתם
את מצרים היום לא תסיפו לראתם עוד
עד עולם". לכאורה יש כאן משפט אחד
שבו משה מבשר לישראל שלא יוסיפו
לראות עוד את מצרים לנצח, אולם יש
להבין את מקומה של המילה "היום".
רש"י מפרש כי המשפט מחולק
למעשה לשניים:
א. "כי אשר ראיתם את מצרים -
היום": מראה זה של המצרים
המאיימים עליכם ומבקשים להורגכם
הוא מראה המצומצם רק להיום, ולא
ייראה שוב בשום עת אחרת. ומדוע?
על כך עונה המשך המשפט:
ב. "לא תסיפו לראתם עוד עד
עולם": אחרי התשועות שיעשה לכם ה'
היום ימותו כל המצרים ויכלו מהעולם,

אונקלוס

יְהוָה יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן: פ
 יד יי יגיח לכון קרב, ואתון
 תשתקון.
 שלישי

❧ רש"י ❧

(יד) ה' יִלְחֶם לָכֶם. בשבילכם. וכן "כי ה' נלחם להם" (פסוק כה), וכן "אם לאל תריבון" (איוב יג, ח), וכן "ואשר דבר לי" (בראשית כד, ז) וכן "האתם תריבון לבעל" (שופטים ו, לא) (ילקוט שמעוני רלג).

❧ ביאור (המשך) ❧

שכן "ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן" במצרים היא מלחמת ה', ואיש לא (כמפורש בפסוק הבא). המלחמה יעמוד בפניו!

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

כִּי אֲשֶׁר רָאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם וְגו'. חלק מהפרשנים פירשו שהקביעה "לא תסיפו לראתם עוד עד עולם" היא ציווי על ישראל שלא לחזור למצרים, אולם נראה לי שלא זו הייתה כוונת רש"י. כפרשן הפשט דאג רש"י לקשר הגיוני בין חלקי הפסוק ובינו לפסוק הבא אחריו, ומדבריו נראה שמדובר בהבטחה לישראל ולא באיסור. וה' יצילני משגיאות.

❧ ביאור ❧

ה' יִלְחֶם לָכֶם. המילה "לָכֶם" אנוסה מפני ישראל פי ה' נלחם להם במצרים".
 ב. רעיו של איוב מנסים לטעון כי ייסוריו הם עונש על עבירות שעבר. איוב שולל את טענתם מכול וכול ומטיח בהם: "הִפְנִי תִשְׁאוּן אִם לֹא־ל תַּרְיִבּוֹן"? האם אתם מבקשים להיות הסנגורים של האל ולדבר במקומו?
 ג. עבד אברהם שואל בדאגה מה יקרה אם האישה המיועדת ליצחק לא תאבה לבוא אחריו. עונה לו אברהם אבינו: "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לִקְחָנִי

ה' יִלְחֶם לָכֶם. מורכבת ממילת היחס "ל" + כינוי נוכחים "כֶּם" (= אתם). מילה זו יכולה להתפרש בדרכים שונות על פי ההקשר שבו היא מופיעה. רש"י מדייק שכאן פירושה "בשבילכם", כלומר למענכם, במקומכם. רש"י מביא דוגמאות נוספות שבהן הוראתה של מילת היחס "ל" דומה לזו שבפסוקנו:

א. לאחר קריעת ים סוף המצרים מבינים כי הקב"ה פועל למען ישראל ונלחם את מלחמתם: "וַיֹּאמֶר מִצְרַיִם

אונקלוס

טו וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה קְבִילִית טו וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה קְבִילִית
עֲלוֹתְךָ, מִלִּיל עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְטַלּוּן.
אֱלֹהֵי דְבַר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּסְעוּ

רש"י

(טו) **מֶה תַּצַּעַק אֵלַי**. למדנו שהיה משה עומד ומתפלל, אמר לו הקדוש ברוך הוא לא עת עתה להאריך בתפלה שישראל נתונים בצרה. דבר אחר מה תצעק אלי עלי הדבר תלוי ולא עליך, כמו שנאמר להלן "על בני ועל פועל ידי תצוני" (ישעיה מה, יא).

ביאור (המשך)

מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וְאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וְאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי
וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לִי לֵאמֹר לְזָרְעְךָ אֶתְּנֶנּוּ אֶת
הָאֶרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מֵלָאֲכֹו לְפָנֶיךָ
וְלִקְחָתָּ אֶשָּׁה לְבְנִי מִשָּׁם. רש"י מבאר:
"וְאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי - לצרכי, כמו אשר דיבר
עלי", וראו ביאורנו שם.⁸
ד. גדעון בן יואש ניתץ את מזבח
הבעל בדבר ה'. כשהתגלה הדבר ביקשו

ביאור

מֶה תַּצַּעַק אֵלַי. בפסוקים הקודמים ניסה משה רבנו להרגיע את בני ישראל ואמר להם שה' יילחם במקומם ושאין הם צריכים אפילו להתפלל: "הִתְיַצְּבוּ וְרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה'... ה' יִלָּחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִישוּן" (יג-יד). בפסוק שלנו הקב"ה מבקש גם ממשה רבנו להימנע מתפילה, כשם שביקש הוא מישראל. רש"י לומד מבקשה זו

שמשה רבנו התפלל לישועה. מדוע השתיק ה' את משה? שתי תשובות בפיו של רש"י. התשובה האחת תכליתית ומעשית: אין שהות לעמוד ולהתפלל, צריך עכשיו להתקדם ולפעול - "דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּסְעוּ!" התשובה השנייה אינה מתמקדת רק בישועה העכשווית אלא גם בישועות העתיד. הקב"ה אומר כביכול למשה כי

8. "בעקבות רש"י" על פרשת חיי שרה, עמ' כח.

🌀 רש"י 🌀

דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּסְעוּ. אין להם אלא ליסע שאין הים עומד בפניהם, כדאי זכות אבותיהם והם והאמונה שהאמינו בי ויצאו, לקרוע להם הים (מכילתא בשלח, ג).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

גאולת ישראל היא משאת נפשו, ועל כן צורך לצוות על אם לדאוג לילדיה, אין שום סיבה להתפלל ולבקש עליה. שהרי הדאגה להם טבועה במהות חייה, ראיה לדבר מביא רש"י מדברי ה' הנשואים בפי ישעיהו הנביא: "עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי יֵצְאוּ מִן הָאָרֶץ" כלומר כשם שאין

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

מִה תִּצְעַק אֵלַי. וכי התפילה איננה יסוד מרכזי ביהדות? והלוא התורה עצמה מצווה את בני ישראל להתפלל לה' בעת צרה?⁹

פירושו הראשון של רש"י בא להתריע על הסכנה הטמונה לעיתים בתפילה: האדם עלול להפקיד את גורלו בידי ה' ולהימנע מלפעול בעצמו. בתגובה לדבריו המרגיעים של משה רבנו - "ה' יִלָּחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִישׁוּן" - מבהיר הקב"ה כי לא כן היא: אין לחכות לישועת ה' בלי לעשות דבר, יש לפעול! "דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּסְעוּ!"

הפירוש השני מלמדנו כי אהבת ה' לישראל אינה תלויה בדבר, ואין שום צורך לשכנעו להצילם מאויביהם. תפילותיו של משה רבנו לאורך התורה מכוונות בעיקר לסליחה וכפרה על ישראל מפני חטאותיהם - ולהמתקת דינם מאת ה'. עשיית רצונו של ה' יתברך חשובה ומהותית הרבה יותר מהתפילה אליו.

🌀 ביאור 🌀

דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּסְעוּ. בני ישראל מצויים בין הפטיש לסדן. המצרים מאחוריהם והים לפניהם - אין לאן להתקדם ואין לאן לשוב. שום פתרון אינו נראה באופק. ואף על פי כן, ה' מצווה את משה: "דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּסְעוּ!" הא כיצד? רש"י מסביר שאם הקב"ה אמר להם לנסוע אות היא שהדרך סלולה לפניהם - שום דבר לא ימנע את התקדמותם, אפילו לא הים. <

9. "וְכִי תִבְּאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם עַל הָעָר הָעִיר אֲתֶכֶם וְהִרְעַתֶּם בְּחִצְצֹרוֹת וְנִזְכַּרְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאִיְבֵיכֶם" (במדבר י, ט).

אונקלוס

טז וְאַתָּה טוֹל יָת חֲטָדְךָ
וְאַרְיִם יָת יָדְךָ עַל יָמָא
וּבְזַעְהִי וַיִּיעֲלוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּגוֹ יָמָא בִּיבְשָׁתָא.

טז וְאַתָּה הָרִם אֶת־מִטְנְךָ וְנָטָה אֶת־יָדְךָ
עַל־הַיָּם וּבִקְעָהוּ וַיָּבֹאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל
בַּתּוֹךְ הַיָּם בִּיבִשָּׁה:

❧ ביאור (המשך) ❧

באיזו זכות יבורכו ישראל בהצלה שיש כוח נוסף המתווסף על זכות שכזו? רש"י עונה תשובה משולבת: האבות - כוח האמונה של ישראל ראשית, זכות האבות מגינה עליהם, אולם נראה כי אין בה די, שהרי בכל שנות השעבוד במצרים הם לא זכו להצלה מאת ה'. על כן מוסיף רש"י

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

דִּבֶּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּסֶעֻם. רק לפני רגע קט טענו ישראל "הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בְּמִדְבָּר... חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעֲבֹדָה אֶת מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבַד אֶת מִצְרַיִם מִמָּוְתוֹ בְּמִדְבָּר!" ואיך אמונתם המזכה אותם בקריעת הים? כנראה שאנו קולטים את המציאות רק בעיני בשר, אך רש"י מלמדנו שהקב"ה רואה את המציאות מגבוה. לא מחשבותיו מחשבותינו ולא דרכינו דרכיו¹⁰.

על אף שהיו ישראל עדים לעשר המכות שהנחית ה' על המצרים, ועל אף שיצאו ממצרים ביד רמה, היה להם קשה להאמין שהשגחה מיוחדת זו תימשך לעולם. בני ישראל ידעו גם ידעו שמפתחות האחריות על העולם נמסרו לאדם בתום הבריאה - ועל כן פעולת ה' במקום האדם אינה אלא בריאה מדומה, אשליה חסרת ערך. בעצמותיהם של ישראל בערה כל העת השאלה מתי יצטרכו לשוב ולקחת את גורלם בידיהם ולפעול על פי שיקול דעת אנושי. תשובת ה' העידה שאכן אין הוא מתכוון לפעול לבד - אלא בשיתוף פעולה מלא עם ישראל: אתם מאמינים בי ומתקדמים בכוח אמונתכם - ואני ממשיך את סדרת הניסים. חלקם של ישראל בנס בא לידי ביטוי בהתקדמותם אל עבר הים באמונה תמימה, ועל כן הוסיף רש"י כי זכותם וזכות אמונתם הם מרכיבים מרכזיים בישועה.

¹⁰. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ה'" (ישעיהו נה, ח).

אונקלוס

י' וְאֵנִי הִנְנִי מְחִיזִק אֶת־לֵב מִצְרַיִם
וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם וְאֶכְבְּדָה בְּפָרְעָה
וּבְכָל־חֵילוֹ בְּרַכְּבוֹ וּבַפְּרָשָׁיו: יח וַיֵּדְעוּ
מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי יְהוָה בְּהַפְכֵּדִי בְּפָרְעָה
בְּרַכְּבוֹ וּבַפְּרָשָׁיו: יט וַיֹּסֶעַ מֶלֶאךָ
הָאֱלֹהִים הַהֵלֶךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל
וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיֹּסֶעַ עֲמֹד הָעֲנָן
מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם:

י' וְאֵנִי הִנְנִי מְחִיזִק אֶת־לֵב מִצְרַיִם
וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם וְאֶכְבְּדָה בְּפָרְעָה
וּבְכָל־חֵילוֹ בְּרַכְּבוֹ וּבַפְּרָשָׁיו: יח וַיֵּדְעוּ
מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי יְהוָה בְּהַפְכֵּדִי בְּפָרְעָה
בְּרַכְּבוֹ וּבַפְּרָשָׁיו: יט וַיֹּסֶעַ מֶלֶאךָ
הָאֱלֹהִים הַהֵלֶךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל
וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיֹּסֶעַ עֲמֹד הָעֲנָן
מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם:

רש"י

(יט) וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם. להבדיל בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, ולקבל חצים ובליסטראות של מצרים. בכל מקום הוא אומר מלאך ה', וכאן מלאך האלהים, אין אלהים בכל מקום אלא דין, מלמד שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה אם להנצל אם להאבד עם מצרים (מכילתא בשלח, ד).

ביאור

"מֶלֶאךָ הָאֱלֹהִים" ולא מלאך ה', כי שם יְהוָה מגלם את הופעת ה' בעולם במידת הרחמים, ואילו שם אֱלֹהִים נגזר מהמילה "אל", שפירושה חוזק, המייצגת את התגלות ה' במידת הדין. לדברי רש"י היו בני ישראל נתונים לכאורה בדין שטרם הוכרע - האם יינצלו?

וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם. מה גרם למלאך האֱלֹהִים, שהלך לפני ישראל להראות להם את הדרך, לנטוש לפתע את מקומו ולעבור לאחוריהם?
רש"י מסביר שהמלאך עבר אחורה כדי לחצוץ בין המצרים לבין ישראל ולהגן על בני ישראל מפני חיציהם של המצרים. לא בכדי נקרא כאן המלאך

🕊️ רש"י 🕊️

וַיִּסַּע עַמּוּד הָעָנָן. שחשיכה והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש, לא נסתלק הענן כמו שהיה רגיל להסתלק ערבית לגמרי, אלא נסע והלך לו מאחריהם להחשיך למצרים.

🕊️ עיון (על עמוד קודם) 🕊️

וַיִּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם. דברי רש"י מפחידים מאוד. האומנם לא היה ברור עד הרגע האחרון אם יזכו בני ישראל להינצל? והלוא ה' יצר את עם ישראל מאברהם ומזרעו והבטיח להם בהבטחות שאינן חוזרות ריקם כי בבוא העת ייצאו ממצרים ברכוש גדול!

נראה שהסכנה שארבה לישראל לא נבעה מעוצמתם של המצרים אלא ממעמדם הרוחני של ישראל באותה העת, והשאלה שעמדה על כף המאזניים לא נגעה לעצם הצלתם אלא למהותה ולערכה של ההצלה. ודאי שבני ישראל יינצלו בגופם, שהרי יש לקיים את ההבטחה לאבות האומה, אך האם באמת **מגיע להם** להיוושע? וכי מהו ערכם של חיים שניתנו בחסד, רק מכוח הבטחה שהובטחה בדורות הקודמים?

מלאך הדין נדרש להתייצב מאחורי בני ישראל ולהגן עליהם, כי התשובה לשאלה זו לא הייתה חד משמעית. זכותם של ישראל להיגאל תצטרך להתברר לאורך הדורות, ועל כן תהליך הגאולה כה ארוך וממושך, עד דורנו אנו.

🕊️ ביאור 🕊️

פרש עמוד הענן בסיום משמרתו אלא רק העתיק את מקומו - ועבר אל מאחורי בני ישראל כדי להחשיך למצרים, שלא ייהנו מאורו של עמוד האש המאיר לישראל.	וַיִּסַּע עַמּוּד הָעָנָן. בסוף הפרק הקודם למדנו שביום היה ה' הולך לפני בני ישראל באמצעות עמוד הענן, ובלילה היה עמוד האש מחליף את עמוד הענן ומאיר להם. כעת, כשהיו ישראל נתונים בין הים ובין מצרים, לא
---	---

אונקלוס

כ וַעֲלֵ בֵּין מִשְׁדֵּיתָא
 דְּמִצְרַיִם וּבֵין מִשְׁדֵּיתָא
 דְּיִשְׂרָאֵל וְהָוּה עֲנָנָא וּקְבֵלָא
 לְמִצְרַיִם וּלְיִשְׂרָאֵל נָהָר כָּל
 לַיְלָא, וְלֹא אֶתְקִרְבוּ דִּין לְוֹת
 דִּין כָּל לַיְלָא.

וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה
 יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הָעֶנָן וַהֲחֹשֶׁךְ וַיָּאֵר אֶת
 הַלֵּילָה וְלֹא-קָרַב זֶה אֶל-זֶה כָּל-
 הַלֵּילָה:

רש"י

(כ) וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם. משל למהלך בדרך ובנו מהלך לפניו. באו
 לסטים לשבותו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, באו זאבים מאחריו, נתנו
 לפניו, באו לסטים לפניו וזאבים מאחריו, נתנו על זרועו ונלחם בהם, כך
 "ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו" (הושע יא, ג) (מכילתא בשלח, ד).
 וַיְהִי הָעֶנָן וַהֲחֹשֶׁךְ. למצרים (מכילתא). וַיָּאֵר. עמוד האש את הלילה
 לישראל, והולך לפניהם בדרכו ללכת כל הלילה, והחשך של ערפל לצד
 מצרים (שם).

ביאור

וחטאותיהם, כאותו האב שנטל את בנו
 בזרועותיו: "ואנכי תרגלתי לאפרים" -
 מתוך דאגתי לאפרים, הלוא הוא עם
 ישראל, "קחם על זרועותיו" - הרמתי
 אותם על זרועותיי כדי להגן עליהם.
 וַיְהִי הָעֶנָן וַהֲחֹשֶׁךְ וַיָּאֵר. בלי
 פירוש של רש"י קשה להבין את
 הפסוק. "וַיְהִי הָעֶנָן וַהֲחֹשֶׁךְ וַיָּאֵר אֶת
 הַלֵּילָה" - וכי הענן והחושך יכולים
 להאיר את הלילה?

וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם. תפקידו
 של עמוד הענן שעבר לאחורי ישראל
 היה ליצור חיץ בין ישראל לבין המצרים.
 בני ישראל היו מאוימים בין מלפנים
 ובין מאחור: הים לפניהם ומצרים
 מאחוריהם, אך ה' דאג להם להגנה
 מלאה בכל רגע ורגע. עתה היו בני
 ישראל מוארים מקדימה באורו של
 עמוד האש, ומוגנים מאחור בהגנת
 המלאך והענן.

רש"י מחלק את המשפט לשניים:
 החושך והענן נועדו למצרים והחשיכו
 את דרכם, ואילו הנושא של המשך

הפסוק שהביא רש"י מהנביא הושע
 מתמצת את סיפורם של ישראל ואת
 אהבת ה' אליהם למדות פשעיהם

אונקלוס

כא וְאֵרִים מֹשֶׁה יְתִידָהּ עַל
 יָמָא וְדַבֵּר יְיָ יְתִידָהּ בְּרוּחַ
 קְדוּמָא תַקִּיף כָּל לִילְיָא
 וְשׁוּי יְתִידָהּ יָמָא לִיבְשָׁתָא,
 וְאַתְבָּזְעוּ מִיָּא.

כא וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ עַל־הַיָּם וַיֹּלֶךְ
 יְהוָה אֶת־הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֹזָה כָּל־
 הַלַּיְלָה וַיִּשָּׁם אֶת־הַיָּם לַחֲרֹבָה וַיִּבְקְעוּ
 הַמַּיִם:

רש"י

ולא קרב זה אל זה. מחנה אל מחנה (מכילתא).

ביאור (המשך)

המשפט "ויָאָר אֶת הַלַּיְלָה" הוא עמוד את חשכת הליל.
 האש, שנסע לפני ישראל והאיר להם

עיון (על עמוד קודם)

וַיְהִי הָעֶנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאָר. רש"י הבהיר כי עמוד האש הוא אשר האיר לישראל.
 מדוע אפוא נכתבו הדברים בלשון שממנה משתמע כאילו החושך האיר את הלילה?
 נראה שהתורה רומזת כאן שההחשכה למצרים היא-היא האור שמאיר לישראל.

ביאור

ולא קרב זה אל זה. רש"י מסביר למחנה מצרים ומחנה ישראל שהוזכרו
 שביטוי זה איננו מתייחס לעמוד הענן בתחילת הפסוק. מחנה מצרים לא
 ועמוד האש שהוזכרו לפניו אלא הצליח להתקרב למחנה ישראל.

עיון

ולא קרב זה אל זה. יש במשפט זה ביטוי יסודי לאחת המטרות של יציאת
 ישראל ממצרים: אסור שתהיה קרבה בין העמים. המצרים ימשיכו להיות כמו
 מצרים, ואילו ישראל יתרחקו מהם ויקבלו את התורה בסיני - קבלה שתחתום
 באופן סופי את ההפרדה בין ישראל לאומות.

רש"י

(כא) בְּרוּחַ קָדִים עָזָה. ברוח קדים שהיא עזה שברוחות, היא הרוח שהקב"ה נפרע בה מן הרשעים, שנאמר "ברוח קדים אפיצם" (ירמ' יח, יז), "יבא קדים רוח ה'" (הושע יג, טו), "רוח הקדים שברך בלב ימים" (יחזקאל כו, כו), "הגה ברוחו הקשה ביום קדים" (ישעי' כו, ח) (מכילתא בשלח, ד).

ביאור

כלומר "יבוא רוח קדים רוח חזק הבא מה' העולה מן המדבר שאין שם דבר לעכב חוזק נשיבת הרוח, והרוח הזה ייבש המקור ויחרב המעיין"¹².

ג. יחזקאל הנביא נושא קינה על העיר צור, שהייתה מעצמה כלכלית של סחר ימי אך חרבה בשל חטאיה ובשל שמחתה על חורבן ירושלים. צור נמשלה בקינה לאונויית פאר, ופורענותה מתוארת כרוח עזה המשברת אוניות בלב ים - שבאה והחריבה אותה: "רוח הקדים שברך בלב ימים".

ד. לסיום מביא רש"י פסוק מישעיהו: "בְּסִטְאָה בְּשִׁלְחָה תְּרִיבְנָה הָגָה בְּרוּחוֹ הַקָּשָׁה בְּיוֹם קָדִים". הפסוק מתאר בפי הנביא את עונשם של המצרים - עונש מידה כנגד מידה ("בְּסִטְאָה") שהשית עליהם ה' "בְּיוֹם קָדִים", כלומר ביום המתואר בפסוקנו - שבו הולך ה' את הים "בְּרוּחַ קָדִים עָזָה כָּל הַלַּיְלָה"¹³.

בְּרוּחַ קָדִים עָזָה. רוח קדים היא רוח מזרחית חמה ויבשה. התורה מתארת שהקב"ה השיב רוח קדים עזה על הים, ורש"י מדייק שהתיאור "עָזָה" אינו ייחודי דווקא לרוח הקדים שנשבה על הים - אלא לכל רוח קדים באשר היא. לדברי רש"י "רוח קדים" היא הרוח העזה ביותר, והיא משמשת תדיר את הקב"ה בבואו להעניש את הרשעים. רש"י מביא פסוקים להוכחת פירושו:

א. ירמיהו מוכיח את ישראל ואומר להם בדבר ה' שאם לא ישובו בתשובה יפזר אותם ה' בנוסם מפני האויב "כמו רוח קדים שהיא העזה שברוחות המפזר דברים הנפזרים"¹¹: "בְּרוּחַ קָדִים אֶפְיֹצֵם לְפָנֵי אוֹיֵב".

ב. הושע מנבא נבואת פורענות על אפרים, המסמל את מלכות ישראל. אפרים נועד להצמיח פירות יפים בעם ישראל ("כִּי הוּא בֶן אֲחִים יִפְרִיא"), אך בשל חטאיו "יבוא קדים רוח ה' מִמִּדְבָּר עֲלָה וַיַּבֹּשׁ מְקוֹרוֹ וַיַּחְרַב מַעֲיָנוֹ",

11. מצודת דוד, ירמיהו יח, יז.

12. מצודת דוד, הושע יג, טו.

13. על פי פירושו של רש"י שם.

אונקלוס

כב וַעֲלֹ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגוֹ
יָמָא בִּישְׁתָּא, וּמִיָּא
לְהוֹן שׁוֹרִין מִיִּמְנָהוֹן
וּמִסְמָאֲלָהוֹן. כג וַיִּרְדּוּ
מִצְרָאִי וַעֲלֹ בְּתִרְיָהוֹן כָּל
סוֹסוֹת פְּרָעָה רְתֻבּוּהִי
וּפְרָשׁוּהִי, לָגוּ יָמָא.

כב וַיָּבֹאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם
בִּישְׁשָׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חֹמָה מִיִּמִּינָם
וּמִשְׁמָאלָם: כג וַיִּרְדּוּ מִצְרַיִם וַיָּבֹאוּ
אֲחֵרֵיהֶם כָּל סוֹס פְּרָעָה רְכָב וּפָרָשָׁיו
אֶל־תּוֹךְ הַיָּם:

❧ רש"י ❧

וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם. כל מים שבעולם (מכילתא).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

בְּרוּחַ קָדִים עָזָה. מהי משמעות היותה של הרוח העזה הנפרעת מהרשעים
"רוח קדים"?

האדם נדרש לפתח את העולם, לרוממו ולהצעידו קדימה, אך הרשעים מונעים
במעשיהם את התקדמות העולם. בשעה שהרשעים מוליכים את העולם לכיוון הלא
נכון - מופיעה הרוח מקדם ומשבשת את מעשיהם.

❧ ביאור ❧

וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם. אגדה זו מבוססת "וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם" ולא "וַיִּיבַקְעוּ הַיָּם".
על לשון הרבים שנקט הפסוק -

❧ עיון ❧

וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם. האגדה מלמדת שיציאת ישראל לחירות ונס קריעת ים סוף אינם
בעלי חשיבות רק בעבור ישראל שניצלו מהמצרים, אלא בעבור העולם כולו. קריעת
ים סוף נושאת אמירה ברורה לעולם שעל אף שהבורא העביר את המושכות לאדם,
הוא לא ויתר על חובתו להתערב כדי להציל את העולם ממייתה רוחנית. הקב"ה
משגיח על כל העולם, והביטוי לדבר הוא בבקיעת מימי העולם כולו בד בבד עם
בקיעת ים סוף.

אונקלוס

כד וַיְהִי בַּאֲשֶׁמֶרֶת הַבֶּקֶר וַיִּשְׁקֹף יְהוָה
 אֶל־מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעֵמּוּד אֵשׁ וְעָנָן
 וַיִּהְיֶה אֵת מַחֲנֵה מִצְרַיִם:
 כד וַיְהִי בַּמֶּטֶרֶת צִפְרָא
 וְאַסְתְּכִי יִי לְמִשְׁדֵּיתָא
 דְּמִצְרַיִ בְּעֵמּוּדָא דְּאִישְׁתָּא
 וְעֵנְנָא, וְשָׁגִישׁ יֵת מִשְׁדֵּיתָא
 דְּמִצְרַיִ.

רש"י

(כג) כל סוס פרעה. וכי סוס אחד היה אלא מגיד שאין כולם חשובין לפני המקום אלא כסוס אחד.
 (כד) בַּאֲשֶׁמֶרֶת הַבֶּקֶר. שלשת חלקי הלילה קרויין אשמורות, ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת הבקר. ואומר אני לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת, כת אחר כת לשלשה חלקים, לכך קרוי אשמורת, וזהו שתרגם אונקלוס במטרת.

ביאור

כל סוס פרעה. היינו מצפים שמילת הריבוי "כל" תגרור אחריה לשון רבים - 'כל סוסי פרעה', אך התורה נקטה לשון יחיד - כל סוס פרעה. שילוב זה רומז על פי רש"י שעל אף שהיו המוני סוסים - לקב"ה לא היה כל קושי לאבד את כולם, כאילו היה שם סוס אחד בלבד.

עיון

כל סוס פרעה. הביטוי "כל סוס" מכיל משמעות כפולה. מצד אחד הוא ממחיש את גודל הנס בהראותו את כמות הסוסים הרבה ששימשה את המצרים במלחמתם בישראל, ומצד שני הוא מורה על כוחו של הקב"ה - שתשועתו אינה מושפעת כלל מגודל החיל הנלחם בישראל.

בַּאֲשֶׁמֶרֶת הַבֶּקֶר. הלילה הוא סמל הגלות והצרות. שלוש משמרות הלילה

רש"י

וַיִּשְׁקֶף. ויבט, כלומר פנה אליהם להשחיתם, ותרגומו ואסתכי, אף הוא לשון הבטה, כמו "שדה צופים" (במדבר כג, יד) – חקל סכותא. **בַּעֲמוֹד אֵשׁ וָעָנָן.** עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט ועמוד אש מרתיחו, וטלפי סוסיהם משתמטות (מכילתא בשלח, ה). **וַיֹּהֱמוּ.** לשון מהומה, אישטורדישו"ן בלעז [מבוכה]. ערבבם, נטל סגנויות שלהם (מכילתא). ושנינו בפרקי רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי כל מקום שנאמר בו מהומה, הרעמת קול הוא, וזה אב לכולן "וירעם ה' בקול גדול וגו' על פלשתים ויהומם" (שמואל א ז, י).

עיון (המשך)

מסמלות שלוש תקופות של הגלות, והאשמורת האחרונה, אשמורת הבוקר, היא המבשרת את הגאולה. תהליך הגאולה שהחל להפציע הופך אט אט את הלילה ליום, ומגיע לקיצו באשמורת הבוקר, רגע לפני בקיעת הגאולה האמיתית, באמצעות דיכוי גמור של כוחם הצבאי של מצרים.

ביאור

וַיִּשְׁקֶף. השקפה איננה ראייה בעלמא אלא התבוננות מכוונת במטרה לפעול, כשם שתרגם אונקלוס "וַאֲסִתְכִּי" – המורה על הסתכלות מכוונת. "שְׂדֵה צִפִּים" הוא המקום שממנו ביקש בלעם הרשע לצפות בעם ישראל כדי לקללו, וגם שם תרגם אונקלוס "לַחֲקֵל סְכֻנָּתָא". בלעם לא ביקש להעיף מבט בעם כדי להתרשם מיופיו; מטרתו הייתה לבחון את התנהלות העם לפרטיה – כדי לגבש פעולה לפגיעה בו.

בַּעֲמוֹד אֵשׁ וָעָנָן. פעולת ההשקפה נעשית בדרך כלל באמצעות העיניים.

וַיֹּהֱמוּ. רש"י מציע שני פירושים למילה "וַיֹּהֱמוּ". לפי הפירוש הראשון

❧ ביאור (המשך) ❧

הקב"ה גרם למהומה בקרב המצרים, לבלבול ולאובדן עשתונות. כדי להבהיר היטב את משמעות המהומה תרגם רש"י את המילה לצרפתית עתיקה, הדומה מאוד לצרפתית של ימינו.

פירוש המילה "ETOURLISSANT" שהביא רש"י הוא מהומה גדולה המביאה את האדם לסחרחורת על סף עילפון. רש"י מתאר על פי המדרש כי הקב"ה "נטל סגנויות שלהם". מהן אותן ה"סגנויות"?

הפרשנים ביארו מילה ייחודית זו בדרכים שונות¹⁴: יש שטענו שפירושה הוא "דגל" ברומית - ואיבוד הדגל פירושו אובדן הנהגה הגורם לתוהו ובוהו בשדה הקרב. אחרים פירשו שהיא מבטאת חכמה ודעת, כלומר המצרים איבדו את יכולת השיפוט שלהם. פירוש שלישי גורס שמדובר בסגנים שבאו תחת מפקדיהם

שהפסיקו לתפקד ואיבדו את כושר הפיקוד. הצד השווה בין כל הפירושים הוא הבלבול ששרר בקרב הצבא המצרי.

את פירושו השני למילה "ויהם" מביא רש"י בשם פרקי דרבי אליעזר, ועל פיו הקב"ה הרעים בקול גדול ורם שהפחיד את המצרים עד מאוד והביאם לאיבוד עשתונות מוחלט. אירוע דומה התרחש בשלב מאוחר יותר בהיסטוריה, כשעם ישראל התאסף עם שמואל במצפה. הפלישתים ניסו לנצל את ההתכנסות ולהילחם בישראל, אך הקב"ה הרעים בקולו וגרם להם למהומה ולאובדן: "וַיְהִי שְׁמוֹאֵל מַעֲלָה הַעֲזָלָה וּפְלִשְׁתִּים נִגְשׁוּ לַמִּלְחָמָה בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּדְעוּם ה' בְּקוֹל גָּדוֹל בַּיּוֹם הַהוּא עַל פְּלִשְׁתִּים וַיַּהֲמֵם וַיִּנְגְּפוּ לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל".

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיְהִם. האם יש הבדל מהותי בין שני הפירושים, או שמא מדובר בשאלה לשונית בלבד? האם יש משמעות לגורם שהביא למהומה התהומית במחנה מצרים? ייתכן שהפירוש השני מוסיף ששמיעת קולו הרועם של ה' יתברך בכבודו ובעצמו סדקה במעט את חומת האטימות של המצרים, והם החלו להבין ששנאתם התהומית לישראל היא המקור לכל צרותיהם. תחושתו של אדם שבמשך כל חייו הוא חי בטעות נוראה היא תחושה שאין הנפש מסוגלת לשאת.

14. על פי פירוש שי למורא. הפירוש השני מובא בשם בעל הערוך, והראשון והשלישי בשם מוסף הערוך.

אונקלוס

כה וְאֶעֱדִי יָת גִּלְגָּלִי דְתַבְיָהּוֹן
וּמִדְּבָרִין לְהוֹן בְּתַקְוָה,
וְאִמְרוּ מִצְרָאִי נַעְרוֹק מִן
קִדְם יִשְׂרָאֵל אֲרִי דָא הִיא
גְּבוּדְתָא דִּי דַעְבַּד לְהוֹן
קִרְבִּין בְּמִצְרַיִם.

כה וַיֹּסֶר אֶת אִפְּן מִרְכַּבְתּוֹ וַיִּנְהַגְהוּ
בְּכַבֵּדָת וַיֹּאמֶר מִצְרַיִם אֲנוֹסָה מִפְּנֵי
יִשְׂרָאֵל כִּי יִהְיֶה נֶלְחָם לָהֶם בְּמִצְרַיִם:
פ רביעי

רש"י

(כה) וַיֹּסֶר אֶת אִפְּן מִרְכַּבְתּוֹ. מכח האש נשרפו הגלגלים והמרכבות נגררות, והיושבים בהם נעים ואיברייהן מתפרקין.
וַיִּנְהַגְהוּ בְּכַבֵּדָת. בהנהגה שהיא כבדה וקשה להם, במדה שמדדו "ויכבד לבו הוא ועבדיו" (שמות ט, לד), אף כאן וינהגהו בכבדות.

ביאור

וַיֹּסֶר אֶת אִפְּן מִרְכַּבְתּוֹ. גלגלי המרכבות הותכו מהרתיחה שיצר עמוד האש. הסוסים הדוהרים במהירות אדירה גררו אחריהם את המרכבות חסרות הגלגלים, ואלו נעו בפראות בקרקעית הים שהפכה לטיט טובעני, וטלטלו את יושביהן מצד לצד כבמעין גיהנום.
וַיִּנְהַגְהוּ בְּכַבֵּדָת. רוב המפרשים מסבירים שהנהגה בכבדות היא המשך ישיר לאשר נאמר קודם - "וַיֹּסֶר אֶת אִפְּן מִרְכַּבְתּוֹ". לדבריהם הסרת

האופנים גרמה למצרים לכבדות רבה בהנהגת המרכבות - לקושי רב להמשיך ולנוע הן לפני הן לאחור. רש"י, לעומתם, חוזר אל נושא הפסוק - הלוא הוא ה', ורואה בתיאור "וַיִּנְהַגְהוּ בְּכַבֵּדָת" פעולה נוספת: ה' הסיר את אופני המרכבות באש ובענן, ונוסף על כך הנהיג את מצרים בכבדות. הוא לא הסתפק בגאולת ישראל אלא דאג גם להעניש את המצרים מידה כנגד מידה: כנגד כבדות הלב של פרעה - "וַיִּנְהַגְהוּ בְּכַבֵּדָת".

עיון

וַיֹּסֶר אֶת אִפְּן מִרְכַּבְתּוֹ. אותם הסוסים והמרכבות שנועדו לפגוע בישראל הפכו למלכודת מוות לבעליהם. המצרים הם אשר המיטו על עצמם במו ידיהם את העונש הנורא, שהיה מגיע להם על פי מידתם.

אונקלוס

כו וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲרִים יְתִידְךָ עַל יָמָא, וַיִּתְּבוּן מִיָּא עַל מִצְרָאִי עַל רְתִבְיָהוֹן וְעַל פְּרִשְׁיָהוֹן.

כו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה נִטָּה אֶת־יְדֶךָ עַל־הַיָּם וַיִּשְׁבוּ הַמַּיִם עַל־מִצְרַיִם עַל־דַּכְבּוֹ וְעַל־פְּרִשְׁיוֹ:

❧ רש"י ❧

נלחם להם במצרים. במצריים. דבר אחר במצרים, בארץ מצרים, שכשם שאלו לוקים על הים, כך לוקים אותם שנשארו במצרים.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיִּנְהֲגוּ בַּכְּבֹּד. הפסוקים מתארים אכזריות נוראה כלפי המצרים, עד כי לעיתים קשה לקראם. רש"י מזכיר ומדגיש כי הכול נעשה בדין. ה' נתן למצרים את האפשרות ואת היכולת לחזור בתשובה. לא בבת אחת הביא עליהם את המכה הקשה הזאת של ניעור בים. קודם לכן שלח להם ה' מכות שהוגבלו לשבוע אחד בלבד, ועל רובן אף התריע מראש. המכות סיפקו להם זמן רב לחזור בתשובה ולשלח את ישראל מרצונם, אך הם לא עשו כן. דבר לא הזיז אותם מרשעותם. עשרות שנים של שיעבוד אכזרי כלפי ישראל, בלי שום רצון להודות בטעותם ולחזור בהם, מצדיקות בוודאי את התנהגות ה' כלפיהם.

❧ ביאור ❧

האגדה מרחיבה את הפורענות לאומה המצרית כולה, וחושפת לנגד עינינו את עומק הפשט המסתתר בפסוקים: אין מדובר כאן במלחמה בין שני צבאות כי אם במלחמת תרבות בין שתי אומות. הניצחון משקף את דעיכתה הסופית של תרבות מצרים והיעלמותה מן העולם.

נלחם להם במצרים. המצרים קרבים אל סופם במעמקי הים - מדוע אפוא הם אומרים שה' נלחם לבני ישראל במצרים ולא בים? על פי הפשט, "מצרים" הוא שם כולל לכלל האנשים המצריים שנלחמו. לפי האגדה אכן מדובר בארץ מצרים: בשעה שנענשו המצרים על הים נענשו בד בבד גם המצרים שנותרו במצרים.

אונקלוס

כז וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ עַל־הַיָּם וַיֵּשֶׁב
 הַיָּם לַפְּנֹת בִּקְרֹ לְאִיתָנוּ וּמִצְרַיִם
 נָסִים לְקִרְאָתוֹ וַיִּנְעַר יְהוָה אֶת־מִצְרַיִם
 בְּתוֹךְ הַיָּם:

❧ רש"י ❧

(כו) וַיֵּשְׁבוּ הַיָּמִים. שזקופים ועומדים כחומה, ישובו למקומם ויכסו על מצרים.

(כז) לַפְּנֹת בִּקְרֹ. לעת שהבוקר פונה לבא.
 לְאִיתָנוּ. לתקפו הראשון (מכילתא בשלח, ו).

❧ ביאור ❧

וַיֵּשְׁבוּ הַיָּמִים. להיכן שבו המים?
 בפסוק כ"ב קראנו על הנס הגדול:
 "וַיָּבֹאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבֶּשֶׁה
 וְהַיָּמִים לָהֶם חֹמָה מִיַּמֵּינָם וּמִשְׁמָאלָם"
 (לעיל פס' כב). עתה, משסיימו ישראל
 לחצות את הים, המים יכולים לשוב
 להתנהלותם הטבעית ולהמשיך את
 פעולתם בדרך הטבע.

לַפְּנֹת בִּקְרֹ. הביטוי "לַפְּנֹת בִּקְרֹ"
 מבטא את השינוי המתרחש בעמוד
 השחר - הלילה מפנה את מקומו,
 והבוקר שהמתין מעבר לפינה מופיע
 במקומו.

לְאִיתָנוּ. המילה "איתן" פירושה
 חוזק ותוקף. הים חזר לכוחו הרגיל כפי
 שהיה לפני הנס.

❧ עיון ❧

וַיֵּשְׁבוּ הַיָּמִים. נס קריעת ים סוף נועד לאפשר לבני ישראל לחצות את הים.
 ברגע שמילא הנס את ייעודו ובני ישראל עברו - לא היה בו צורך עוד, והים חזר
 לטבעו.

לְאִיתָנוּ. הנס הסתיים, הטבע שב לפעולתו, והים יסיים בכוחו הטבעי להטביע
 את המצרים שלא טבעו בטיט.

רש"י

נָסִים לְקִרְאָתוֹ. שהיו מהוממים ומטורפים ורצין לקראת המים (מכילתא).
וַיִּנְעַר ה'. כאדם שמנער את הקדירה והופך העליון למטה והתחתון למעלה, כך היו עולין ויורדין ומשתברין בים, ונתן הקדוש ברוך הוא בהם חיות לקבל היסורין (מכילתא בשלח, ה). **וַיִּנְעַר.** ושניק, והוא לשון טרוף בלשון ארמי והרבה יש במדרשי אגדה.

ביאור

נָסִים לְקִרְאָתוֹ. בביטוי "נָסִים לְקִרְאָתוֹ" יש מעין דבר והיפוכו, שהרי בדרך כלל בורחים ממהו ולא לקראת משהו. רש"י מדגיש בדבריו את הטיורף שאחז בבורחים, שנסו על נפשם היישר אל מותם.

וַיִּנְעַר ה'. המילה "וַיִּנְעַר" מופיעה כאן לראשונה בתנ"ך, ויש להבין את משמעותה. רש"י מפרש אותה מלשון ניעור, ומוסיף את תרגומו של אונקלוס - "וַיִּשְׁנִיק" - שהוא לשון טירוף¹⁵.

עיון

נָסִים לְקִרְאָתוֹ. רש"י משתמש בביטוי "רצין לקראת המים" - ומלמדנו שמי שהולך בדרך רעה כורה למעשה את קברו לעצמו ורץ אל עבר אובדנו.

וַיִּנְעַר ה'. עונש המוות שהושת על המצרים לווה בייסורים קשים, הנראים על פניו כאכזריות לשמה. ולכאורה הדברים תמוהים, שהרי מצינו בגמרא (סנהדרין מה, א) שהתורה דורשת מבית דין שדן אדם למיתה לברור לו מיתה יפה, כדי למעט את הסבל הכרוך בעונשו. ואולם, שונה הוא אדם מישראל שמעיד וחטא, גם אם חטאו מחייב אותו בעונש מיתה, מרשעי מצרים שכל מהותם וכל מגמת חייהם להרשיע ולהרע לישראל. התורה מעבירה מסר חשוב לאנושות: אל יחשוב אדם שהוא יכול לעשות ככל העולה על רוחו, לגזול ולרצוח, לרמוס ולדכא מתוך ידיעה שסוף כל האדם למוות בין כה וכה. לא ולא, יש מוות ויש מוות. בכוחו של ה' להעניש את הפושעים במלוא החומרה, בהתאם לרע שחוללו בעולם. המוות לא ישמש אי-מבטחים לאיש. הדרך אל מותם של הרשעים רצופה סבל וייסורים.

מתוך שלל הפירושים למילה "וַיִּנְעַר" המצויים במדרשי האגדה בחר רש"י להביא שניים מתוך שלושה המובאים במכילתא, האחד במפורש והשני ברמז. על פי הפירוש הראשון, הפועל "וַיִּנְעַר" הוא מלשון ניעור - כאדם המנער את הקדירה. <

15. בעברית השורש ש"ק מבטא חנק ("השתנק", "נשנק"). ייתכן שהקשר בין הפועל הארמי "וַיִּשְׁנִיק" שהביא אונקלוס לפועל "וַיִּנְעַר" הוא שהחש תחושת חנק מנער את כל גופו כאחוז טירוף.

אונקלוס

כח וְתָבוּ מִיָּא וְחָפוּ יָת
 רְתַבְיָא וְיָת פְּרִשְׂיָא
 לְכַל מְשֻׁרִית פְּרַעָה
 דְּעָאָלוּ בְּתִרְיָהּ בִּימָא, לֹא
 אִשְׁתַּאֲרַב בְּהוֹן עַד חֵד.
 כח וַיָּשְׁבוּ הַמִּים וַיַּכְסּוּ אֶת־הָרֶכֶב וְאֶת־
 הַפָּרָשִׁים לְכָל חֵיל פְּרַעָה הַבָּאִים
 אַחֲרֵיהֶם בֵּים לֹא־נִשְׁאָר בָּהֶם עַד־
 אֶחָד:

רש"י

(כח) וַיַּכְסּוּ אֶת הָרֶכֶב וגו' לְכָל חֵיל פְּרַעָה. כך דרך המקראות לכתוב למ"ד יתירה, כמו "לכל כליו תעשה נחשת" (להלן כז, ג), וכן "לכל כלי המשכן בכל עבודתו" (שם יט), "ויתדותם ומיתריהם לכל כליהם" (במדבר ד, לב), ואינה אלא תיקון לשון.

עיון (המשך)

על פי הפירוש השני "וינער" הוא מלשון נערות, שנתן ה' למצרים כוח כשל נערים צעירים כדי להאריך את משך סבלם עד למותם (בלשון רש"י: "ונתן הקדוש ברוך הוא בהם חיות לקבל היסורין"). הלשון השלישית במדרש, שאיננה מובאת ברש"י, גורסת: "וינער ה' את מצרים - מסרם כאלו בידי מלאכים נערים כאלו בידי מלאכים אכזרים, שנא' ומלאך אכזרי ישלח בו (משלי יז) ואומר תמות בנוער נפשם וגו' (איוב לו). פירוש זה תואם את דברינו לעיל - שהקב"ה דן את המצרים במלוא החומרה כנגד האכזריות שנהגו בישראל.

ביאור

וַיַּכְסּוּ אֶת הָרֶכֶב וגו' לְכָל חֵיל פְּרַעָה. בלי מאורו של רש"י היינו מבינים שהמים כיסו את הרכב ואת הפרשים השייכים לחיל פרעה. רש"י אינו מפרש כך, כי פירוש זה מצמצם את גודל הנס לרכב ולפרשים בלבד. לדברי רש"י האות למ"ד אינה משמשת מילת יחס אלא נועדה ליפות את הקריאה, וכאילו כתוב "וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים - כל חיל פרעה הבאים אחריהם בים". רש"י מחזק את פירושו ממקומות נוספים שבהם נוספה האות למ"ד לתיקון הלשון בלבד:
 א. בפרשת תרומה מצווה ה' את משה על בניית המשכן וכל כליו. <

אונקלוס

כט ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך
הים והמים להם חמה מימינם
ומשמאלם: ל וישע יהוה ביום ההוא
את ישראל מיד מצרים וירא
ישראל את מצרים מת על שפת
הים:

כט ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך
הים והמים להם חמה מימינם
ומשמאלם: ל וישע יהוה ביום ההוא
את ישראל מיד מצרים וירא
ישראל את מצרים מת על שפת
הים:

רש"י

(ל) וירא ישראל את מצרים מת. שפלטן הים על שפתו, כדי שלא יאמרו
ישראל כשם שאנו עולים מצד זה כך הם עולין מצד אחר רחוק ממנו
וירדפו אחרינו (מכילתא בשלח, ו).

ביאור (המשך)

הדרושים להקמתו יהיו עשויים נחושת.
ג. בפרשת נשא התורה מפרטת את
עבודת הלוויים למשפחותיהם.
תפקידם של בני מררי היה לשאת את
"קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו
ועמודי החצר סביב ואדניהם ויתדיתם
ומיתריהם לכל עליהם..." - אין הכוונה
ליתדות ולמיתרים של הכלים, אלא
מדובר בכל הכלים השייכים לעמודי
החצר, כאילו נכתב "וכל עליהם".

בהוראות לבניית המזבח נאמר: "ועשית
סירתיו לדשנו ויעזו ומזרקתיו ומזלגתיו
ומחתתיו לכל כליו תעשה נחשת" -
הצירוף "לכל כליו" הוא סיכום כלל
הכלים שהופיעו לפניו, וכוונתו שכל כלי
המזבח ייעשו מנחושת.

ב. בסיכום ההנחיות הנוגעות לחצר
המשכן נאמר "לכל כלי המשכן בכל
עבודתו וכל יתדתיו וכל יתדת החצר
נחשת" - גם בפסוק זה אין משמעות
ללמ"ד, וכוונת הפסוק שכל כלי המשכן

ביאור

וירא ישראל את מצרים מת. איך
ראו ישראל את מצרים? הלוא כולם
טבעו בים! רש"י מבאר שהים פלט את
גופותיהם של המצרים ליבשה לעיני

אונקלוס

לא וְחָזָא יִשְׂרָאֵל יְת גְּבוּרַת
יָדָא רַבְתָּא דְּעֵבֶד יי
בְּמִצְרָאִי וְדָחִילוּ עֲמָא מִן
קִדְּם יי, וְהִימֵינוּ בְּמִימְרָא
דִּי וּבְנִבְיָאוֹת מִשָּׁה עֲבָדִיהָ.

לא וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת־הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר
עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת־
יְהוָה וַיֹּאמְרוּ בִּיהוָה וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדָיו: פ

רש"י

(לא) אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה. את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקדוש ברוך הוא. והרבה לשונות נופלין על לשון יד, וכולן לשון יד ממש הן, והמפרשו יתקן הלשון אחר ענין הדבור.

ביאור (המשך)

ישראל, כדי להסיר כל חשש מליבם של וביום מן הימים ישובו ויתנקמו בהם. ישראל שמא נותרו המצרים בחיים -

עיון (על עמוד קודם)

וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת. ניצחון ישראל על המצרים איננו ניצחון חד פעמי המתבטא בהרחקת האויב, אלא ניצחון סופי ומוחלט. ואכן, ממלכת מצרים יורדת מבמת ההיסטוריה, ומלכויות חדשות שיבואו מצפון, כמו הבבלים, היוונים והרומאים, יתפסו את מקומה במאבק מול ישראל.

ביאור

אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה. היד היא כלי העשייה והפעולה של האדם, ובהשאלה "יד ה'" מבטאת את מעשיו של הקב"ה. "הַיָּד הַגְּדֹלָה" של הקב"ה היא ביטוי לגבורתו הרבה ולניסים העצומים שעשה לישראל. השפה העברית עשירה בביטויים ובצירופי לשון הנושאים את המילה וכלים, ולכולם זיקה ישירה ליד הממשית בגוף האדם. לדוגמה, הביטוי "על יד" משמש לשון סמיכות, משום שהיד סמוכה לגוף. "אוזלת יד" מבטאת חוסר יכולת לפעול, על אדם שמתעסק בעניינים רבים נאמר כי "ידו בכול", ועל הנוהג בנדיבות יאמר כי "ידו פתוחה", וכן הלאה.

אונקלוס

א פִּבְיִן שִׁבְחַ מֹשֶׁה וּבְנֵי
יִשְׂרָאֵל יֵת תְּשַׁבְּחֶתָּהּ הָדָא
קִדְּםָּ יִי וְאָמְרוּ לְמִימֶר, נִשְׁבַּח
וְנוֹדֵי קִדְּםָּ יִי אֲדִי אֲתִגְּאִי עַל
גִּיּוֹתֵנָּא וְגִיּאוּתָּא דִּילִיָּהּ הִיא
סוּסִיָּא וְדִכְבִּיָּה דְּמָא פִּימָא.

טו א אֲזַ יִשִּׁיר־מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־
הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר
אֲשִׁירָה לַיהוָה פִּי־גֹאֵה גֹאֵה סוֹס
וּרְכָבוֹ רִמָּה בָּיִם:

רש"י

(א) אֲזַ יִשִּׁיר מֹשֶׁה. אז כשראה הנס עלה בלבו שישיר שירה, וכן "אז ידבר יהושע" (יהושע י, יב), וכן "ובית יעשה לבת פרעה" (מלכים א ז, ח) – חשב בלבו שיעשה לה, אף כאן ישיר, אמר לו לבו שישיר, וכן עשה – "ויאמרו לאמר אשירה לה". וכן ביהושע, כשראה הנס אמר לו לבו שידבר, וכן עשה – "ויאמר לעיני ישראל" (יהושע י, יב), וכן שירת הבאר שפתח בה "אז ישיר ישראל" (במדבר כא, יז), פירש אחריו "עלי באר ענו לה". "אז יבנה שלמה במה" (מלכים א יא, ז), פירשו בו חכמי ישראל שבקש לבנות ולא בנה (סנהדרין צא, ב). למדנו שהיו"ד על שם המחשבה נאמרה, זהו ליישב פשוטו. אבל מדרשו אמרו רבותינו זכרונם לברכה מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה (סנהדרין), וכן בכולן חוץ משל שלמה שפירשוהו בקש לבנות ולא בנה. ואין לומר וליישב הלשון הזה כשאר דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד, כגון "ככה יעשה איוב" (איוב א, ה), "על פי ה' יחנו" (במדבר ט, כג), "ויש אשר יהיה הענן" (שם כ), לפי שהן דבר ההווה תמיד, ונופל בו בין לשון עתיד בין לשון עבר, אבל זה שלא היה אלא לשעה אינו יכול ליישבו בלשון הזה.

ביאור

אֲזַ יִשִּׁיר מֹשֶׁה. מדוע נכתב "אז" האגדה, ופירוש שהוא דוחה. פירוש הפשט
יִשִּׁיר" בלשון עתיד, ולא 'אז שר' - לשון העתיד אינה מתייחסת
בעבר? רש"י מציע שלושה פירושים: לפעולה שהתבצעה בפועל, אלא
פירוש על פי הפשט, פירוש על פי

❧ ביאור (המשך) ❧

למחשבה שקדמה לפעולה.

התיאור "אֶז יִשִּׁיר" מגלה את אשר התרחש בליבו של משה רבנו קודם שפתח פיו בשירה: בראות משה את הנס הגדול של קריעת ים סוף התעוררו בליבו רגשי הודיה והלל - ומייד "עלה בליבו שישיר שירה". רש"י מחזק את פירושו ממקומות נוספים המעוררים קושי דומה - ואפשר לפרשם באותו האופן:

א. לאחר מנוסת צבא הדרום מפני ישראל במלחמת גבעון ומות רבים מהם מאבני הברד שהשליך עליהם ה', ביקש יהושע מה' להאריך את היום - כדי להמשיך להילחם ולהבטיח שכל צבא האויב יושמד: "אֶז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַה' בַּיּוֹם יַתָּה ה' אֵת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שְׁמֹשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וַיֵּרַח בְּעֵמֶק אֵילֹון". גם כאן מתעוררת השאלה מדוע לא נכתב 'אז דיבר יהושע' אלא "אֶז יְדַבֵּר" - בלשון עתיד. גם כאן אפשר לתרץ כי בעקבות נס הניצחון הגדול על האויבים עלה בליבו של יהושע לדבר לה', ואז אמר לעיני ישראל "שְׁמֹשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם" וכו'.

ב. שלמה המלך עשה בית לאשתו בת פרעה - וגם כאן לשון העתיד בפעולת העשייה מתארת את רצונו לפני העשייה: "וּבֵית יַעֲשֶׂה לְבַת פְּרָעָה אֲשֶׁר לָקַח שְׁלֹמֹה".

ג. אחרי שראו ישראל את הנס הגדול שעשה להם ה' בהכרתת אויביהם האמוריים בנחל ארנון¹⁶ עלה בליבם לשיר - "אֶז יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל אֵת הַשִּׁירָה הַזֹּאת", והם פצחו בשירת הבאר: "עָלִי בָּאֵר עָנֹה לָהּ...".

ד. הראיה האחרונה שרש"י מביא קשורה גם היא לשלמה המלך. משעה שנבנה בית המקדש נאסר על ישראל לבנות במות להקרבת קורבנות מחוץ למקדש. ואולם, בספר מלכים מתואר לכאורה ששלמה המלך בנה במות, ואם לא די בכך - במות אלו כוונו כביכול לעבודה זרה: "אֶז יִבְנֶה שְׁלֹמֹה בְּמָה לְכַמוֹשׁ שֶׁקֶץ מוֹאֵב בְּהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַם וּלְמַלְךְ שֶׁקֶץ בְּנֵי עַמּוֹן". לשון העתיד - "אֶז יִבְנֶה" - מאפשרת לחכמים להציל את כבודו של המלך שלמה - ולדרוש שבניית הבמות רק עלתה במחשבתו, אך הוא לא בנאן בפועל.

פירוש האגדה

חז"ל רואים בפסוק זה רמז לתחיית המתים - ולדבריהם לשון העתיד "אֶז יִשִּׁיר" רומזת לשירתו העתידית של משה רבנו כשיקום לתחייה באחרית הימים. דרשה זו מתאימה הן לשירת הים ("אֶז יִשִּׁיר מֹשֶׁה") הן לשירת הבאר ("אֶז יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל"), אך איננה מתיישבת עם בקשתו של יהושע

◀

16. ראו רש"י במדבר כא, יד-יז.

❧ ביאור (המשך) ❧

בגבעון ("אֶזְיָדָבָר יְהוֹשֻׁעַ") - שנדרשה רק לשעתה, וודאי שאיננה מתאימה לפעולותיו של שלמה המלך - בניית הבית לבת פרעה או בניית הבמות האסורות.

פירוש פשט נוסף שרש"י דוחה

במקומות רבים בתנ"ך מופיעים ביטויי עתיד המציינים פעולות שנעשו בעבר דבר יום ביומו או פעולות שגרתיות בהווה. רש"י מציין דוגמאות לצורת ביטוי זו:

א. תחילתו של ספר איוב מתארת את שגרת חייו של איוב לפני הניסיונות הקשים שפקדו אותו. התיאור נחתם במשפט "כִּכָּה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב כָּל הַיָּמִים" - שמשמעו 'כך עשה איוב כל הימים'.
ב. בפרשת בהעלותך התורה מתארת את סדרי הנסיעה והחנייה של בני ישראל, ונוקטת לשון עתיד בשביל לתאר את ההתנהלות הקבועה שהייתה

נהוגה במסעי המדבר. לדוגמה: "עַל פִּי ה' יִחַנּוּ וְעַל פִּי ה' יִסְעוּ", או "וַיֵּשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הָעֵנָן יָמִים מְסַפֵּר עַל הַמִּשְׁכָּן...".

לכאורה היה מקום לומר כי גם כאן אין לתהות כל צורת העתיד "אֶזְיָדָבָר", ואין זו אלא צורה סגנונית מקובלת של התורה לציין פעולה שנעשתה בעבר. רש"י דוחה אפשרות זו משום שיש להבחין בין פעולה חד פעמית לבין הווה מתמשך. שירת משה ובני ישראל הייתה פעולה חד פעמית שנעשתה בשעתה, ואילו הדוגמאות שהובאו מציינות פעולות קבועות - ובכאלו התורה משתמשת בלשון עתיד. כך בתיאור שגרת חייו של איוב - הפעולות שהיה עושה דבר יום ביומו, וכך בתיאור מסעי ישראל במדבר - שהיו נוסעים וחונים על פי ה', ומקבלים את הוראות הענן פעם אחר פעם.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

אֶזְיָדָבָר מֹשֶׁה. פירוש הפשט של רש"י מביא אותנו להבנה עמוקה ששירת משה ובני ישראל לא הייתה תוצר של ניתוח שכלי - אלא פרי של התפעלות פנימית העולה על גדותיה. המהפך העצום מעומק השעבוד של עבדים מושפלים ומוכים לפלא העצום של ראיית אויביהם טובעים בים העלתה בליבם רגש הודיה אדיר שהוליד את השירה. רש"י מביא דוגמאות נוספות לפעולה מתוך רגש פנימי, חלקן לשבח וחלקן לגנאי. לעומת יהושע, שביקש להמשיך ולהילחם באור יום מתוך תחושה פנימית ברורה שאין להסתפק בניצחון חלקי לאחר תשועת ה' הגדולה, ולעומת ישראל שלא יכלו למנוע את התפרצות השירה מפיהם בראותם את אויביהם מתים לפניהם בלי שנקפו הם אצבע, רגשותיו של שלמה המלך נדרשים <

רש"י

כִּי גָאָה גָאָה. שנתגאה על כל גאה, כתרגומו. דבר אחר, בא הכפל לומר שעשה דבר שאי אפשר לבשר ודם לעשות, כשהוא נלחם בחבירו ומתגבר עליו מפילו מן הסוס, וכאן סוס ורוכבו רמה בים. וכל שאי אפשר לעשות על ידי זולתו נופל בו לשון גאות, כמו "כי גאות עשה" (ישעיהו יב, ה), וכן כל השירה תמצא כפולה: "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה" (פסוק ב) "ה' איש מלחמה ה' שמו" (פסוק ג), וכן כולם. דבר אחר "כי גאה גאה" על כל השירות, וכל מה שאקלס בו עוד יש בו תוספת, ולא כמדת מלך בשר ודם שמקלסין אותו ואין בו.

עיון (המשך)

לגנאי. יחסיו עם בת פרעה לא אפשרו לו לפעול על פי השכל, ורצונו לבנות במות אחרי שבנה את בית המקדש הוא מעין חידה שאינה מתיישבת עם ההיגיון. אין זאת אלא פרי של יצר פנימי שהתפרץ וכמעט שהביאו לידי איסור, וכנראה שמן השמיים מנעו ממנו להחטיא את ישראל.

רש"י אומר כי "היו"ד על שם המחשבה נאמרה". האות יו"ד ב"אז יִשִּׁיר", פרט להיותה תחילית המציינת זמן עתיד, היא אות המסמלת רוחניות - וכאן היא מבטאת את המחשבה הפנימית של האדם.

נוסיף כי הפשט והאגדה שזורים זה בזה. הפיכתו כהרף עין של עם מושפל ומדוכא לעם השר את שירו של ה' היא אות לתחיית המתים. האמונה בתחיית המתים נעוצה במציאות של תחיית האומה, כפי שבא לידי ביטוי מופלא ב"חזון העצמות היבשות" - כאשר עצמותיהם של כל בית ישראל, שכבר נואשו ואמרו "יִבְשׁוּ עֲצָמוֹתֵינוּ וְאֶבְדָּה תִקְוַתֵּנוּ נִגְזְרֵנוּ לָנוּ" (יחזקאל לז, יא), קמות לתחייה ברוח ה'.

ביאור

כִּי גָאָה גָאָה. רש"י מסביר בשלוש דרכים את הכפילות "גָאָה גָאָה":

הדרך הראשונה

הכפילות באה להדגיש את גודל רוממותו של ה'. כשם שהביטוי "מלך מלכי המלכים" משמעו המלך של כל המלכים, כך "גָאָה גָאָה" משמעו מרומם

הדרך השנייה

הכפילות ממחישה את העוצמה האלוקית העולה עשרות מונים על יכולתם של בני האדם. לפי פירוש זה

❧ ביאור (המשך) ❧

ישנו קשר ישיר בין שתי צלעות הפסוק: בני אדם אינם יכולים להפיל במכת חץ אחת סוס ורוכבו, כי החץ הנשלח פוגע או בסוס או ברוכב, ואילו הקב"ה בעוצמתו האדירה ("כי גאה גאה") השמיד במכה אחת את שניהם - "סוס ורכבו רמה בים". רש"י מדויק כי המילה "גאות" מביעה עוצמה על אנושית גם כשהיא עומדת בפני עצמה, כפי שמובע בפסוק בישעיהו: "זמרו ה' סוס ורכבו רמה בים: כי גאה גאה: והיה לי לישועה"¹⁸: אלהי אבי וארממנהו: ה' שמו: ומבחר שלשיו טבעו בים סוף: ירדו במצולת כמו אבן: מינה ה' תרעץ אויב: תשלח חרנה יאכלמו כקש: קפאו תהמת בלב ים: תמלאמו נפשי תורישמו ידי: צללו כעופרת במים אדירים: מי כמכה נאדר בקדש עשה פלא: תבלעמו ארץ:

(א) אֲשִׁירָה לַה' כִּי גָאָה גָאָה —
(ב) עָזִי וְזַמְרַת יְיָ —
זֶה אֱלֹהֵי וְאַנְהוּ —
(ג) ה' אִישׁ מִלְחָמָה —
(ד) מִרְכַּבֹּת פָּרָעָה וַחֲלִילוּ יְיָ בַּיָּם —
(ה) תַּהֲמֹת יִכְסִּימוּ —
(ו) יְמִינָהּ ה' נֶאֱדָרִי בַכַּח —
(ז) וּבִרְבִּי גָאוֹן תַּהֲרֹס קָמִיךָ —
(ח) וּבְרוּחַ אַפִּיךָ נַעֲרָמוּ מִיָּם נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד נְזָלִים¹⁷: —
(ט) אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אֲשִׁיג אַחֲלֶק שָׁלָל —
אֶרִיק חֲרָבִי —
(י) נִשְׁפָּת בְּרוּחְךָ כִּסְמוּ יָם —
(יא) מִי כְמוֹכָה בְּאֶלֶם ה' —
נֹרָא תַהֲלֹת —
(יב) נְטִית יְמִינָהּ —

17. כאן לכאורה יש שלוש צלעות מקבילות ולא שתיים.

18. לכאורה לפי פירושו של רש"י בהמשך שתי הצלעות הללו משלימות זו את זו למשפט אחד, ואינן תקבולת.

❧ ביאור (המשך) ❧

(יג) נְחִיתָ בְּחֶסֶדְךָ עִם זֹאת גְּאֻלָּתָּךְ —
 (יד) שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן —
 (טו) אִזְּ נִבְהָלוּ אֱלֹפֵי אֱדוֹם אֵילֵי
 מוֹאָב יֵאֲחִזְמוּ רָעַד —
 (טז) תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וּפָחַד —
 עַד יַעֲבֹר עִמָּךְ ה' —
 (יז) תִּבְאֲמוּ וְתִטְעֲמוּ בַהֲרֵי נַחֲלֹתֶיךָ —
 (יח) ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד¹⁹:
 (יט) כִּי בָּא סוֹס פָּרַעַה בְּרִכְבּוֹ
 וּבִפְרָשָׁיו בָּיָם וַיֵּשֶׁב ה' עֲלֵיהֶם אֶת מִי
 הַיָּם
 וַיִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בִּיבֶשֶׁת בְּתוֹךְ
 הַיָּם²⁰:

נִהְלֹתָ בְּעֶזְרְךָ אֶל נֹה קִדְשֶׁךָ:
 חֵיל אֶחָז יִשְׁבִּי פִלְשֶׁת:
 נִמְגּוּ כָל יִשְׁבֵּי כְנָעַן:
 בְּגָדֶיךָ זָרוּעֶךָ יִדְמּוּ כְּאֶבֶן
 עַד יַעֲבֹר עִם זֹאת קִנִּיתֶךָ:
 מִכּוֹן לְשִׁבְתֶּךָ פָּעֵלֶת ה'
 מִקִּדְשֶׁךָ אֶדְנִי כּוֹנֵנִי יִדִּיךָ²¹.

הדרך השלישית

כך: "אֲשִׁירָה לָהּ" - כמיטב יכולתי
 האנושית, "כִּי גָאָה גְאָה" - בידיעה
 שהוא רם ונישא הרבה מעבר לתפיסתי
 וליכולת שלי להללו. בהבנה זו הביטוי
 "גָאָה גְאָה" אינו מתייחס לעצם גדולתו
 של ה' יתברך אלא למשימה הבלתי
 אפשרית להללו כפי הראוי לו.

הכפילות מבטאת את ההבנה שכל
 השירות והתשבחות שבעולם לא
 יצליחו לבטא באמת את שבחו של
 ריבונו של עולם - משום שהוא נעלה
 ומרומם לאין שיעור מהיכולת של בשר
 ודם להללו. לפי פירוש זה יובן הפסוק

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

כִּי גָאָה גְאָה. שלושת הפירושים קשורים זה בזה ובנויים זה על גבי זה. הפירוש
 הראשון מבטא את גדלות ה', הפירוש השני מתאר את מהות ההבדל בין גדלותו
 האינסופית לכוחו המוגבל של האדם, והפירוש השלישי מסיים בקביעה כי הפער
 האינסופי בין ה' לאדם אינו מאפשר לנו לבטא את גדולתו האמיתית.

19. בפסוק זה יש רק צלע אחת. אולי משום שמדובר על מלכות ה' שהיא אחת.

20. גם פסוק זה שמסכם את השירה איננו בנוי משתי צלעות מקבילות.

21. כאן הצלע הראשונה מתחלקת לשתיים, וניצבת מול "מִקִּדְשֶׁךָ אֶדְנִי כּוֹנֵנִי יִדִּיךָ".

🕒 רש"י

סוס ורכבו. שניהם קשורים זה בזה, והמים מעלין אותם לרום ומורידין אותם לעומק, ואינן נפרדין.

רָמָה. השליך וכן "יתרמא לגוא אתון נורא" (דניאל ג, ו). ומדרש אגדה: כתוב אחד אומר "רמה", וכתוב אחד אומר "ירה" (פסוק ד), מלמד שהיו עולין לרום ויורדין לתהום, כמו "מי ירה אבן פנתה" (איוב לה, ו), מלמעלה למטה.

🕒 ביאור

סוס ורכבו. רש"י מדייק כי הסוס ורכבו היו דבוקים זה בזה כחטיבה אחת, עד לטביעתם המלאה במצולות ים.

רָמָה. המילה "רָמָה" נשמעת כפועל המבטא עלייה לרום, אך לכאורה הקשרה של המילה בפסוק אינו מאפשר לפרש כך. רש"י נותן שני הסברים:

א. שורש רמ"ה פירושו להשליך, והפסוק מורה כי הקב"ה השליך למצולות ים סוס ורכבו. רש"י מביא חיזוק לדבריו מספר דניאל, שבו מופיע שורש זה בארמית. נבוכדנצר מלך בבל הציב פסל אדיר בדמותו, וציווה כי בהינתן האות ישתחוו כל העמים סביבותיו לפסל. מי שלא ישתחוה יושלך לכבשן של אש יוקדת - "יתרמא לגוא אתון נורא יקדתא". ואכן, משהתנגדו חנניה, מישאל ועזריה

ב. על פי האגדה המילה "רָמָה" אכן נגזרת משורש רו"מ, שמשמעו עלייה. חז"ל למדו מהשילוב בין הביטוי "רָמָה בַּיָּם" בפסוקנו לבין הנאמר בפסוק ד' - "מִן־כָּבֶת פָּרַעַה וְחִלּוֹ יָרָה בַּיָּם" שהמצרים לא שקעו אל מותם בבת אחת, אלא עלו וירדו במים והיטלטלו מעלה ומטה עד לטביעתם הסופית. פירוש המילה "יָרָה" היא 'השליך' - כפי שמוכח מספר איוב. ה' מוכיח את איוב כי אין לו פתחון פה להתרעם ולשפוט את ה': וכי היית בבריאת העולם וראית "מִי יָרָה אֶבֶן פָּנְתָה" - כלומר מי השליך את אבן הפינה שממנה הושתת העולם?!

🕒 עיון

סוס ורכבו. בעומק דברי רש"י מצויה ההבנה שהמצרים ברשעותם כלפי ישראל איבדו את הצלם האלוקי המציב את האדם בדרגה מרוממת מזו של בעלי חיים שנועדו לשרתו.

אונקלוס

בִּתְקִפִּי וְתִשְׁבַּחְתִּי דְחִילָא יִי
אָמַר בְּמִימְרֵיהּ וְהָיָה לִי
לְפָרִיק, דִּין אֱלֹהֵי וְאַבְנֵי לִיה
מִקְדָּשׁ אֱלֹהָא דְאַבְהָתִי
וְאַפְלַח קְדָמוּהִי.

ב עָזִי וְזִמְרַת יְיָ וְיִהְיֶה לִּי לִישׁוּעָה זֶה
אֱלֹהֵי וְאַנְוָהוּ אֱלֹהֵי אָבִי וְאַדְמַנְהוּ:

רש"י

(ב) עָזִי וְזִמְרַת יְיָ. אונקלוס תרגם תוקפי ותושבחת. "עזי" כמו עזי בשור"ק, "זמרת" כמו זמרת. ואני תמה על לשון המקרא שאין לך כמוהו בנקודתו במקרא אלא בשלושה מקומות שהוא סמוך אצל זמרת, וכל שאר מקומות נקוד שור"ק, "ה' עזי ומעזי" (ירמיה טז, יט), "עזו אליך אשמורה" (תהלים נט, י). וכן כל תיבה בת שתי אותיות הנקודה מלאפוס כשהיא מארכת באות שלישית ואין השניה בשור"א בחטף, הראשונה נקודה בשור"ק כגון עז עזי, רוק רוקי, חק חקי, עול עולו – "יסור עולו" (ישעיהו י, כז), כל כלו "ושלישים על כלו" (לעיל יד, ז). ואלו שלושה עזי וזמרת של כאן, ושל ישעיה (יב, ב) ושל תהלים (קיא, יד) נקודים בחטף קמ"ץ²², ועוד אין באחד מהם כתוב זמרת אלא זמרת, וכולם סמוך להם ויהי לי לישועה, לכך אני אומר ליישב לשון המקרא, שאין עזי כמו עזי, ולא זמרת כמו זמרת, אלא עזי שם דבר הוא, כמו "היושבי בשמים" (תהלים קכג, א), "שוכני בחגוי סלע" (עובדיה א, ג), "שוכני סנה" (דברים לג, טז). וזהו השבח עזי וזמרת יה הוא היה לי לישועה, וזמרת דבוק הוא לתיבת ה', כמו "לעזרת ה'" (שופטים ה, כג), "בעברת ה'" (ישעיה ט, יח), "על דברת בני האדם" (קהלת ג, יח). ולשון זמרת לשון "לא תזמור" (ויקרא כה, ד), "זמיר עריצים" (ישעיה כה, ה), לשון כסוח וכריתה. עוזו ונקמתו של אד להינו היה לנו לישועה. ואל תתמה על לשון ויהי שלא נאמר היה, שיש לנו כמה מקראות מדברים בלשון זה, וזה דוגמתו "את קירות הבית סביב להיכל ולדביר ויעש צלעות סביב" (מלכים א ו, ה) – היה <

22. בחומשים שלנו מנוקד בקמץ.

רש"י

לו לומר עשה צלעות סביב, וכן בדברי הימים "ובני ישראל היושבים בערי יהודה וימלוך עליהם רחבעם" (דברי הימים ב' יז) – היה לו לומר מלך עליהם רחבעם, "מבלתי יכולת ה' וגו' וישחטם" (במדבר יד, טז) – היה לו לומר שחטם, "והאנשים אשר שלח משה וגו' וימותו" (שם לו-לז) – מתו היה לו לומר, "ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזוב" (שמות ט, כא) – היה לו לומר עזב.

עיון (על עמוד קודם)

רָמָה. על פי ההיגיון היינו מבינים שהמצרים נזרקו קודם אל המים, ומשם היו עולים ומיטלטלים. ואולם חז"ל הבחינו כי המילה "רָמָה" קודמת בשירה למילה "יָרָה" ופירשו על פי הסדר – "עולין לרום ויורדין לתהום". אולי העלייה הקודמת לירידה רומזת על גורלם של הרשעים ושונאי ישראל. בתחילה הם מצליחים ועולים לרום – אך בסוף יורדים הם עד עמקי התהום.

ביאור

עָזִי וְזַמְרַת יָהּ. פירושו של רש"י מורכב משני חלקים מרכזיים: הבאת תרגום אונקלוס ודחייתו, ופירוש על פי דעתו של רש"י. החלק השני מתפצל לכמה חלקי משנה: ניתוח דקדוקי של הביטוי "עָזִי וְזַמְרַת יָהּ" על כל חלקיו, ביאור המילה "וְזַמְרַת", פירוש המשפט המלא "עָזִי וְזַמְרַת יָהּ וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה" והתייחסות לצורת הפועל "וַיְהִי" – במקום 'היה'.

נבאר תחילה את תמצית דבריו של רש"י, ולאחר מכן נרחיב בפרטיו.

תמצית דברי רש"י

אונקלוס תרגם את הביטוי "עָזִי וְזַמְרַת" – "תִּקְפִּי וְתִשְׂבַּחְתִּי", כלומר ה'

הוא העוז שלי והשבח שלי: בזכות ה' יש לי כוח, ובזכותו אני משובח וטוב. ה' הוא הנושא של "עָזִי וְזַמְרַת". רש"י חולק על ההבנה הדקדוקית של אונקלוס וקובע כי "עָזִי וְזַמְרַת" שניהם שמות עצם המיוחסים לה' – עוז וזמרה. לדברי רש"י אין מדובר כאן בשתי צלעות מקבילות אלא במשפט אחד שבו הצלע הראשונה היא הנושא של הצלע השנייה: "עָזִי וְזַמְרַת יָהּ" – "וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה": העוז של ה' וזמרתו, היינו הכרתנו את האויבים²³, הם שהיו לי לישועה.

הרחבה

על פי אונקלוס המילים "עָזִי" <

23. כפי שנראה להלן, רש"י מפרש את המילה "זמרת" מלשון זמירה – "זמיר עריצים".

❧ ביאור (המשך) ❧

וְזָמַרְתָּ "הַשִּׁיר" הַזֶּה עַצְמוֹ בְּנִיית שִׁירָה - הַזֶּה שֶׁלִּי וְהַזֶּמְרָה שֶׁלִּי. רַשִׁי דוּחָהּ הַבְנָה זֶה מְכֻל וְכֻל, וּמִכִּיחַ אֶת דְּבָרָיו:

הַמִּילָה עַד שִׁיכַת לַגְזֶרֶת הַכְפֻּלִים²⁴, וְשׁוֹרֶשָׁה עַד. עַל פִּי כֻלִּי הַדְקָדוֹק, מִיִּלִּים מַגְזֶרֶת הַכְפֻּלִים הַמְנוֹקְדוֹת בַּחֹלֶם בַּהֲבֵרָה הָאֲחֵרוֹנָה - יִנּוֹקְדוּ בַקּוֹבוץ (הַמְכֻנָּה בְרַשִׁי "שׁוֹרוֹק") כֹּאֲשֶׁר הֵן מוֹפִיעוֹת בְּנִייתָהּ. רַשִׁי מִדְּגִים כֹּמֶה פְעִילִים הַמְמַחֲשִׁים כֻּלָּל זֶה: הַמִּילָה לֵק, שִׁשׁוֹרֶשָׁה רַק"ק, הוֹפְכָת לִרְקִי, חֵק (חֵק"ק) נַעֲשִׂית לִרְקִי, כָּל (כָּל"ל) נוֹטָה לִכְלִי וְכֵן הַלֵּאָה. וְאִכֵּן, הַמִּילָה "עוֹז" מוֹפִיעָה בְּתַנִּיךְ בַּכֹּמָה וְכֹמָה מִקְוֵמוֹת בְּנִיית שִׁירָה - וּבְכֹל הַמְקוֹמוֹת הֵיא מְנוֹקְדָת עַל פִּי כֻלָּל זֶה. רַשִׁי מְבִיא שְׁתֵּי דוּגְמָאוֹת מְנִי-רְבוּת: "ה' עָזָי וְעָזָי", וְ"עוֹז אֵלֶיךָ אֲשֶׁמְדָּה". רַק בְּשֵׁנִי מִקְוֵמוֹת נוֹסְפִים מְנוֹקְדָת הַמִּילָה בַּחֹלֶם - וּבִשְׁנֵיהֶם הֵיא מוֹפִיעָה בַּמְסַגֶּרֶת בִּיטוּי זֶה לְבִיטוּי בַּפְסוֹקְנוֹ: "עָזָי וְזָמַרְתָּ יְיָ וְיְיָ לִי לִישׁוּעָה". רַשִׁי מְסִיק אֶפְסָה כִּי הַמִּילָה "עָזָי" הֵיא שֵׁם הָעֶצֶם "עוֹז", שֶׁפִּירוּשׁוֹ גְבוּרָה, וְהִי"ד הַנוֹסֶפֶת אֵינָנָה כִּינּוּי שִׁירָה "שִׁיר" אֵלָּא צוּרָה סְגוּנִית מִקּוֹבֶלֶת בְּתַנִּיךְ שְׁנוּעָדָה לִיִּפּוֹת אֶת הַכְּתוּב. רַשִׁי מְבִיא דוּגְמָאוֹת לְסַגְנוֹן זֶה מִכֹּמָה מִקְוֵרוֹת: מְשׁוֹרֵר הַתְּהִלִּים פּוֹנֶה אֶל הַיּוֹשֵׁב

בְּמִדּוּמִים בְּכִינּוּי "הַיִּשְׁבִּי בְּשִׁמְיָם", עוֹבְדִיהַ הַנְּבִיא מְכַנֶּה אֶת אֱדוֹם "שִׁכְנִי בְּחִגּוֹי סֶלַע" - 'הַשּׁוֹכֵן בַּחִגּוֹי הַסֶּלַע', וּמִשָּׁה רַבְּנוּ מְכַנֶּה אֶת הַקֶּבֶד בְּבִרְכָּתוֹ לְיוֹסֵף "שִׁכְנִי סֶנָה" - ה' הַשּׁוֹכֵן בְּסֶנָה. רַשִׁי מוֹסִיף כִּי גַם אֶת הַמִּילָה "זָמַרְתָּ" אֵין לְשִׁנוֹת וּלְפֶרֶשׁ "זְמֶרֶת", מִשּׁוּם שֶׁהֵיא אֵינָה עוֹמֶדֶת בְּפָנֵי עֲצָמָה אֵלָּא מוֹפִיעָה בְּכֹל הַמְקוֹמוֹת בַּצּוּרָה סְמִיכּוֹת, כֹּמוּ בְּבִיטוּיִם "לְעֶזְרָתָהּ" (הַעֲזָרָה שֶׁל ה'), "בְּעֶבְרֶתָהּ" (הַכֶּסֶס שֶׁל ה'), "עַל דְּבָרֵת בְּנֵי הָאָדָם" (עַל דְּבַר בְּנֵי הָאָדָם).

כַּעֲת נֹתֵר לְבָאֵר מַהִי הַ"זְמֶרָה" שֶׁל ה'. רַשִׁי מְפָרֵשׁ כִּי אֵין מְדוּבָר בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל ה' (מִלְשׁוֹן זֶמֶר וּמִזְמוֹר) אֵלָּא בְּכּוֹחַ הַזְמִירָה שֶׁלוֹ. הַזְמִירָה הֵיא כְרִיתֶת עֲנִפֵּי הַגֶּפֶן הַצְעִירִים לְאַחֵר הַבְּצִיר, וְעַלִּיהָ נִצְטוּוּנוּ בְּשִׁנַּת הַשְּׁמִיטָה "וְכִרְמֶךָ לֹא תִזְמֹר". שִׁמּוּשׁ מוֹשָׁאֵל בַּפְעוּלֹת הַזְמִירָה לְתִיאֹר הַכְּרִיתֶת הָאוֹיְבִים מוֹפִיעַ בְּפִי יִשְׁעֵיהֶם הַנְּבִיא - בְּבִיטוּי "זְמִיר עֲרִיצִים".

אַחֲרֵי שֶׁנִּיתַח רַשִׁי כָּל פֶּרֶט וּפֶרֶט, הוּא מְסַכֵּם וּמְפָרֵשׁ אֶת הַבִּיטוּי הַמְּלָא: "עָזָי וְזָמַרְתָּ יְיָ וְיְיָ לִי לִישׁוּעָה" - "עוֹזוֹ וְנִקְמָתוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ הֵיא לָנוּ לִישׁוּעָה". רַשִׁי מוֹסִיף לְסִיּוּם כִּי אֵין לְהַתְּפִלָּה עַל לְשׁוֹן "וְיְיָ" בַּמָּקוֹם 'הֵיא', כִּי הַשִּׁמּוּשׁ בַּעֲתִיד מִהוּפֶךְ מִקּוֹבֶל מְאֹד בַּמִּקְרָא לְצִיּוֹן עֵבֶר. גַּם אִמְרָה זֶה מְגוּבָה

24. שׁוֹרֶשִׁים שֶׁבָּהֶם אוֹת הַשּׁוֹרֶשׁ הַשְּׁנִייה זֶה לְשִׁלִּישִׁית.

רש"י

זֶה אֱלֹהִי. בכבודו נגלה עליהם והיו מראין אותו באצבע, ראתה שפחה על הים מה שלא ראו נביאים (סוטה יא, ב).
וְאֶנְהוּ. אונקלוס תרגם לשון נוה, "נוה שאנן" (ישעיה לג, כ), "לנוה צאן" (שם סה, י). דבר אחר ואנוהו לשון נוי, אספר נוי ושבחו לבאי עולם (מכילתא בשלח, שירה, ג), כגון "מה דודך מדוד דודי צח ואדום" (שיר השירים ה, ט-י), וכל הענין.

ביאור (המשך)

בדוגמאות רבות. ייתכן שבשל חשיבותו "שניים מקרא ואחד תרגום"²⁵ - ראה של תרגום אונקלוס - שאותו קורא עם רש"י צורך להביא כל כך הרבה ראיות ישראל מדי שבוע בשבוע מכוח תקנת בשעה שהוא חולק על פירושו.

עיון (על עמוד קודם)

עֲזִי וְזִמְרַת יְיָ. לכאורה אין הבדל מהותי בין תרגומו של אונקלוס לפירושו של רש"י. לפי התרגום הכתוב חוזר פעמיים על אותו הרעיון: (א) ה' הוא כוחי וזמרת; (ב) ה' היה לי לישועה, ואילו לדעת רש"י הרעיון כולו מובע במשפט אחד - כוחו של ה' ומלחמתו באויבים היו לי לישועה. אשר על כן רש"י מצהיר על מגמתו: "לכך אני אומר ליישב לשון המקרא". אף אם התוכן נשאר בעינו, רש"י עומד על כך שהפירוש יהא מדויק על פרטיו ודקדוקיו.

ביאור

זֶה אֱלֹהִי. המילה "זֶה" היא כינוי המשמש להצבעה על דבר מסוים שאותו רוצים לציין. הביטוי "זֶה אֱלֹהִי" מעורר אפוא קושי, שכן אי אפשר להצביע על ה' שאיננו נראה. לכן רש"י מסביר שבנס קריעת ים סוף ראו כל בני ישראל בראייה פנימית עמוקה את כבודו של ה', כלומר את פועלו, ואף שלא היו נביאים השיגו בהתגלות זו	תובנות שאפילו נביאים לא זכו לגלות בנבואותיהם. וְאֶנְהוּ. רש"י מביא שני פירושים למילה "וְאֶנְהוּ": א. מלשון נוה, שפירושו בית, כפי שתרגם אונקלוס "וְאֶבְנֵי לֵיהּ מִקְדָּשׁ" - אבנה לו בית מקדש. המילה נוה מופיעה בנבואת ישעיהו על הגאולה, ובה מתוארת ירושלים כמקום שאפשר
---	---

25. "אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי אמי: לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום, ואפילו עטרות ודיבן, שכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו" (ברכות ח, א).

❧ ביאור (המשך) ❧

לגור בו בשלווה: "חַזָּה צִיּוֹן קִרְיַת מוֹעֲדֵנוּ עֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה יְרוּשָׁלַם נָוָה שְׁאָנָן". הנווה מוזכר בשנית בנבואות הנחמה של ישעיהו: "וְהָיָה הַשָּׁרוֹן לְנֹוֹה צֶאֱן וְעַמֶּק עֶכוֹר לְרֶבֶץ בְּקֶרֶךְ לְעַמִּי אֲשֶׁר דִּרְשׁוּנִי", ופירושו המצודות: "לנווה - עניין מדור"²⁶, "והיה השרון - מקום המישור והשמן יהיה לנווה צאן כי שמה ירעו כמאז ולא תהיה שממה כמות שהיתה בזמן הגולה"²⁷, אזור השרון ייהפך למקום מגורים ומרעה לצאן. ב. מלשון נוי, יופי וחן. וכי אפשר לייפות את ה' רש"י מסביר שמעשיו

הנפלאים של הקב"ה הם יופיו, והיכולת ליפותו כביכול - "וְאֶנְוָהוּ" - היא בפרסום מעשיו וגבורותיו וסיפור שבחו באוזני הבריות. רש"י מביא דוגמה לסיפור שבחו של הקב"ה מפסוק בשיר השירים: אומות העולם שואלות את הרעיה, הלוא היא עם ישראל, במה שונה אלוקיה מאלוהיהם - "מָה דֹדְךָ מְדוּד"? הרעיה משיבה להן "דֹּדִי צַח וְאֶדֹם דָּגוּל מְרִבָּה" וממשיכה להפליג ביופיו הנדיר של הדוד, כמשל לשבחו של ה' הנישא בפי עמו ישראל.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְאֶנְוָהוּ. פירושו של אונקלוס מבטא את תמצית תפקידו של עם ישראל - לבנות בית לה' בעולם הזה, בית של קדושה ושמירה מדוקדקת של המצוות, בית שהקב"ה שמח להשרות בו את שכינתו. הפירוש שרש"י מוסיף מלמדנו שמטרת הבית איננה לצמצם את כל הקדושה אל מקום אחד - אלא ליצור מוקד שממנו תקרין הקדושה את אורה על כל העולם כולו. "צַח וְאֶדֹם" הם שני הצבעים המסמלים את מידת החסד ואת מידת הדין²⁸. הצבע הלבן, הצח והטהור, מבטא את השפע ואת הטוב שהקב"ה משפיע על העולם, ולצידו פועל הצבע האדום - מידת הדין המורה כי הקב"ה דורש מבניו ללכת בדרכיו ולעשות את רצונו. נוי של ה' יתברך מורכב במלוא הדרו מהחסד ומהאמת המשולבים זה בזה.

26. מצודת ציון ישעיהו סה, י.

27. מצודת דוד, שם.

28. על פי מצודת דוד.

אונקלוס

ג יי מארי נצחון קרבא, יי
שמייה.

ג יהוה איש מלחמה יהוה שמו:
י : ט : ט : ט : ט : ט : ט :

רש"י

אֱלֹהֵי אֲבִי. הוא זה, וארוממנהו. אלהי אבי, לא אני תחלת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה ואלהותו עלי מימי אבותי.
(ג) ה' איש מלחמה. בעל מלחמות, כמו "איש נעמי" (רות א, ג), וכל איש ואישך מתורגמין בעל, וכן "וחזקת והיית לאיש" (מלכים א' ב, ב) – לגבור.

ביאור

אֱלֹהֵי אֲבִי. פירושו של רש"י מורכב והצילנו מיד מצרים - הוא "אֱלֹהֵי משני חלקים: אֲבִי, ואותו אשבח וארומם.

א. החלק הראשון מבאר את עצם הביטוי "אֱלֹהֵי אֲבִי וְאַרְמָמְנָהוּ", שתחבירו איננו ברור: "וְאַרְמָמְנָהוּ" הוא לכאורה משפט בפני עצמו - אני אהלל ואשבח אותו, אך מה מקומו של "אֱלֹהֵי אֲבִי"?
ב. בחלק השני רש"י מבהיר מדוע הקב"ה מכונה כאן "אֱלֹהֵי אֲבִי" - ומגלה כי תשועת הבנים, בני ישראל, הופיעה בזכות האבות. ההיסטוריה של עם ישראל איננה מתחילה בדור יציאת מצרים אלא כבר באברהם, יצחק ויעקב.

רש"י מוסיף שתי מילים: "הוא זה", ויוצר הקבלה מדויקת לצלע הראשונה: זֶה אֵלִי - וְאַנְהוּ, אֱלֹהֵי אֲבִי הוּא זֶה - וְאַרְמָמְנָהוּ. האֵל שהזכרנו זה עתה, שעשה לנו את הניסים העצומים

ה' איש מלחמה. הכינוי "איש מלחמה" מעורר תמיהה: כיצד אפשר להשתמש במילה "איש" לציון הקב"ה בכבודו ובעצמו?! רש"י מיישב את

עיון

אֱלֹהֵי אֲבִי. לכאורה תולדותיו של עם ישראל מתחילות מיציאת מצרים, עת הפכנו ממשפחה מצומצמת לעם שלם החותר לחירותו. אך אם נשכח את שורשיו של העם - את האבות - נטעה טעות מרה. משה רבנו ובני ישראל הבינו כי האבות, על אף שהיו יחידים, נשאו בתוכם בכוח את כל עם ישראל - וכי ניתוק מהעבר יסכן את הקמת המדינה שבדרך.

גם היום עלינו לעשות כל מאמץ ללמד את כל שכבות העם את אושיות הקשר שלנו לעברנו. רש"י האיר לנו בפירושו כבר לפני למעלה מאלף שנים את חובתנו להבהיר מפורשות שמדינתנו היא קיום ההבטחה לאבות.

רש"י

ה' שְׁמוֹ. מלחמותיו לא בכלי זיין, אלא בשמו הוא נלחם, כמו שאמר דוד "ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות" (שמואל א יז, מה). דבר אחר, "ה' שמו" – אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו, אוחז הוא במדתו לרחם על ברואיו ולזון את כל באי עולם, ולא כמדת מלכי אדמה כשהוא עוסק במלחמה פונה עצמו מכל עסקים, ואין בו כח לעשות זו וזו (מכילתא בשלח, שירה, ד).

ביאור (המשך)

הקושיה: המילה "איש" איננה מתארת את ה' אלא את פועלו. ה' הוא בעל המלחמות, האדון על כל המלחמות. המילה "איש" משמשת פעמים רבות מילה נרדפת ל"בעל"²⁹, כשם שאלימלך בעלה של נעמי מכונה "איש נעמי". איש ואשתו מכונים בעל ואישה, כי

האיש נחשב לאדון המשפחה – לבעלים הגיבור והמנהיג. הגבורה והאדנות המוכלות במילה "איש" באות לידי ביטוי גם בדברי דוד המלך לפני מותו לשלמה בנו "וְחִזַּקְתָּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ" – היה חזק ותצליח למשול ולשלוט בגבורה.

עיון (על עמוד קודם)

ה' איש מלחמה. ראו עיוננו על דברי רש"י הבאים.

ביאור

ה' שְׁמוֹ. מה מחדש הכתוב בביטוי "ה' שְׁמוֹ"? וכי לא ידענו ששמו ה' רש"י מסביר כי אמירה זו משלימה ומבארת את הצלע הפותחת את הפסוק – "ה' איש מלחמה" – בשתי דרכים:

א. ה' איש המלחמה אינו נדרש לרדת לשדה הקרב ולהילחם – הוא נלחם בכוח שמו, ודי ברצונו להכרעת המערכה. רש"י מחזק את דבריו מדברי דוד המלך לגלית רגע לפני הכרעתו: "אַתָּה בָּא אֵלַי בְּחֶרֶב וּבַחֲנִית וּבְכִידוֹן וְאֲנִי בָּא אֵלֶיךָ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי

מַעֲרֻכֹת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר חִרְפְּתָּ. אתה נלחם מתוך ביטחון בכוחך ובכוח הנשק שאתה נושא, אולם אני בא מכוחו של הקב"ה, שאינו זקוק לשום כלי מלחמה כדי לנצח אותך.

ב. שם הוי"ה הוא השם המייצג את מידת הרחמים. אל מול הצלע הפותחת "ה' איש מלחמה" – ניצבת הצלע הקוראת "ה' שְׁמוֹ". המלחמה איננה מהותו של הקב"ה אלא אחת מדרכי התגלותו בעולם, ואפילו כאשר הוא נלחם בשונאי ישראל אין הוא מאבד ולו

29. אונקלוס תרגם בפרשת בראשית (ג, טז) "וְאֵל אִישׁךָ תְּשׁוּקָתְךָ" – "וְלֹתָ בְּעֶלְיָךְ תִּהְיֶי תִּיאֻבְתִּיךָ".

אונקלוס

ד מִרְכַּבַּת פֶּרַעַה וַחֲלִילֵי יִרְה בִּים
וּמִבְּחַר שְׁלִשִׁי טַבְּעוּ בִּים־סוּף:
ד רַחֲבֵי פֶרַעַה וּמִשְׁרִיתֶיהָ
שְׂדֵי בִּימָא, וּמִבְּחַר גְּבֻרָהּ
אֶטְבְּעוּ בִּימָא דְסוּף.

❧ רש"י ❧

(ד) יִרְה בִּים. שְׂדֵי בִימָא. שְׂדֵי לְשׁוֹן יִרְיָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "אוֹ יִרְה יִרְה" (שְׁמוֹת יט, יג) אוֹ אֶשְׁתַּדָּאָה אִישְׁתַּדִּי, וְהִתִּיּוֹ מִשְׁמֶשֶׁת בְּאֵלֹו בַּמָּקוֹם הַתַּפְּעֵל.

❧ ביאור (המשך) ❧

לשנייה אחת את מהותו - היותו בעל אשר ברא. הרחמים הזן ומפרנס את כל בריותיו

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

ה' שְׁמוֹ. הראיה שהביא רש"י מדוד וגלית מעוררת שאלה, שהרי דוד הכריע את גלית בקליעת אבן אל מצחו - ולא באמירת תהלים! נראה שכוונת רש"י באומרו "אלא בשמו הוא נלחם" היא שמטרת מלחמות ה' להטמיע בלב האדם את נוכחות שם ה' בעולם, שיכירו ויידעו כל יושבי תבל שהעולם איננו הפקר ושהמלחמות נועדו להגביר את האמת והצדק השוררים בו. וזה מה שאמר דוד לגלית: "וְאַנְכִי בָּא אֵלַיְךָ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת" - אני בא להילחם בך כדי לחשוף את שם ה' המתגלה בהשמדת הרשעים.

בחלק השני של פירושו רש"י מדגיש את אחדותו של ה', שעל אף שהוא מתגלה פעם כמעניש את המצרים ופעם כמרחם על ברואיו וזן את עולמו, שניהם באים מאֵל אחד, אֵל אחדותי שאין בו כל סתירות - המתגלה בעולם על פי מעשיהם של בני האדם.

❧ ביאור ❧

יִרְה בִּים. המילה "יִרְה" פירושה השליך, כשם שתרגם אונקלוס לארמית "שְׂדֵי בִּימָא" - השליך לים. רש"י מביא ראיה לפירוש זה מפרשת יתרו. לפני מעמד הר סיני הקב"ה מצווה את משה להזהיר לבל יתקרבו אל ההר ולבל יגעו בו, ומוסיף: "לֹא תִגַּע בּוֹ יָד כִּי סָקוּל יִסָּקֵל אוֹ יִרְה יִרְה" - כלומר יושלך

אונקלוס

ה תְּהוּמִיָּא חָפּוּ עֲלֵיהוֹן, ה תְּהוּמִת יְכַסִּימוּ יִרְדּוּ בְּמִצּוֹלֹת פְּמוֹ-
נַחְתּוּ לְעִמְקֵיָּא פְּאִבְנָא.
אֲבִן:

רש"י

וּמִבְּחַר. שם דבר, כמו "מרכב" (ויקרא טו, ט), "משכב" (שם ד), "מקרא קדש" (שמות יב, טז).

טָבְעוּ. אין טביעה אלא במקום טיט, כמו "טבעתי ביון מצולה" (תהלים סט, ג), "ויטבע ירמיהו בטיט" (ירמיה לח, ו), מלמד שנעשה הים טיט לגמול להם כמדתם, ששיעבדו את ישראל בחומר ובלבנים (מכילתא בשלח, שירה, ד).

ביאור (המשך)

למטה לארץ (ראו רש"י שמות יט, יג)³⁰. גם שם נושא תרגומו של אונקלוס את השורש שד"י שמשמעו השלכה - "או אֲשַׁתְּדָּאָה יִשְׁתְּדִי". רש"י מציין כי האות תי"ו בתרגום אינה חלק משורש המילה אלא חלק מתבנית בניין התפעל, המורה על פעולה שאדם עושה על עצמו (כמו התלבש, התפטר) או על פעולה סבילה (כגון התקבל, התגלה). השימוש בבניין זה רומז שהמתקרב להר יושלך מטה כביכול מעצמו, בגזירת עליון (ואין כאן בהכרח ציווי על אחרים להשליכו).

ביאור

וּמִבְּחַר. פירושו של רש"י דקדוקי בלבד: "מִבְּחַר" הוא של עצם משורש בח"ר. טָבְעוּ. בלשון ימינו טביעה היא שקיעה במים, אך רש"י מגלה לנו שבלשון המקרא שורש טב"ע מבטא שקיעה בטיט - הכרוכה בייסורים קשים עוד יותר מאלו הכרוכים בטביעה במים. כדי להעניש את המצרים מידה כנגד מידה הפכו מי הים לטיט - ובו טבעו המצרים.

עיון

טָבְעוּ. המצרים ניסו ברשעותם להפוך את בני ישראל מבני אדם לחומר, לכלי עבודה חסרי רצון ומשמעות. לא זו בלבד ששיעבדו אותם בעבודה קשה בחומר ולבנים, על פי האגדה הם אף הכניסו את התינוקות לתוככי החומר וטמנו אותם בין

30. רש"י שם מוסיף על פי האמור במסכת סנהדרין מה, א: "מכאן לנסקלין שהם נדחין למטה מבית הסקילה שהיה גבוה שתי קומות".

רש"י

(ה) יְכַסִּימוּ. כמו יכסום, והיו"ד האמצעית יתירה בו, ודרך המקראות בכך, כמו "ובקרך וצאנך ירביון" (דברים ח, יג), "יריון מדשן ביתך" (תהלים לו, ט), והיו"ד ראשונה שמשמעה לשון עתיד כך פרשהו, טבעו בים סוף כדי שיחזרו המים ויכסו אותן. יכסימו אין דומה לו במקרא בנקודתו, ודרכו להיות נקוד יכסימו במלאפו"ם.

עיון (המשך)

הלבנים. עתה, כשהם נענשים, מתאחדים המצרים בעצמם עם הטיט ועם החומר.

ביאור

יְכַסִּימוּ. המילה "יְכַסִּימוּ", שמופיע במקומות נוספים בתנ"ך: שפירושה "יכסו אותם", מעוררת שלוש שאלות:

א. מדוע נוספה יו"ד באמצע המילה?

ב. מדוע נכתב הפועל בעתיד ולא בעבר (בשונה למשל מהפעלים בפסוק הקודם - "יָרָה בָּיָם", "טָבְעוּ בַיָּם סוּף")?

ג. ניקוד המ"ם בשורוק יְכַסִּימוּ משונה אף הוא, שכן בדרך כלל הסימות השירית שמשמעה 'אותם' או 'שלהם' מנוקדת בחולם מלא - מו - ולא בשורוק³¹, ואם כן היה צריך לכאורה לנקד יְכַסִּימוּ.

רש"י עונה על שתי השאלות הראשונות, ואילו השלישית נותרת בלא מענה:

א. היו"ד הנוספת משמשת מעין קישוט, אמצעי לייפוי השפה - כפי

שמופיע במקומות נוספים בתנ"ך: כשהתורה מזהירה בפרשת עקב מפני שכחת ה' נאמר "פֶּן תֹּאכַל וְשָׁבַעְתָּ... וּבְקֶרֶךְ וּצֹאנֶךָ יִרְבֶּינָה וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָּךְ..." - וכל העושר יביא אותך לגאווה ולשכחת אלוקים. "יִרְבֶּינָה" משמעו 'ירבו'. כך גם אומר דוד המלך על הצדיקים החוסים בצל כנפי השכינה: "יִרְוֶינָה מִדֶּשֶׁן בֵּיתְךָ", כלומר ירוו וישבעו משוב ה'.

ב. תחילת הפסוק ממשיכה למעשה את סיומו של הפסוק הקודם: "מִרְכַּבְתָּ פָּרָעָה וַחֲיִלּוֹ יָרָה בָּיָם וּמִבְּחַר שְׁלִשִּׁי טָבְעוּ בַיָּם סוּף" - כדי שהתהומות יכסו אותם.

ג. השאלה השלישית עומדת בעינה. אכן לדעת רש"י ניקוד מילה זו הוא יחידני בתנ"ך, והיה צפוי שהיא תנוקד בחולם (מלאפו"ם בלשוננו של

31. בשירת הים עצמה מופיעה סימות זו שבע פעמים: "יִאכְלֶמוּ כֶּקֶשׁ", "תִּמְלֹאמוּ נִפְשֵׁי", "תוֹרִישְׁמוּ יָדֵי", "כִּסְמוּ יָם", "יִאחֲזֶמוּ רַעַד" "תִּבְאֲמוּ וְתִטְעֶמוּ בָּהָר נִחְלָתְךָ".

אונקלוס

ו יִמְיֶנְךָ יִי אֲדִירָא בְּחֵילָא, ו יִמְיֶנְךָ יְהוָה נֹאדְרִי בְּכַח יִמְיֶנְךָ יְהוָה
יִמְיֶנְךָ יִי תַבְרַת סְנָאָה.
תַּרְעֵץ אוֹיֵב:

רש"י

כְּמוֹ אֶבֶן. ובמקום אחר "צללו כעופרת" (פסוק י), ובמקום אחר "יאכלמו
בקש" (פסוק ז), הרשעים כקש הולכים ומטרפין עולין ויורדין, בינונים
כאבן, והכשרים כעופרת, שנחו מיד (מכילתא בשלח, שירה, ה).

ביאור (המשך)

רש"י) כמו בפסוק בתהלים (קמ, י): "ראש מסבֵּי עֵמֶל שֹׁפְתִימוּ יִכְסְמוּ"³².

עיון (על עמוד קודם)

יִכְסְמוּ. רש"י איננו מסביר מדוע בחרה התורה "לייפות" דווקא את המילה
"יִכְסְמוּ", אך מביא דוגמאות לתופעה מפסוקים אחרים. ייתכן שצורה זו מעצימה
את הביטוי ומדגישה כי אין מדובר בתהום שמכסה אותם לרגע אלא בטביעה סופית
ונצחית - כשם שהביטויים "יִרְבֶּן" ו "יִרְוֶן" מעצימים את גודל הברכה.

ביאור

כְּמוֹ אֶבֶן. האם המצרים טבעו כמו כפי רשעתו. יש לציין שכשרש"י כותב
אבן, כמו עופרת או כמו קש? רש"י שה"כשרים" צללו כעופרת אין כוונתו
מיישב את הסתירה בין הפסוקים לכשרים ממש, אלא לאלו שיחסית
ומסביר שכל מצרי ומצרי נענש בדיוק לחבריהם היו פחות רשעים.

עיון

כְּמוֹ אֶבֶן. במשך תקופות ארוכות הסתיר הקב"ה כביכול את פניו, כפי שנאמר
למשה בפרשת וילך "וְאֵנֹכִי הִסְתֵּר אֶסְתִּיר פְּנֵי בְּיוֹם הַהוּא" (דברים לא, יח). לעומת זאת
ביציאת מצרים הייתה נוכחות ה' מורגשת בעוצמה רבה, ואף שחכמים לימדו אותנו
שאין שכר בעולם הזה - קיבל כל אחד מהמצרים את עונשו במידה המדויקת לו.

32. פירוש הפסוק על פי מצודת דוד: "ראש מסבֵּי" - ראש המסבבים ללכדני והוא דואג האדומי; "עֵמֶל שֹׁפְתִימוּ" - השקר שמדברים עלי הוא וסיעתו. השקר הזה יכסה אותם ["יִכְסְמוּ"], ר"ל מה שרוצים לעשות לי יבוא עליהם.

רש"י

(ו) **יְמִינְךָ יְמִינְךָ**. שתי פעמים, כשישראל עושין את רצונו של מקום השמאל נעשית ימין. ימין ה' נאדרי בכח – להציל את ישראל, וימין השנית תרעץ אויב. ולי נראה אותה ימין עצמה תרעץ אויב, מה שאי אפשר לאדם לעשות שתי מלאכות ביד אחת (מכילתא בשלח, שירה, ה). ופשוטו של מקרא ימין הנאדרת בכח מה מלאכתה, ימין היא תרעץ אויב, וכמה מקראות דוגמתו "כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו" (תהלים צב, י), "עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו" (תהלים צד, ג), "נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם" (תהלים צג, ג), "לא לנו ה' לא לנו" (תהלים קטו, א), "אענה נאום ה' אענה את השמים" (הושע ב, כג), "אנכי לה' אנכי אשירה" (שופטים ה, ג), "לולי ה' וכו' לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם" (תהלים קכד, א-ב), "עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר" (שופטים ה, יב), "תרמסנה רגל רגלי עני" (ישעי' כו, ו), ונתן ארצם לנחלה וכו' נחלה לישראל" (תהלים קלו, כא-כב).

ביאור

יְמִינְךָ יְמִינְךָ. המילה "יְמִינְךָ" מופיעה פעמים בפסוק: "יְמִינְךָ ה' נֶאֱדָרִי בְכַח" ו"יְמִינְךָ ה' תִּרְעֵץ אוֹיֵב". מה מהות הכפילות? רש"י מפרש בשלוש דרכים.

לפי הפירוש השני אין כאן אלא יד אחת, יד ימין, והכפלתה מעידה כי בשונה מבשר ודם הקב"ה מסוגל לעשות בו-זמנית שתי פעולות

סותרות: גם "נֶאֱדָרִי בְכַח" וגם "תִּרְעֵץ אוֹיֵב" - גם הצלה לישראל וגם עונש למצרים. לפי הפירוש השלישי, פירוש הפשט, מדובר בפעולה אחת - רעיצת האויב, המתבצעת בימינו הנאדרת בכוח של הקב"ה, והכפלת המילה משמשת להדגשת המסר או לייפוי הלשון. רש"י מביא ראיה מדוגמאות רבות בתנ"ך שבהם מילה חוזרת על עצמה לתפארת המליצה.

להבנת הפירוש הראשון נקדים ונבאר שיד ימין מסמלת את הנהגת ה' על פי מידת הרחמים, ויד שמאל מסמלת את הנהגה על פי מידת הדין. כאן לכאורה הפכו שתי ידיו של הקב"ה - הימין המגוננת על ישראל והשמאל המכה את המצרים - לבחינת ימין, משמע שהן השכר לישראל הן העונש לקמים עליהם הם מרכיבים מרכזיים בתהליך גאולת ישראל.

❧ רש"י ❧

נֶאֱדָרִי. הו"ד יתירה, כמו "רבותי עם שרתי במדינות" (איכה א, א), גנובותי יום (בראשית לא, לט).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

יְמִינֶךָ יְמִינֶךָ. הפירוש הראשון מלמדנו שיש שני סוגים של גאולה: גאולה שלמה וגאולה חלקית. גאולת ישראל מוכרחת לבוא, אך אופן בואה תלוי במעשיהם של ישראל. כשישראל אינם עושים רצונו של מקום הגאולה באה קמעה קמעה, ותהליכה מתפרסים לאורך תקופות ממושכות, אך כאשר ישראל עושים רצונו של מקום הגאולה מהירה ומלאה³³. בגאולת מצרים היו כל ישראל בבחינת "עושים רצונו של מקום" - ועל כן זכו לגאולה שלמה, שכללה בד בבד את יציאתם מעבדות לחירות ואת ענישת האויב במלוא חומרת הדין.

הפירוש השני מדגיש את אחדותו של ה'. בשר ודם אינו יכול גם לכעוס וגם לרצות בו זמנית, אך אצל הקב"ה אין כל סתירה בין השניים. הכול נובע ממקור אחד. אין לפניו לא כעס ולא ריצוי, ואין לו מצבי רוח המשפיעים על פעולותיו. הכול פועל על פי האמת המגיעה לכל אחד ואחד. ה' אחד ושמו אחד.

הפירוש השלישי מפנה את מבטנו לממד הספרותי המדגיש את המסר כדי שהקורא יפנים אותו היטב. בני אנוש מושפעים מאוד מבחירת המילים ומעוצמת הכתיבה, וכבר לימדונו חז"ל במקומות רבים בגמרא ש"דיברה תורה כלשון בני אדם"³⁴.

❧ ביאור ❧

נֶאֱדָרִי. "נֶאֱדָרִי" משמעו "נאדר", לתפארת המליצה, כדי שהקורא יחוש כלומר אדיר ונשגב ומלא הדר. הארכת את המילים. המילה בהוספת יו"ד בסופה נועדה

❧ עיון ❧

נֶאֱדָרִי. רש"י מביא ראיות משני פסוקים נוספים שהתורה הוסיפה בהם יו"ד בלי לשנות את משמעות המילה, כנראה מתוך כוונה להדגיש את הרעיון המובע ולא לתת למילים לחלוף על פנינו מבלי משים (כשם שהסברנו בעיון הקודם):

א. ירמיהו מקונן בפתח מגילת איכה על העיר ירושלים שהייתה בעבר "רַבַּתִּי" <

33. "וכל זמן שישראל עושים רצונו של מקום, אין אומות העולם מושלין בהם" (אבות דר' נתן מג, ד).

34. בבא מציעא צד, ב; ברכות לא, ב; גיטין מא, ב; ועוד הרבה.

אונקלוס

וּבְרַב גֵּאוֹנָךְ תִּהְיֶה קִמְיֶךָ תִּשְׁלַח
 וּבִסְגִי תִקְפֹּךְ תִּבְרָתְנוֹן
 לְדַקְמוּ עַל עַמְךָ שְׁלַחַת רִגְזֶךָ
 שִׁיִּצִינֹן כְּנוֹדָא לְקִשָּׂא.

רש"י

תַּרְעֵץ אוֹיֵב. תמיד היא רועצת ומשברת האויב, ודומה לו "וירעצו וירוצצו את בני ישראל" בשופטים (שופטים י, ח).

עיון (המשך)

עם, כלומר רבת-עם, מלאה באוכלוסין, ו"שְׂרָתִי בְּמִדִּינוֹת" - שרה מוערכת ומכובדת, ועתה "הִיְתָה כְּאַלְמָנָה" ו"הִיְתָה לְמָס". המילים המיוחדות, המוארכות, ממחישות את גודלה וחשיבותה של ירושלים בימי תפארתה - לעומת שפלותה בחורבנה.

ב. לבן רודף אחרי יעקב לאחר בריחתו ומאשים אותו: "לָמָּה גִּנַּבְתָּ אֶת אֶלְהִי?"! יעקב פותח בנאום מעומק הלב, המבטא את מסירותו האנסופית כלפי לבן בכל שנות עבודתו: "זֶה עֲשָׂרִים שָׁנָה אֲנֹכִי עִמָּךְ רִחֲלִיף וְעֲזִיף לֹא שָׁכַלְוּ... טֹרְפָה לֹא הִבֵּאתִי אֵלַיךְ אֲנֹכִי אֲחֻטָּנָה מִיָּדִי תִּבְקֶשְׁנָה גִּנַּבְתִּי יוֹם וְגִנַּבְתִּי לַיְלָה". שמרתי על בהמותיך מכל משמר, ושילמתי לך מכסי על כל בהמה שניזוקה או שנגנבה בין ביום ובין בלילה - "גִּנַּבְתִּי יוֹם וְגִנַּבְתִּי לַיְלָה". הוספת היו"ד מגבירה את הרושם של הניצול של יעקב בידי לבן המצפה ממנו לשמור על הצאן עשרים וארבע שעות ביממה, ומעניקה לקורא תחושה שיעקב עצמו הוא גנוב-יום וגנוב-לילה.

ביאור

תַּרְעֵץ אוֹיֵב. המילה "תַּרְעֵץ" מורכבת משורש רע"ץ בתוספת מורכבת משורש רע"ץ בתוספת תחילית תי"ו המורה על פועל בזמן עתיד, אך רש"י מדייק כי פעלים בעתיד משמשים פעמים רבות לציון הווה מתמשך. הביטוי "יְמִינָךְ ה' תַּרְעֵץ אוֹיֵב" מלמד אפוא כי הקב"ה נפרע מאויבי ישראל באופן תמידי. רש"י מבאר שהפועל "לרעוץ" משמעו שבירת

האויב, ריצוצו ודיכוי, ומביא ראיה מפסוק המתאר את התעמרותם של הפלישתים ושל בני עמון בישראל לפני הופעתו של יפתח הגלעדי: "וַיִּרְצְצוּ וַיִּרְצְצוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּשָּׁנָה הַהִיא שְׁמָנָה עֶשְׂרֵה שָׁנָה אֶת כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּגִלְעָד".

רש"י

(ז) **וּבְרַב גֵּאוֹנָךְ**. אם היד בלבד רועצת האויב, כלומר שוברת, כשהוא מרומם ברוב גאונו אז יהרס קמיו, ואם ברוב גאונו לבד אויביו נהרסים, קל וחומר כששלח במ חרון אף – יאכלמו. **תִּהְרָס**. תמיד אתה הורס קמין הקמים נגדך. ומי הם הקמים כנגדו – אלו הקמים על ישראל. וכן הוא אומר "כי הנה אויבך יהמיון" (תהלים פג, ג), ומה היא ההמיה – "על עמך יערימו סוד" (שם ד), ועל זה קורא אותם אויביו של מקום (מכילתא בשלח, שירה, ו).

ביאור

וּבְרַב גֵּאוֹנָךְ. רש"י מנחה אותנו להקשיב למנגינה של הפסוקים, מנגינה ההולכת ומתעצמת. שלושה ביטויים המופיעים ברצף הפסוקים מבטאים את התקדמות הגאולה שלב אחר שלב: א. "מִיָּנֶכֶה" פועלת ומשברת את האויבים – "תִּרְעֵץ אוֹיֵב". ב. "וּבְרַב גֵּאוֹנָךְ" – המבטא עוצמה רבה מזו של הימין בלבד – "תִּהְרָס קִמְיָךְ", הרס מוחלט. ג. וכאשר "תִּשְׁלַח חֲרֹנְךָ", המבטא כעס אדיר – או אז "יאכֹלְמוּ כָּקֶשׁ", השמדה מלאה של האויבים.	תִּהְרָס. רש"י עונה על שתי שאלות: מדוע נאמר "תִּהְרָס" בלשון עתיד, ומדוע מכונים האויבים "קִמְיָךְ" ולא "קמינו": א. לשון "תִּהְרָס קִמְיָךְ" מורה על הווה מתמשך, פעולת הרס תמידית של ה' כלפי אויבי ישראל – כשם שביאר רש"י את לשון העתיד "תִּרְעֵץ אוֹיֵב". ב. אויבי ישראל הם גם אויבי ה' – והקמים עלינו קמים למעשה על ה'. רש"י מביא ראיה מפרק פ"ג בתהלים, פרק המבטא בעוצמה רבה כי המבקשים לשלוח יד בישראל המה
---	---

עיון

וּבְרַב גֵּאוֹנָךְ. אכן שלושת השלבים הללו היו אבני הדרך ביציאת מצרים: בתחילה ניחתו המכות ששברו וערערו את רוחם של המצרים, בסיום סבב המכות הופיעה מכת בכורות שפגעה אנושות בכל בית והרסה את משפחות מצרים, ובשלב הסופי טבעו כל המצרים בים סוף ונמחו מעל פני האדמה. שלבים אלו מקבילים, מידה כנגד מידה, לשלבי השעבוד שנקטו המצרים נגד ישראל: ראשית ניסו לשבור את רוחם – **"וַיִּשְׁמְרוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם"** (שמות א, יא), לאחר מכן ניסו להרוס את גופם ואת נשמתם – **"וַיַּעֲבֹדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ"** (שם יג), ולבסוף ניסו להשמידם בגזירת **"כָּל הַבֶּן הַבֵּן הַלְּוֹד הַיָּאֲרָה תִּשְׁלַיְכֶהוּ"** (שם כב).

אונקלוס

ח וברוח אפיך נערמו מים נצבו כמו-
 ח ובמימר פמך חכימו מיא
 קמו כשור אזליא, קפו
 תהומי בלבא דימא.
 גד נולים קפאו תהמת בלב-ים:

❧ ביאור (המשך) ❧

אויבי ה'. המזמור פותח בקריאה
 "אֱלֹהִים אֵל דָּמִי לָךְ אֵל תַּחֲרֹשׁ וְאַל
 תִּשְׁקֹט אֵל-ל!" ומדוע? "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ
 יִהְיוּ וּמִשְׁנֵאֶיךָ נִשְׂאוּ רֹאשׁ". וכיצד
 באה לידי ביטוי המייתם וגאוותם של
 אויבי ה' ומשנאיו? "עַל עֲמָךְ יַעֲרִימוּ
 סוֹד וַיִּתְּעֲצּוּ עַל צְפוּנֶיךָ. אָמְרוּ לָכֵן
 וְנִכְחִידֶם מִגּוֹי וְלֹא יִזְכֹּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל
 עוֹד".

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

תהרס. דבריו של רש"י חושפים את שורש האנטישמיות ושנאת היהודים
 שבכל הדורות. עם ישראל הביא לעולם את דבר ה', התובע מן האדם תביעות
 מוסריות. קיומו של עם ישראל, שאיננו כלה מן העולם חרף כל הרדיפות, הוא עדות
 חיה לקיומו של אלוקים, ועל כן כל המתנערים מתביעות הצדק והמוסר מנסים
 להכחיד את העם הנושא את דבר ה'. אך איש לא יוכל להם, עם ישראל חי וקיים -
 ודבר ה' יקום לעולם.

רש"י

(ח) וְבָרוּחַ אֶפְיָךְ. היוצא משני נחירים של אף. דבר הכתוב כביכול בשכינה דוגמת מלך בשר ודם, כדי להשמיע אוזן הבריות כפי ההוה שיוכלו להבין דבר. כשאדם כועס יוצא רוח מנחיריו, וכן "עלה עשן באפו" (תהלים יח, ט), וכן "ומרוח אפו יכלו" (איוב ד, ט), וזהו שאמר "למען שמי אאריך אפי" (ישעיהו מח, ט) – כשזעפו נח נשימתו ארוכה, וכשהוא כועס, נשימתו קצרה, "ותהלתי אחטם לך" (שם) – ולמען תהלתי אשים חטם באפי לסתום נחירי בפני האף והרוח שלא יצאו. לך – בשבילך. אחטם כמו נאקה בחטם במסכת שבת (דף נא, ב), כך נראה בעיני. וכל אף וחרון שבמקרא אני אומר כן, "חרה אף" (דברים ז, ד), כמו "ועצמי חרה מני חורב" (איוב ל, ל), לשון שריפה ומוקד, שהנחירים מתחממים ונחירים בעת הקצף. וחרון מגזרת חרה, כמו רצון מגזרת רצה, וכן חמה לשון חמימות, על כן הוא אומר "וחמתו בערה בו" (אסתר א, יב), ובנוח החמה אומר נתקררה דעתו.

ביאור

וְבָרוּחַ אֶפְיָךְ. התיאור "וְבָרוּחַ אֶפְיָךְ" נשמע על פניו מגושם מאוד ואפילו בלתי הולם – כאילו יצאה רוח חזקה מנחיריו של הקב"ה והעמידה את המים כחומה עד שעברו ישראל. רש"י מבאר כי כדי לבטא את גודל הפורענות שהיו המצרים ראויים לה השתמשה התורה בתיאור המדמה כעס של בשר ודם. בחלק השני של פירושו הוא מרחיב את הסברו בעזרת ביטוי מספר ישעיהו המבטא את עצירת הכעס, ובחלק השלישי הוא מפרש את הביטוי המקביל ל"רוח אפיק" – "חרון אף". נבאר את שלושת החלקים בזה אחר זה.

חלק ראשון

"וְבָרוּחַ אֶפְיָךְ." היוצא משני נחירים של אף. כשאדם נושם יוצאת רוח מנחיריו, וכשהוא כועס הנשימות מתגברות והרוח מתפרצת ביתר שאת. אומנם הקב"ה "אין לו דמות גוף ואינו גוף"³⁵, אך כדי שאנו הקטנים נצליח לחוש במה מדובר ("כדי להשמיע אוזן הבריות כפי ההוה, שיוכלו להבין דבר") דימה הכתוב את פעולות ה' לפעולות בשר ודם. רש"י מפנה אותנו לפסוקים

35. כפי שמנוסח בפיוט "יגדל אלוהים חי" המיוסד על 13 עיקרי האמונה שקבע הרמב"ם.

❧ ביאור (המשך) ❧

נוספים בתנ"ך הממשילים בדרך דומה את פורענות ה' לכעס של בשר ודם. דוד המלך מתאר את כעסו של ה' בהינקמו מאויביו כעשן ואש היוצאים מהאף ומהפה: "עֲלֶה עֲשֵׁן בְּאָפוֹ וְאֵשׁ מִפִּי תֹאכַל גְּחָלִים בְּעֵרוֹ מִמֶּנּוּ", ואלפיז התימני, רעו של איוב, מתאר את כיליון הרשעים מכעס ה': "מִנְשָׁמַת אֵלֹהִים יֵאָבְדוּ וּמִרוּחַ אָפוֹ יִכָּלוּ".

חלק שני

רש"י ממשיך ומתאר שבניגוד לנשימות הקצרות והמהירות המופיעות בשעת כעס - בעת רגיעה נשימותיו של האדם נינוחות וארוכות. דימוי זה של הארכת האף משמש בנבואת ישעיהו לתיאור רחמי ה' על עמו - שנמנע מלכעוס עליהם על אף חטאיהם ובגידתם: "לִמְעַן שְׁמִי אֶאֱרִיךְ אֶפִּי וְתִהְיֶה לִּי אֶחָטָם לְךָ לְבַלְתִּי הִכְרִיתֶךָ". הפסוק בנוי משתי מקבילות, הנושאות תיאור כפול להימנעות ה' מהכעס למען שמו ותהילתו - כדי שלא להכרית את ישראל: (א) "לִמְעַן שְׁמִי אֶאֱרִיךְ אֶפִּי" - למען שמי אאריך כביכול את נשימותי, כבשעת רצון; (ב) "וְתִהְיֶה לִּי אֶחָטָם לְךָ" - אחסום את אפי ולא אאפשר לרוח לצאת ממנו. המשנה במסכת שבת (נא, ב) דנה בשאלה מה מותר לאדם לשים על בהמתו בשבת בשעה שהוא יוצא עימה לרשות הרבים, בלי שייחשב הדבר למשא על הבהמה: "במה בהמה יוצאה ובמה אינה יוצאה? יוצא הגמל

באפסר, ונאקה בחטם...". בגמרא מפורש כי כדי שהנאקה, נקבת הגמל, לא תברח, מותר לזמום את אפה ב"חטם" - טבעת המושחלת בנחירי הבהמה, ואלה מחברים שרשרת לאחזיתה. כלומר ה"חטם" משמש מעין מחסום, ומכאן "וְתִהְיֶה לִּי אֶחָטָם לְךָ לְבַלְתִּי הִכְרִיתֶךָ" הוא דימוי המבטא את המחסום שהקב"ה שם כביכול באפו כדי לעצור את "רוח אפו", את הכעס, כדי שלא להכרית את ישראל.

חלק שלישי

לאחר שהבהיר רש"י את הביטוי "וּבְרוּחַ אֶפִּיךָ" הוא מוסיף כי הביטוי "חרון אף", המופיע רבות בתנ"ך, מבוסס על אותו העיקרון. לדברי רש"י המילה "חרון" נגזרת מהשורש חר"ה, בדומה ל"רצון" ששורשה רצ"ה. שורש זה מופיע למשל באזהרת ה' לישראל בסוף פרשת ואתחנן - "וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם... כִּי יִסִּיר אֶת בִּנְךָ מֵאֶחָרֶי... וְחָרָה אֵף ה' בָּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מִהָרָה". החרון מבטא לדברי רש"י חום ובערה, והוא מביא ראיה מאיוב המתאר את ייסוריו במילים "וְעֵצָמִי חָרָה מִנִּי חֲרִב", כלומר עצמותי ("וְעֵצָמִי") בערו ("חָרָה") מהיובש. רש"י מחזק את פירושו מהמילה "חֲמָה" המקבילה לכעס, המתארת אף היא את החום המתגבר אצל הכועס - כתגובת המלך אחשוורוש לסירובה של ושתי לבוא לפניו בכתר מלכות: "וַיִּקְצֹף הַמֶּלֶךְ מְאֹד וַחֲמָתוֹ בָּעָרָה בּוֹ". גם

🕊️ רש"י 🕊️

נַעֲרָמוּ מַיִם. אונקלוס תרגם לשון ערמימות, ולשון צחות המקרא כמו "ערמת חטים" (שיר השירים ז, ג), ו"נצבו כמו נד" יוכיח. **נַעֲרָמוּ מַיִם.** ממוקד רוח שיצא מאפיך יבשו המים והם נעשו כמין גלים וכריות של ערימה שהם גבוהים.

🕊️ ביאור (המשך) 🕊️

בעברית של ימינו ממשיכים החום כשהכעס מתחיל לבעבע אנו אומרים והקור לבטא את מפלס הכעס: "חם על הכועס כי הוא "מתחמם", וכשכעסו מזג" הוא אדם המתכעס מהר, שוכך אנו אומרים שנתקררה דעתו.

🕊️ עיון (על עמוד קודם) 🕊️

וּבְרוּחַ אָפִיךָ. כדי להימנע מהאנשה של ה', רש"י איננו מקבל את ההבנה שמהרוח שיצאה מפי ה' נערמו המים - ולכן פירש שרוח האף היא ביטוי לכעס. אומנם לכאורה גם הכעס הוא מידה אנושית ולא אלוקית, אך תיאור **מידותיו** של הקב"ה בראי מידותיו של בשר ודם מצוי רבות בתורה. תיאור הכעס המופיע כביכול אצל ה' מבטא את גודל הכעס שהיה ראוי למצרים על מעשיהם. על פי רש"י אין כאן תיאור **איך** נערמו המים אלא תשובה לשאלה **מדוע** נערמו מים - כדי להעניש את המצרים על חטאיהם הרבים.

🕊️ ביאור 🕊️

נַעֲרָמוּ מַיִם. בחלק הראשון רש"י מציג שני פירושים למילה "נַעֲרָמוּ", ובחלק השני הוא מתחבר לפירושו לתחילת הפסוק ומבאר את משמעות הביטוי **וּבְרוּחַ אָפִיךָ נַעֲרָמוּ מַיִם** בכללותו.

חלק ראשון

אונקלוס הבין שהמילה "נַעֲרָמוּ" נגזרה מהמילה "עורמה", ועל כן תרגם **"חֲכִימוּ מֵא"** - המים פעלו בחכמה. לפי פירוש זה המשך הפסוק - **"נִצְּבוּ כְמוֹ נֶד"**

נָזְלִים" - מפרט את חוכמתם של המים, שניצבו על עומדם כדי לאפשר לבני ישראל לברוח מהמצרים. לדעת רש"י אין המילה נובעת מ"עורמה" אלא מ"ערימה" - ומשמעה שהמים נאספו לערימות מוצקות משני הצדדים, ובתווך יכלו ישראל לעבור. רש"י מביא הוכחה לצדקת פירושו מהצלע המקבילה - **"נִצְּבוּ כְמוֹ נֶד נָזְלִים"** - המביעה גם היא את אותו הרעיון במילים שונות: המים נערמו לשתי

37. "אוסף מי ים אוקיינוס להיות כמו נד וצבור גבוה מן הארץ ולא ירדו למטה כדרך המים" (מצודת דוד, תהלים לג, ז, ד"ה "כונס").

רש"י

קפאו. כמו "וכגבינה תקפיאני" (איוב י, י), שהוקשו ונעשו כאבנים והמים זורקים את המצרים על האבן בכח ונלחמים בם בכל מיני קושי.

ביאור (המשך)

בצליל - שהיא מעין חבית מעור ששימשה לשימור נוזלים. כדי להוכיח את צדקת דבריו, רש"י מנתח את הביטוי שהביא מתהלים - "כִּנֹּס כִּנֹּד מִי הֵימָּה". לכאורה היינו יכולים להבין ש"כִּנֹּס כִּנֹּד" משמעו שהקב"ה הכניס את כל מי הים לנאד, אך רש"י מבהיר כי הבנה זו לא תיתכן, משתי סיבות:

(א) נכתב בפסוק "כִּנֹּד" ולא "נאד" - ואלו שתי מילים שונות; (ב) לו הייתה זו הכוונה היה צריך לכתוב "מכניס כבנאד", ולא "כִּנֹּס כִּנֹּד". אשר על כן יש לפרש ש"כִּנֹּס" איננו לשון הכנסה אלא לשון כינוס, ומשמע מכאן שהקב"ה כינס את כל מי הים במקום אחד שלא

ימשיכו לזרום. רש"י מוסיף חיזוק לדבריו מתיאור הנס של מעבר הירדן, שגם בו נעמדו המים כנד: "וְהָיָה כְּנוֹחַ כַּפּוֹת רִגְלֵי הַכֹּהֲנִים נִשְׁאֵי אֲרוֹן ה' אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ בְּמִי הַיַּרְדֵּן מִי הַיַּרְדֵּן יִכְרֹתוּן הַמַּיִם הַיַּרְדִּים מִלְמַעְלָה וְיַעֲמְדוּ נֹד אֶחָד"; "וְיַעֲמְדוּ הַמַּיִם הַיַּרְדִּים מִלְמַעְלָה קָמוּ נֹד אֶחָד...". הפעלים "וְיַעֲמְדוּ" ו"קָמוּ" מתאימים להבנה ש"נֹד" הוא חומה הניצבת איתן, ולא חבית שהמים מתפשטים בתוכה. לסיום רש"י מדגיש כי הנאד המיועד לשימור נוזלים מנוקד תמיד בחולם ("מלאפו"ם") - כמו בפסוקים "שִׁימָה דְמַעְתִּי בְנֹאדָךְ" או "וְתַפְתַּח אֶת נְאוֹד הַחֶלֶב".

עיון (על עמוד קודם)

כמו נד. רש"י כמוהו דאג קודם כול להבנה נכונה של המילה, אך ייתכן שרצה גם להדגיש את גודל הנס שכלל שינוי מהותי בטבע - הפיכת הנוזל למוצק.

ביאור

קפאו. הקפאה היא הפיכת נוזל למוצק. רש"י מבאר שהמילה "קפאו" מתארת את מי הים שנעשו מוצקים ומביא ראיה מדברי איוב, המשתמש בשורש קפ"א כדי לתאר הפיכת נוזל למוצק. איוב ממשיך את תהליך יצירתו - מהנוזל הראשוני אל הגוף המוצק -

להפיכת החלב הנוזלי לגבינה מוצקה: "זָכַר נָא פִּי כַחֲמֹר עֲשִׂיתִנִּי וְאֶל עֹפֶר תְּשִׁיבֵנִי. הֲלֹא כַחֲלָב תַּתִּיכֵנִי וְכַגְבִּינָה תִקְפִּיאֵנִי". על פי המדרש המובא ברש"י המים שקפאו ונעמדו כחומה בצורה פגעו אנושות במצרים אשר הוטחו לעברם בחוזקה.

❧ רש"י ❧

בְּלֵב יָם. בחוזק הים, ודרך המקראות לדבר כן "עד לב השמים" (דברים ה, יא), "בלב האלה" (שמואל ב' יח, יד), לשון עקרו ותקפו של דבר.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

קָפְאוּ. המדרש הוסיף פרטים שלא נכתבו בתורה בסיפור המעשה. מכאן שאין כוונת המדרש לתאר תיאור היסטורי מדויק - אלא שחכמינו ביקשו להעביר מסר משמעותי החבוי בין מילות השירה.

התורה מתארת את קריעת ים סוף בדרך שיכולה להתפרש כמאורע שהתרחש בדרך הטבע: "וַיֹּלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֲזָה כָּל הַלַּיְלָה וַיִּשָּׁם אֶת הַיָּם לַחֲרֵבָה וַיִּבָּקְעוּ הַמַּיִם" (יד, כא), ואכן יש חוקרים המנסים לתלות את אשר התרחש ברוחות מזרחיות עזות שנהגו לפקוד את אזור ים סוף, בהתפרצות געשית או בגאות ושפל. הפיכת המים השוטפים לקיר אבנים בפי חז"ל מלמדת כי קריעת הים הייתה מאורע של שינוי איתני הטבע. הבנה זו מקרינה על המציאות הטבעית בכל ימי עולם: הקב"ה טבע בעולמו חוקי טבע ברורים וסדורים. בכוחו להתערב בטבע ולשנות סדרי עולם - והסיבה שעולם כמנהגו נוהג אינה אלא פרי בחירתו של הקב"ה שהעולם יתנהג על פי חוקי הטבע שיסד בו.

❧ ביאור ❧

בְּלֵב יָם. הלב נחשב מרכז הגוף הן בשל מקומו המרכזי הן בשל תפקידו - מרכז החיות של כל ברייה וברייה. אשר על כן, כשרוצים להדגיש כי דבר כלשהו הוא החשוב והחזק ביותר משתמשים במילה "לב". תיאור התהומות שקפאו "בְּלֵב יָם" - במרכז הים, במקום שבו הזרימה חזקה ביותר - מעצים עוד את הנס. רש"י מציין כי "דרך המקראות לדבר כן", כלומר שהתורה משתמשת פעמים רבות בדימויים מושאלים - מטפורות - כדי לבטא רעיון, ומציין שני מקומות נוספים שבהם יש שימוש מושאל ב"לב":

א. התורה מתארת את מעמד הר

סיני, שבו ראו ישראל את האש העולה עד לב השמיים: "וַתִּקְרַבְּנוּ וַתַּעֲמִדּוּ תַּחַת הָהָר וְהָהָר בָּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֲשָׁךְ עָנָן וַעֲרַפֶּל". תיאור זה מחבר את הקורא לתחושה שהאש לא רק עלתה מעלה כטבעה, 'עד השמיים', אלא "עַד לֵב הַשָּׁמַיִם" - אל המקום החשוב ביותר בשמי שמיים - ומשם נישאו דברי ה' אל ישראל: "וַיִּדְבֹּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ".

ב. בעיצומה של מלחמת אבשלום בדוד הסתבך שערן של אבשלום בענפי עץ האלה, ובעודו תלוי בין שמיים לארץ בא יואב בן צרויה והרגו: "וַיִּקַּח שְׁלֹשָׁה

שָׁבָטִים בְּכַפּוֹ וַיִּתְקַעַם בְּלֵב אֲבִשָׁלוֹם

אונקלוס

ט וַיֹּהִי אָמַר סְנָאָה אֶרְדּוּף
אֲדִבִּיק אֶפְלִיג בְּזָתָא,
תִּסְבַּע מְנַהוֹן נַפְשִׁי אֶשְׁלוּף
חֲרָבִי תִשְׁיַצִּינוּן יָדִי.
ט אָמַר אוֹיֵב אֶרְדּוּף אֶשְׁיג אַחֲלֵק שְׁלָל
תִּמְלֶאמוּ נַפְשִׁי אֲרִיק חֲרָבִי תוֹדִישְׁמוּ
יָדִי:

רש"י

(ט) אָמַר אוֹיֵב. לעמו כשפיתם בדברים, ארדוף ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי.

ביאור (המשך)

עוֹדְנוּ חֵי בָּלֵב הָאֱלֹהִים. בפסוק זה משמש מקום הימצאו של אבשלום - במרכז ה"לב" הראשון כפשוטו - ליבו של האלה, בתוך הסבך. אבשלום, ואילו ה"לב" השני מתאר את

עיון (על עמוד קודם)

בָּלֵב יָם. רש"י כתב דברים דומים על הפסוק "וַיָּדָא מֶלֶאךָ ה' אֱלֹוֵי בָּלֵבִית אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה" (שמות ג, ב), וגם שם הביא את שני הפסוקים שהובאו כאן. כנראה שרש"י מבקש שנבין כי יש רובד עמוק בפסוקים מעבר להסבר הטכני והמילולי. כשם שאי אפשר לתפוס ברובד הפשוט את האֵל המדבר מתוך האש, כך יש לעיין במשמעות הלב המופיע בשאר הפסוקים.

ייתכן שההר הבוער באש בתוככי ה"חֶשֶׁךְ עָנָן וְעֶרְפֶּל" ממחיש את התביעה מהאדם: אף שאין בכוחך לתפוס את מהות האֵל, יש בך אש העולה עד לב השמיים ומבקשת ממך להתעלות עימה. אל תיטמע בחושך ובערפל, השתחרר מהבינוניות ועלה מעלה מעלה.

ואולי אבשלום שנכלא בסבך האלה לאחר שזלזל באביו בצורה כה בוטה מסמל את החוטא המסובך בחטאו ונלכד ברשתו - כשם שהמים לכדו את המצרים שהסתבכו בקשיות עורפם.

ביאור

אָמַר אוֹיֵב. מקומו של פסוק זה ייתכן שהאויב יפתח את פיו מתהומות קשה, שהרי כבר בתחילת השירה קראנו שהמצרים כולם טבעו בים - ולא רש"י מבאר שאכן הפסוקים אינם

🕒 רש"י 🕒

תַּמְלֵאמוּ. תמלא מהם. **נִפְשִׁי.** רוחי ורצוני. ואל תתמה על תיבה המדברת בשתיים – תמלאמו תמלא מהם, יש הרבה כלשון הזה "כי ארץ הנגב נתתני" (שופטים א, טו), כמו נתת לי. "ולא יכלו דברו לשלום" (בראשית לו, ד), כמו דבר עמו. "בני יצאוני" (ירמיה י, כ), כמו יצאו ממני. "מספר צעדי אגידנו" (איוב לא, לו), כמו אגיד לו, אף כאן תמלאמו – תמלא נפשי מהם.

🕒 ביאור (המשך) 🕒

כתובים בסדר כרונולוגי, ופסוק זה מחזק את הרגשת גודל ההצלה - כגודל מחזיר אותנו אחור, אל אווירת מאימת הרשע של המצרים כך גודל האופוריה ששררה בקרב המצרים בעת שהחליטו לרדוף אחרי ישראל. הפסוק

🕒 עיון (על עמוד קודם) 🕒

אָמַר אֱוִיב. הפסוק כולו מתאר את גודל רשעותם של המצרים, שתכננו להשמיד את ישראל.

🕒 ביאור 🕒

תַּמְלֵאמוּ נִפְשִׁי. המילה "תַּמְלֵאמוּ" ואין לתמוה עליה. רש"י מבאר כי מורכבת משתי מילים: תמלא מהם. המילה "נִפְשִׁי" מורה על מאווייהם של רש"י מציין כי חיבור שתי מילים למילה המצרים, על רצונם שיתמלא כאשר אחת הוא תופעה רווחת בלשון התנ"ך - יכלו את בני ישראל וירשו את ממונם.

🕒 עיון 🕒

תַּמְלֵאמוּ נִפְשִׁי. רשעותם של המצרים הייתה כה גדולה עד שכל מאווייהם התרכזו בתכלית הזוועתית של השמדת ישראל, ולא זו בלבד - גם בבזיזת ממונם. לרצוח וגם לרשת.

רש"י

אַרִיק חֲרָבִי. אשלוף, ועל שם שהוא מריק את התער בשליפתו ונשאר ריק נופל בו לשון הרקה, כמו "מריקים שקיהם" (בראשית מב, לה), "וכליו יריקו" (ירמיה מח, יב). ואם תאמר אין לשון ריקות נופל על היוצא, אלא על התיק ועל השק ועל הכלי שיצא ממנה, אבל לא על החרב ועל היין, ולדחוק ולפרש "אריק חרבי" כלשון "וירק את חניכיו" (בראשית יד, יד) – אזדיין בחרבי, מצינו הלשון מוסב אף על היוצא "שמן תורק" (שיר השירים א, ג), "ולא הורק מכלי אל כלי" (ירמיהו מח, יא) – לא הורק הכלי אין כתיב כאן אלא לא הורק היין מכלי אל כלי, מצינו הלשון מוסב על היין. וכן "והריקו חרבותם על יפי חכמתך" (יחזקאל כח, ז) דחירם.

ביאור

אַרִיק חֲרָבִי. פירושו של רש"י בנוי מארבע קומות: (א) פירוש הביטוי "אַרִיק חֲרָבִי"; (ב) קושיה על פירוש זה; (ג) הצעת פירוש אחר, דחוק; (ד) הצדקת הפירוש הראשון. נפרש כל חלק בפני עצמו:

חלק ראשון - פירושו של רש"י

רש"י מאמץ את תרגומו של אונקלוס - "אַשְׁלוּף חֲרָבִי", ומבאר כי כאשר שולפים את החרב מן הנדן ("תער" בלשוננו של רש"י)³⁸ - הנדן נשאר ריק. "אַרִיק חֲרָבִי" פירושו אפוא 'אשלוף את חרבי מנדנה' - כלומר ארוקן את הנדן מהחרב המצויה בתוכו. רש"י מביא שתי ראיות לפירוש זה:

א. בני יעקב חוזרים ארצה אל אביהם לאחר ירידתם הראשונה

למצרים ומגלים לתדהמתם כי הכסף ששילמו ליוסף תמורת המזון שקנו הושב לשקיהם: "וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שְׁקִיָּהֶם וְהָיָה אִישׁ צָדוֹר כֶּסֶף בְּשָׁקוֹ". "הֵם מְרִיקִים שְׁקִיָּהֶם" - הם שולפים את חפציהם ומרוקנים את השק.

ב. ירמיהו הנביא מנבא על מואב שבבוא היום יאבדו מן העולם ועימם יאבד כל עושרם. הנביא מדמה זאת לריקון יין מן הכלים המשמרים אותו - "וְכָלִיו יִרְקוּ".

חלק שני - קושיה על הפירוש

לכאורה שתי הדוגמאות שהביא רש"י אינן יכולות לשמש ראיה, משום שבשתייהן הפועל "להריק" מתייחס אל הכלי המתרוקן (השק או כלי היין), ואילו כאן אין כל התייחסות לתער

38. למילה "תער" שני פירושים בלשון התנ"ך: (א) סכין חדה לגילוח, כמו בפסוק "כָּל יָמִי נָדָר נָדָר תֵּעָר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ" (במדבר ו, ה); (ב) נדן החרב, כמו בפסוק "וַיִּרְץ דָּוִד וַיַּעֲמֵד אֶל הַפְּלִשְׁתִּי וַיִּקַּח אֶת חַרְבּוֹ וַיִּשְׁלֹפֶה מִתַּעְרָה" (שמואל א יז, נא).

אונקלוס
 , נִשְׁפָּת בְּרוּחַךְ פִּסְמוֹ יִם צָלְלוּ ,
 , אִמְרַת בְּמִימְרֶךָ חָפָא
 , עֲלִיהוֹן יִפָּא , אֲשַׁתְקֵעוּ
 , כַּאֲבָרָא בְּמִיֵּין תְּקִיפִין.
 כַּעֲזוּפָרַת בְּמִים אֲדִידִים:

רש"י

תוֹרִישְמוֹ. לשון רישות ודלות, כמו "מוריש ומעשיר" (שמואל א ב, ז).

ביאור (המשך)

המתרוקן אלא לחרב הנשלפת מתוכו.
חלק שלישי - הצעה לפירוש אחר
 לאור הקושי היה אפשר אולי לפרש
 כי "אָרִיק חֲרָבִי" משמעו 'אתן חרב ביד
 חיילי' - כשם שנאמר על אברהם אבינו
 בצאתו למלחמה "וַיֵּרֶק אֶת חֲנִיכָיו" -
 כלומר שנתן נשק בידי תלמידיו. אך
 פירוש זה דחוק הוא, שהרי המושא כאן
 איננו החיילים אלא החרב, ואין
 מחמשים את החרב אלא את נושאה.
חלק רביעי - חיזוק הפירוש הראשון
 רש"י דבק בפירושו הראשון ומוכיח
 כי הפועל "להריק" אכן מתייחס לעתים
 לתוכן שמוציאים מתוך הכלי:
 א. שלמה המלך מדמה את שם ה'
 המתפרסם בעולם בעקבות ישועת
 ישראל לריח של שמני בשמים המגיע
 למרחקים, "שכן דרך שמן ערב בכל עת

ביאור

תוֹרִישְמוֹ. לדברי רש"י הפועל
 "תוֹרִישְמוֹ" נגזר מהמילה "רש",
 שפירושה עני, ולא מהמילה "ירוש".
 "אִמְרַא אוֹיֵב... תוֹרִישְמוֹ יָדִי": המצרים
 ביקשו לרושש את ישראל ולעשותם
 עניים ומסכנים.

39. רש"י שיר השירים א, ג, ד"ה "שמן תורק".

אונקלוס

יֵאֵלִית בְּרַמְנָךְ אֵת הוּא יֵאֵלִית בְּרַמְנָךְ אֵת הוּא
 אֱלֹהָא יֵאֵלִית אֱלֹהָ אֱלֹהָ
 אֵת אֲדִיר בְּקִדְשָׁא, דְּחִיל
 תְּשַׁבְּחֵן עֲבִיד פְּרִישָׁן.

יֵאֵלִית בְּרַמְנָךְ אֵת הוּא יֵאֵלִית בְּרַמְנָךְ אֵת הוּא
 אֱלֹהָא יֵאֵלִית אֱלֹהָ אֱלֹהָ
 אֵת אֲדִיר בְּקִדְשָׁא, דְּחִיל
 תְּשַׁבְּחֵן עֲבִיד פְּרִישָׁן.

רש"י

(י) נִשְׁפָּתָה. לשון הפחה, וכן "וגם נשף בהם" (ישעיהו מ, כד).
 צָלְלוּ. שקעו, עמקו, לשון "מצולה" (תהלים סט, ג)⁴⁰.
 כְּעוֹפְרָתָה. אבר פלום [עופרת] בלעז.
 (יא) בְּאֵלָם. בחזקים, כמו "ואת אילי הארץ לקח" (יחזקאל יז, ג), "אילותי
 לעזרתי חושה" (תהלים כב, כ).

ביאור

נִשְׁפָּתָה. רש"י מבאר שנשיפה היא הפחת רוח, בדומה לפירוש המילה בעברית של היום.
 צָלְלוּ. פירושו של רש"י למילה "צָלְלוּ" תואם גם הוא את משמעותה היום. רש"י גוזר את הפועל "צָלַל" מהמילה "מְצוּלָה" - שפירושה מים עמוקים, מעמקי הים - אף ששורשן אינו זהה⁴¹.
 כְּעוֹפְרָתָה. העופרת מוכרת בעברית של ימינו, ואף תרגומו של רש"י לצרפתית עתיקה דומה להגייתה בצרפתית של היום - plomb.
 בְּאֵלָם. רש"י קובע כי המילה "אלים" איננה ריבוי של "אל" במובן של אלוהות אלא ביטוי של חוזק, ומביא שתי ראיות:
 א. יחזקאל מנבא על מלך בבל שיעלה על ירושלים ויגלה לבבל את

עיון

נִשְׁפָּתָה. נשיפה היא פעולה קלילה ביותר, ודי בנשיפה קלה של ה' כדי להפוך את כל תוכניות האויב על פיהן.
 כְּעוֹפְרָתָה. המצרים (ה"כשרים") צללו באחת אל המצולות - כמו שקיעת העופרת, שהיא אחת המתכות הכבדות בטבע.

40. לכאורה היה רש"י יכול להביא ראיה זו מתוך השירה עצמה - "יִרְדּוּ בְּמִצּוֹלַת כְּמוֹ אֶבֶן" (פסוק ה). ייתכן שבחר להרחיק עד תהלים משום ששם מופיע בפירוש שורש טב"ע - "טַבַּעְתִּי בֵּין מְצוּלָה".
 41. צלל - שורש צל"ל, מצולה - שורש צו"ל.

אונקלוס
 יב נְטִיתָ יְמִינְךָ תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ:
 יב אֲרִימָתַי יְמִינְךָ בְּלַעַתְנִיז
 אֶרֶץ.א.

רש"י

נוֹרָא תְהֵלֶת. יראוי מלהגיד תהלותיו פן ימעטו, כמו שכתוב "לך דומיה תהלה" (שם סה, ב).

(יב) נְטִיתָ יְמִינְךָ. כשהקב"ה נוטה ידו הרשעים כלים ונופלים, לפי שהכל נתון בידו ונופלים בהטייתה וכן הוא אומר "וה' יטה ידו וכשל עוזר ונפל עוזר" (ישעיה לא, ג). משל לכלי זכוכית הנתונים בידי אדם, מטה ידו מעט והן נופלין ומשתברין (מכילתא בשלח, שירה, ט).

ביאור (המשך)

"אֵילֵי הָאֶרֶץ" - השרים החזקים כוחי וחוזקי, אנא מהר לבוא לעזרתי. והשולטים.
 ב. דוד המלך מבקש עזרה מאת ה' אומנם הביטוי "אֵילֵי הָאֶרֶץ" רומז לשם
 ומתחנן "וְאַתָּה ה' אֵל תִּרְחֹק אֵילָוָתִי" - אחד משמות הקודש המבטא את חוזקו של ה' - אך אין בו קדושה
 לעֲזָרְתִּי חוֹשָׁה, כלומר אתה ה', מקור בפני עצמו.

עיון (על עמוד קודם)

בְּאֵלִם. רש"י נמנע מלפרש כפשוטו שהאל-ל שלנו גדול מכל האלים, משום שבפירוש זה יש מעין הודאה בקיומם של אלים נוספים מלבדו, גם אם קטנים ממנו.

ביאור

נוֹרָא תְהֵלֶת. הביטוי "נוֹרָא תְהֵלֶת" שבחו. על כך אומר דוד המלך בתהלים
 ממחיש כי הניסיון להלל את ה' מעורר "לֶךְ דְּמִיָּה תְהֵלָה" - "השתיקה תהלה
 יראה ופחד. על אף שחובה עלינו להללו לך, לפי שאין קץ לשבחך והמרבה
 אין זו מצווה קלה כלל וכלל, שכן אין קץ בשבח אינו אלא גורע" (רש"י שם).
 לתהילות ה', וכמה שנודה ונהלל לעולם לא נצליח להקיף באמת ולו את מקצת
 נְטִיתָ יְמִינְךָ. בלי מאורו של רש"י

עיון

נוֹרָא תְהֵלֶת. ואף על פי כן אנו מהללים את ה'. אין זה צורך של ה' יתברך - אלא תביעה פנימית מאיתנו לנסות ולהפנים ולו מעט שבמעט מגדולתו.

🌀 רש"י 🌀

תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ. מכאן שזכו לקבורה בשכר שאמרו "ה' הצדיק" (לעיל ט, כז) (מכילתא בשלח, שירה, ט).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

היינו מבינים ש"נְטִיתָ יְמִינְךָ" פירושו שה' הרים כביכול את ידו כדי להכות את המצרים. רש"י מדייק כי די בהטיה קלה של יד ה', בשינוי קל שבקלים, כדי לכלות את הרשעים. ופירוש הדבר כך הוא: העולם עומד על עומדו ופועל על פי טבעו מכוח רצונו של ה'. המדרש מדמה את הקב"ה המנהיג את העולם

לאדם האוחז בידיו כלי זכוכית. אם ירפה האדם את אחיזתו ולו לרגע - יפלו הכלים ויישברו. כך העולם האוחז בהשגחתו של הקב"ה. אין צורך שהקב"ה יכה ברשעים מכת מחץ - אלא די שיסיר לרגע קט את השגחתו - והם כלים מן העולם.

🌀 ביאור 🌀

תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ. פירוש מפתיע זה של רש"י מקורו בתמיהה: חלקה הראשון של השירה תיאר באריכות את נפילת המצרים וטביעתם במעמקי הים והסתיים בשיא של הלל לה': "מִי כְמוֹכָהּ בְּאֵלֶם ה' מִי כְמוֹכָהּ נֶאֱדָר בְּקֶדֶשׁ נוֹרָא תְהִלָּת עֲשֵׂה פֶלֶא!" מדוע אפוא שבה השירה ומתארת את טביעת המצרים?

רש"י מבאר כי אכן פסוק זה איננו עוסק שוב בטביעת המצרים - אלא בקבורתם. הבנה זו נלמדת מן המילים "תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ" - שאינן מתארות טביעה בים כי אם "בליעה" בארץ, הרומזת לקבורה. ומדוע זכו המצרים לקבורה? בשל נצנוצי חרטה שהופיעו בהם לרגע קט, כפי שנרחיב בביאור.

🌀 עיון 🌀

תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ. איזה שיעור מאלף מעניק לנו רש"י בדבריו!

מכת הברד הצליחה לסדוק לרגע קט את חומת העקשנות של פרעה, וברגע של חולשה נראה היה ששביב של חרטה מתגנב לליבו: "וַיִּשְׁלַח פְּרָעָה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חֲטָאתִי הַפַּעַם ה' הַצִּדִּיק וְאֲנִי וְעַמִּי הָרָשָׁעִים!" חרטה זו לא החזיקה מעמד ולו יום אחד, וברגע שפסקה המכה חזר פרעה לסורו: "וַיֵּרָא פְּרָעָה כִּי חָדַל הַמָּטָר וְהַפָּרֶד וְהַקָּלֶת וַיִּסָּף לַחֲטֹא וַיִּכְבַּד לְבָבוֹ הוּא וְעַבְדָּיו". פרעה איננו משלח את ישראל, רשעותם של המצרים ממשיכה להרקייע שחקים, ואף על פי כן השאיר אותו ניצוץ של חרטה רושם בעולם. דברי רש"י מחדדים את ההבנה שבכל אדם שנברא בצלם אלוקים קיים ניצוץ של קדושה, גם כאשר הוא נחבא עמוק עמוק

אונקלוס

יג דְּבַרְהִי בְּטָבוֹתֵךְ לְעַמָּא דְּנָן
 דְּפָרְקֵתָא, דְּבַרְהִי בְּתַקְפֵּךְ
 לְדִידָא דְּקִדְשֵׁךְ. יד שְׁמַעוּ
 עַמִּמִּיא וְזַעוּ, דְּחָלָא
 אַחְדָּתְגוֹן לְדַהּוּ יְתָבִין
 בְּפִלְשֶׁת.

יג נְחִית בְּחֶסֶדְךָ עִסְזוּ גְּאֵלְתָּ נְהֵלְתָּ
 בְּעֵזְךָ אֶל־נֹוֹה קִדְשֶׁךָ: יד שְׁמַעוּ עַמִּים
 יִרְגְּזוּן חֵיל אַחְזוּ יִשְׁבִּי פִלְשֶׁת:

❧ רש"י ❧

(יג) נְהֵלְתָּ. לשון מנהל, ואונקלוס תרגם לשון נושא וסובל, ולא דקדק
 לפרש אחר לשון העברית.
 (יד) יִרְגְּזוּן. מתרגזין.

❧ עיון (המשך) ❧

במעמקי הנפש. פליטת הפה "ה' הַצִּדִּיק וְאֲנִי וְעַמִּי הַרְשָׁעִים" הביאה לידי ביטוי את
 זיק הקדושה שהיה טמון במצרים הרשעים, ובשכר זה הם זכו לקבורה - המבטאת
 את היותו של הגוף כלי לנשמה השוכנת בתוכו.

❧ ביאור ❧

נְהֵלְתָּ. לדברי רש"י פירוש המילה
 "נְהֵלְתָּ" הוא כמשמעה היום - מלשון
 מנהל, מנהיג ומוביל. רש"י הביא גם את
 תרגומו של אונקלוס - "סִבְרָהִי" -
 שפירושו נושא וסובל, אך העיר כי אין
 זה תרגום מדויק של המילה.⁴²

❧ עיון ❧

נְהֵלְתָּ. אף אם תרגומו של אונקלוס איננו מדויק מילולית, הוא ממחיש את
 המורכבות הכרוכה בהנהגת עם ישראל, שיש בה נימה של "נושא וסובל". אומנם
 הקב"ה יכול להוביל את העם לכל מקום שיבחר, אך לא תמיד ישתף העם פעולה
 ולא תמיד ישמח ללכת בדרך שיווהו.

42. בחלק מהחומשים מופיעה גרסה אחרת, ולפיה תרגם אונקלוס "דְּבַרְהִי". גרסה זו מתאימה לפירושו של
 רש"י, שכן "דְּבַר" הוא מנהיג, כפי שמובא במסכת סנהדרין (ח, א): "דְּבַר אֶחָד לְדוֹר וְאֵין שְׁנֵי דְּבָרִין לְדוֹר".

רש"י

יִשְׁבִּי פְלֶשֶׁת. מפני שהרגו את בני אפרים שמיהרו את הקץ ויצאו בחזקה, כמפורש בדברי הימים "והרגום אנשי גת" (דברי הימים א ז, כא) (סנהדרין צב, ב).

עיון (על עמוד קודם)

יִרְגְּזוּן. ומדוע אפוא נקטה התורה לשון עתיד, ולא לשון הווה או עבר? נראה שיש כאן רמז לעתיד - תגובת העמים לתשועת ישראל איננה מצטמצמת ליציאת מצרים בלבד, אלא צפויה לשוב ולהופיע גם בהמשך ההיסטוריה.

ביאור

יִשְׁבִּי פְלֶשֶׁת. מדוע פחדו "יִשְׁבִּי פְלֶשֶׁת" באופן מיוחד, יותר מיושבי ערים אחרות? רש"י עונה על השאלה בעזרת מדרש המבוסס על המסופר בספר דברי הימים - "וּבְנֵי אֶפְרַיִם שׁוֹתְלִיחַ וּבָרֵד בְּנֹ... וְזָבַד בְּנֹ וְשׁוֹתְלִיחַ בְּנֹ וְעֶזֶר וְאַלְעָד וְהָרְגוּם אֲנָשֵׁי גֵת הַנּוֹלָדִים בְּאֶרֶץ כִּי יֵרְדוּ לְקַחַת אֶת מְקִנֵּיהֶם". גת הייתה אחת מחמש ערי הפלישתים המרכזיות⁴³. על פי פשט הכתוב אנשי גת ילידי הארץ היו בקיאים בדרכים ובמשעולים, ובזכות יתרון זה הצליחו להרוג את בני אפרים במסגרת מלחמות כיבוש הארץ. ואולם על פי המדרש הריגת בני אפרים לא התרחשה לאחר כניסת ישראל לארץ אלא שנים רבות קודם. האגדה מספרת ששלושים שנה לפני הופעת משה רבנו, בתום 400 שנה מלידת יצחק, קמו בני אפרים ויצאו בכוחות עצמם ממצרים - אך עלייתם לא צלחה, ובהגיעם לארץ הרגום אנשי גת. עתה, כשעם ישראל כולו שם פעמיו לארץ ישראל, "חֵיל אֶחָז יִשְׁבִּי פְלֶשֶׁת" - בשל פחדם הנורא מנקמת ישראל על הרג בני אפרים.

עיון

יִשְׁבִּי פְלֶשֶׁת. לאגדה חשובה זו הייתה השפעה לא מבוטלת במהלך ההיסטוריה על הניסיונות למנוע מתנועות החזרה לארץ האבות לממש את חזונן. המתנגדים לעלייה טענו שבני אפרים נהרגו משום שחטאו חטא חמור ביציאתם לפני בוא הגואל - ומכאן ראייה שאין לפעול בדרך אנושית כדי לצאת מן הגלות. ואולם דווקא אגדה זו המסבירה את פחדם של בני גת מעידה שלא כן הדבר: אומנם ניסיונם של בני אפרים לא צלח - אך הוא הכשיר את הקרקע לעתיד לבוא. מסר זה עולה במשנה תוקף ממדרש בשמות רבה (כ, יא) על הפסוק "וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרָעָה אֶת הָעָם" <

43. ראו למשל ביהושע יג, ג; שמואל א ז, יד.

אונקלוס

טו פִּבְיִן אֲתַבְהִילוּ רַבְרְבִי
אָדוֹם תִּקְיִי מוֹאָב אֲחִדְנֹן
רְתִיתָא, אֲתַבְרוּ כָּל דִּהּוּ
יִתְבִּין פִּכְנָעָן.

טו אִזְ נִבְהִלוּ אֱלֹפִי אָדוֹם אֵילִי מוֹאָב
יִאֲחִזְמוּ רַעַד נִמְגֹן כָּל יִשְׂרָאֵל כְּנָעָן:

רש"י

(טו) אֱלֹפִי אָדוֹם אֵילִי מוֹאָב. והלא לא היה להם לירא כלום, שהרי לא עליהם הולכים, אלא מפני אנינות שהיו מתאוננים ומצטערים על כבודם של ישראל (מכילתא בשלח, שירה, ט).

עיון (המשך)

ולא נחם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קְרוֹב הוּא" (לעיל יג, יז), העוסק גם הוא בטעותם של בני אפרים שעלתה להם בחייהם. המדרש דורש את הביטוי "ולא נחם אֱלֹהִים" מלשון נחמה, ומתאר שהקב"ה טבל את כליו בדמם של בני אפרים ואמר שלא יתנחם עד שינקום את נקמתם. אף שלעיני בשר ודם נחלה היציאה המוקדמת כישלון חרוץ - בני אפרים הוכיחו במעשיהם את מסירות הנפש של ישראל למען גאולתם. מורכבות זו באה לידי ביטוי גם במרד בר כוכבא: המרד לא צלח, תוצאותיו היו קשות מנשוא לעם ישראל, והרומאים לא אפשרו את קבורתם של הרוגי ביתר - ועם כל זאת נעשה נס וגוויותיהם של הרוגי ביתר לא הסריחו ולא הרקיבו בכל התקופה הארוכה עד שניתנו לקבורה. עד היום אנו מוסיפים בברכת המזון את ברכת "הטוב והמטיב" שנתקנה על הרוגי ביתר, "הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה" (ברכות מח, ב). אנו למדים שעל אף שהמרד לא הצליח באותה העת הוא הוליד בבני ישראל את הגעגועים לחירות שעליה מסרו את נפשם, ואלפי שנים מאוחר יותר התעורר אומץ זה שוב בישראל והביא אותנו חזרה לארצנו⁴⁴.

ביאור

אֱלֹפִי אָדוֹם אֵילִי מוֹאָב. העם המואבי הוא מבני בניו של לוט, ובני אדום הם צאצאיו של עשיו. משום כך לא ניתנה ארצם לישראל אלא רק ארץ הכנענים ושבעת עממיהם. אם כן,

44. וראו גם את דברי הרב קוק על חטא המעפילים, עין אייה שבת ב יא, ו (עמ' 239).

אונקלוס

טז תפול עליהון אימתא
 ודחלתא בסגי תקפך
 ושתקון כאבנא עד דיעבר
 עמך יי ית ארננא עד
 דיעבר עמא דגן דפרקתא
 ית ירדנא.

טז תפל עליהם אימתה ופחד בגדל
 זרועך ידמו כאבן עדיעבר עמך
 יהיה עדיעבר עסזו קנית:

❧ רש"י ❧

נמגו. נמסו, כמו "ברביבים תמוגגנה" (תהלים סה, יא). אמרו עלינו הם באים
 לבלותינו ולירש את ארצנו (מכילתא בשלח, שירה, ט).
 (טז) תפל עליהם אימתה. על הרחוקים. ופחד. על הקרובים, כענין
 שנאמר "כי שמענו את אשר הוביש" וגו' (יהושע ב, י) (מכילתא בשלח).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

אלופי אדום אילי מואב. מכאן שלירושת הארץ בידי ישראל יש משמעות כלל
 עולמית. אין היא מצטמצמת במתן מקלט בטוח לעם ישראל - ישיבת עם ישראל
 בארצו היא ההוכחה לכל אומות העולם שהאל ל משגיח על עולמו.

❧ ביאור ❧

נמגו. כשם ששלג נמס בשמש ונעלם, כך חשו בני כנען שסופם קרב
 ובא. המיידית המתדפק על דלתם הוא טבעי,
 אך תשועת ישראל היא כה עוצמתית
 וכבירה עד שהיא מעוררת אימה אפילו
 בקרב העמים הרחוקים.

תפל עליהם אימתה ופחד. מדוע
 כפלה התורה את הלשון - גם אימה וגם
 פחד? רש"י מפרש שה"אימה" -
 החרדה האימתנית והעוצמתית -
 מיוחסת לעמים הרחוקים יותר, ואילו
 ה"פחד" מיוחס לעמים הקרובים. פחדם
 של העמים הקרובים מפני האיום
 רש"י מחזק את דבריו מדברי רחב
 למרגלים ששלח יהושע, המתארים את
 האימה שנפלה על יושבי כנען
 כששמעו על ניסי יציאת מצרים ועל
 מלחמות ישראל בדרכם אל הארץ, על
 אף שהיו רחוקים ממקום ישראל. נביא
 את הפסוקים במלואם:

◀

אונקלוס

יִי תַעֲלִינוּ וְתִשְׁרִינוּ בְּטוֹרָא
דְּאַחֲסַנְתְּ אֶתְרָא לְבֵית
שְׂכִינְתְּ אֶתְקִינְתָּא יִי,
מְקַדְשָׁא יִי אֶתְקִנְהִי יִדְךָ.

יִי תִבְאִימוּ וְתִטְעִמוּ בְּהַר נַחֲלַתְךָ מִכּוֹן
לְשִׁבְתְּךָ פַּעֲלַת יְהוָה מִקֹּדֶשׁ אֲדָנִי
כּוֹנְנוּ יִדְיְךָ:

❧ רש"י ❧

עַד יַעֲבֹר עַד יַעֲבֹר. כתר גומו.

קְנִיָּתָא. חבבת משאר אומות, כחפץ הקנוי בדמים יקרים, שחביב על האדם.

❧ ביאור (המשך) ❧

הִירְדֵּן לְסִיחֹן וְלַעֲוֹג אֲשֶׁר הִחְרַמְתָּם
אוֹתָם. וְנִשְׁמַע וַיִּמָּס לְבָבָנוּ וְלֹא קָמָה
עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנֵיכֶם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם
הוא אֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מְמַעַל וְעַל הָאָרֶץ
מִתְחַחַת" (יהושע ב, ט-יא).

"וְתֹאמַר אֶל הָאֲנָשִׁים יִדְעָתִי כִּי נָתַן
ה' לָכֶם אֶת הָאָרֶץ וְכִי נִפְלָה אֵימַתְכֶם
עָלֵינוּ וְכִי נִמְגּוּ כָּל יִשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם.
כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם
סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֲשֶׁר
עָשִׂיתֶם לְשָׁנִי מַלְכִי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בַּעֲבֹר

❧ ביאור ❧

הכניסה לארץ⁴⁶.

קְנִיָּתָא. מדוע נכתבה לשון קניין
ביחס לעם ישראל - "עם זו קניית"?
הלוא לה' הארץ ומלואה, וכל העמים
כולם הם קניינו! רש"י מפרש שלשון זו
מבטאת את חובת הקב"ה לעמו - היקר
שבאומות.

עַד יַעֲבֹר עַד יַעֲבֹר. רש"י סומך את
ידיו על תרגומו של אונקלוס - ולפיו אין
כאן כפילות אלא התייחסות לשני
אירועים שונים: "עַד דִּיעֲבֹר עֲמָךְ ה' יֵת
אֶרְנוֹנָא, עַד דִּיעֲבֹר עֲמָא דְנֵן דְּפִרְקִתָּא
יֵת יִרְדְּנָא". ה"עַד יַעֲבֹר" הראשון רומז
לנס המעבר בנחל ארנון⁴⁵, וה"עַד יַעֲבֹר"
השני רומז לנס חציית הירדן לפני

❧ עיון ❧

עַד יַעֲבֹר עַד יַעֲבֹר. רש"י מלמדנו שקריעת ים סוף היא רק השלב הראשון
בדרך אל ארץ ישראל.

45. ראו לעיל הערה 1.

46. כפי שמתואר ביהושע ג, ט-יז.

רש"י

(יז) **תְּבַאֲמוּ**. נתנבא משה שלא יכנס לארץ לכך לא נאמר תביאנו (מכילתא בשלח, שירה, י).
מִכּוֹן לְשִׁבְתָּךְ. מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה אשר פעלת (מכילתא בשלח).

ביאור

תְּבַאֲמוּ. משה רבנו שר את השירה עם עם ישראל, אך בפסוק זה הוא מדבר על העם בגוף שלישי: "תְּבַאֲמוּ וְתִטְעְמוּ בְּהַר נֶחֱלָתְךָ", כלומר תביא אותם ותיטע אותם, ולא "תביאנו ותיטענו" יחידיו. אין זה אלא רמז שמשה רבנו לא ייכנס לארץ.
מִכּוֹן לְשִׁבְתָּךְ. שתי נקודות ציון מופיעות לכאורה בפסוק: "בְּהַר נֶחֱלָתְךָ" ו"מִכּוֹן לְשִׁבְתָּךְ". רש"י מבאר כי מדובר במקום אחד: "הַר נֶחֱלָתְךָ" הוא בית המקדש בירושלים של מטה - המכוון ("מִכּוֹן" = "מִכְנֶן") כנגד ירושלים של מעלה, כיסא הכבוד שעליו יושב מלכו של עולם.

עיון

תְּבַאֲמוּ. הסיבה שבגינה לא זכה משה רבנו להיכנס לארץ ישראל היא חטא מריבה. אומנם כבר בתחילת שליחותו של משה נרמז לו שלא ייכנס לארץ. כשאמר לו ה' "עֲתָה תֵּרָאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה" (שמות ו, א) - "העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם לארץ" (רש"י שם), אך שם הייתה כביכול סיבה לדבר - שמשה הרהר על מידותיו של הקב"ה בקובלו "לִמָּה הִרְעֵתָה לָעַם הַזֶּה לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי" (שם ה, כב).⁴⁷ לעומת זאת כאן אין כל רמז ולו קל שבקלים על חטא כלשהו מצד משה, ומדוע אפוא "נתנבא משה שלא יכנס לארץ" דווקא כאן?
 נראה לי שבזאת ניכרת גדלותו של משה רבנו, שדאגתו נתונה כל כולה לעם ישראל. משה רבנו ממוקד בתכלית של היציאה ממצרים - הבאת עם ישראל לארץ ישראל, לירושלים ולבית המקדש, ואילו השאלה אם הוא ייכנס לארץ בעצמו אינה מעסיקה אותו כלל בשעה זו. הוא עצמו משמש שליח למימוש התכלית הנשגבה כל עוד הוא נדרש לתפקיד, ואם תבוא העת להחליפו במנהיג אחר משמע שתמה שליחותו. דברי רש"י מעוגנים בפשט הכתובים, המעידים כי המוקד הוא עם ישראל: "עַד יַעֲבֹר עִמָּךְ ה' עַד יַעֲבֹר עִם זֶה קְנִיָּה".

◁ **מִכּוֹן לְשִׁבְתָּךְ**. כמה יסודיים דברי רש"י אלה. תכלית ההגעה לארץ היא בניין בית

47. וראו ביאורנו ועיונונו בספר "בעקבות רש"י" על פרשת שמות, עמ' קכט, ד"ה "עתה תראה וגו'".

אונקלוס
 יח יי מלכותיה לעלם ולעלמי
 עלמיא.

יח יהוה ימלך לעלם ועד:

רש"י

מקדש. הטעם עליו זקף גדול להפרידו מתיבת השם שלאחריו – המקדש אשר כוננו ידיך ה'. חביב בית המקדש שהעולם נברא ביד אחת, שנאמר "אף ידי יסדה ארץ" (ישעיהו מח, יג), ומקדש בשתי ידיים. ואימתי יבנה בשתי ידיים, בזמן שה' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבא שכל המלוכה שלו (כתובות ה, א).

(יח) **לעלם ועד.** לשון עולמות הוא והוי"ו בו יסוד לפיכך היא פתוחה, אבל "ואנכי היודע ועד" (ירמיהו כט, כג), שהוי"ו בו שימוש, קמוצה היא.

עיון (המשך)

המקדש, שמגמתו להביא את דבר ה' לעולם. אשר על כן בית המקדש של מטה מכון כנגד כיסא של מעלה - כנגד הערכים המוחלטים - כי כל מטרתו להפוך את האידאלים למעשים.

ביאור

מקדש. בלי מאורו של רש"י היינו מבנים ש"מקדש ה'" הוא ביטוי סמיכות שפירושו המקדש של ה'. רש"י מסב את מבטנו לטעמי המקרא: אחרי המילה "מקדש" ישנו טעם מפריד, מעין פסיק, ולפיכך אין מדובר בסמיכות אלא במקדש שכווננו ידי ה'. בחלקו השני של פירושו רש"י מציין שבעוד שבריא את העולם מתוארת	בנביא כיצירה שנעשתה ביד אחת - "אף ידי יסדה ארץ" - המקדש מתואר כיצירה שכווננה בשתי ידיים - "כווננו ידיך". משמע שבית המקדש הוא יצירה מושלמת. לעלם ועד. המילה "ועד" מחזקת את המילה "לעלם", ויחד הן יוצרות את הביטוי המבטא נצח נצחים - "לעלם"
---	--

עיון

מקדש. העולם נברא בשני ממדים: יצירה חומרית של שמיים וארץ וכל אשר בה, ויצירה רוחנית שמגמתה להוביל את העולם לחיים המושתתים על ערכים אלוקיים. בית המקדש הוא היצירה השלמה הכוללת את שני הממדים גם יחד - וזו משמעות כינונו בשתי ידיים.

אונקלוס

יֵט אֲרִי עָאֻלוּ סוֹסוֹת פֶּרְעָה
בְּרִתְפוּהִי וּבִפְרִשׁוּהִי בִימָא
וְאַתִּיב יִי עֲלִיהוֹן יֵת מִי ימָא,
וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלִּיכוּ
בִּפְשָׁתָא בְּגוּ ימָא.

יֵט כִּי בָא סוֹס פֶּרְעָה בְּרִכְבּוֹ וּבִפְרִשׁוֹ
בְּנֵים וַיֵּשֶׁב יְהוָה עֲלֵהֶם אֶת־מִי הַיָּם
וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בִּפְשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם:

פ

רש"י

(יט) כִּי בָא סוֹס פֶּרְעָה. כאשר בא.

ביאור (המשך)

וְעַד. מילה דומה מופיעה בירמיהו, אך מקורה אחר ואין להתבלבל ביניהן. בדברי ה' לנביאי השקר "וְאֲנֹכִי הַיּוֹדֵעַ וְעַד" האות וי"ו אינה אלא וי"ו החיבור המחוברת למילה "עַד" (בצירי, מלשון עדות) - כלומר ה' אומר שהוא יודע שהם דוברי שקר, והוא גם עד למעשיהם הרעים.

רש"י מציין כי יש הבדל בניקוד הוי"ו בין שתי הופעותיה של המילה "ועד" (פתח אצלנו וקמץ בירמיהו). כנראה שכך היה מנוקד בחומשו של רש"י, אך בחומשים שלנו שתיהן מנוקדות בקמץ, וההבדל בניקוד מתבטא רק תחת העי"ן - "וְעַד" מול "וְעַד".

עיון (על עמוד קודם)

לְעֵלָם וְעַד. פסוק קצר זה החותם את שירת הים מלמד כי על אף שניסי מצרים היו התרחשויות חד פעמית בהיסטוריה, הקב"ה מולך על העולם כולו גם בשעה שהופעתו נסתרת, וימשיך למלוך לנצח נצחים. "ה' יִמְלֹךְ לְעֵלָם וְעַד"!

ביאור

כִּי בָא סוֹס פֶּרְעָה. אחרי סיום השירות והתשבחות חוזרת התורה ומסכמת את תמצית ההתרחשויות וההצלה: בני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, וכאשר נכנסו סוסי פרעה ורוכביהם אל תוך הים לרדוף אחר ישראל השיב הקב"ה את מי הים למתכונתם - וכל המצרים טבעו.

אונקלוס

כ וְנִסִּיבֶת מְרִים נְבִיאָתָא
אֶתְהִיָּה דְאַהֲרֹן יֵת תִּפְאָ
בִּידָה, וְנִפְקָא כָּל נְשִׂיא
בְּתֻרְהָא בְּתַפְּיָן וּבְחֻנְגִּין.

כ וְתִקַּח מְרִים הַנְּבִיאָה אַחֹת אֶהֱרֹן
אֶת־הַתֵּן בִּידָה וְתַצֵּאן כָּל־הַנְּשִׂים
אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֹת:

❧ רש"י ❧

(כ) וְתִקַּח מְרִים הַנְּבִיאָה. היכן נתנבאה? כשהיתה אחות אהרן, קודם שנולד משה, אמרה עתידה אמי שתלד בן וכו', כדאיתא בסוטה (יג, א). דבר אחר, אחות אהרן – לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה, נקראת על שמו (סוטה יג, א).

אֶת־הַתֵּן. כלי של מיני זמר.

❧ ביאור ❧

מושיען של ישראל. בפירושו השני רש"י איננו מתייחס לעצם היותה נביאה אלא רק מסביר מדוע נקראה "אחות אֶהֱרֹן". מרים זכתה לכינוי זה כבר עכשיו מכוח מסירותו העתידית של אהרן כלפיה: כשתדבר מרים לשון הרע על משה ותצטרע, כפי שיסופר בפרשת בהעלותך⁴⁸, ייצעק אהרן לעזרתה ויתחנן אל משה שיתפלל לה' לרפואתה.

אֶת־הַתֵּן. רש"י מסביר שהתוף הוא כלי נגינה – כמשמעו בעברית של ימינו.

וְתִקַּח מְרִים הַנְּבִיאָה. הפסוק מדגיש שתי עובדות: (א) שמרים נביאה; (ב) שהיא אחות אהרן. העובדה הראשונה מעוררת תמיהה, שהרי התורה לא גילתה לנו דבר על נבואתה עד כה, ואילו העובדה השנייה כבר ידועה, ויש לשאול מה ביקשה התורה לחדש.

בפירושו הראשון רש"י מתרץ את שתי הקושיות יחד: מרים התנבאה כשעוד הייתה רק "אחות אֶהֱרֹן" – ובנבואתה חזתה את הולדתו של משה,

❧ עיון ❧

וְתִקַּח מְרִים הַנְּבִיאָה. נראה שלפי הפירוש השני של רש"י נקראה מרים כאן "נביאה" בזכות כוח המנהיגות שהוכיחה בהובלת הנשים לשיר את השירה לה'.

48. במדבר יב, א

אונקלוס

כא ומַעֲנִיא לְהוֹן מְרִים,
שִׁפְחוּ וְאֹדוּ קֶדֶם יְיָ אֲרִי
אֲתַגִּיאִי עַל גִּיּוֹתַיִּיא
וְגִיאוֹתָא דִּילִיָּהּ הִיא סוּסִיא
וְדִרְכֵּיהּ דְּרִמָּא בִּימָא.

כא וַתַּעַן לַהֵם מְרִים שִׁירוֹ לִיהוָה כִּי־
גִּאֵה גִּאֵה סוֹס וְדִכְבוּ רִמָּה בֵּימָם: ס

רש"י

בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֹת. מובטחות היו צדקניות שבדור שהקדוש ברוך הוא עושה
להם נסים והוציאו תופים ממצרים (מכילתא בשלח, שירה, י).
(כא) וַתַּעַן לַהֵם מְרִים. משה אמר שירה לאנשים, הוא אומר והם עונין
אחריו, ומרים אמרה שירה לנשים (מכילתא בשלח).

ביאור

בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֹת. מהיכן היו תופים
לנשות ישראל? תשובת רש"י מעלה
על נס את אמונתן האיתנה של הנשים,
שהאמינו בכל ליבן שהגאולה בוא תבוא
ונערכו מראש לחגוג אותה בשירה
ובריקודים.
וַתַּעַן לַהֵם מְרִים. המילה "וַתַּעַן"
איננה מובנת, משום ש"לענות" פירושו
להגיב על משהו - על שאלה או על
התרחשויות קודמת. רש"י מבאר שאכן
שירת הים התבצעה בדרך של מעין דו
שיח. משה רבנו היה שר פסוק אחד, <

עיון

בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֹת. חז"ל רואים באמונה הנשית כוח מוביל העולה במדרגתו על
אמונת הגברים. מכוח אמונתן לא השתתפו הנשים בחטא העגל⁴⁹ ובחטא
המרגלים⁵⁰, ואמרו חז"ל כי "בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו אבותינו
ממצרים" (סוטה יא, ב).
הנשים ניחנו בטבען בכוח עוצמתי של אמונה, ואילו הגברים נשענים יותר על
ניתוחים שכליים בקבלת החלטות. המאמין איננו מתבסס על חשבונות קרים. הוא
פועל להגשמת חזונו בלי להתחשב במכשולים המנסים לעכבו - ומתוך כך זוכה
לסייעתא דשמיא.

49. "וַיִּתְּפְרוּ קוֹל כָּל הָעָם אֶת נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאַזְנֵיהֶם. אֲשֶׁר בְּאַזְנֵי נְשֵׁיהֶם אֵין כְּתִיב כָּאן, אֲלֵא אֲשֶׁר בְּאַזְנֵיהֶם" (פרקי דר' אליעזר, מה).
50. "אבל על הנשים לא נגזרה גזרת המרגלים לפי שהן היו מחבבות את הארץ..." (רש"י במדבר כו, סד, ד"ה "ובאלה לא היה איש וגו'").

אונקלוס

כב וַיֵּסַע מֹשֶׁה יֵת יִשְׂרָאֵל
מִיִּמָּא דְסוּף וּנְפִקוּ לְמַדְבָּרָא
דְּחִגְרָא, וַאֲזָלוּ תַלְתָּא יוֹמִין
בְּמַדְבָּרָא וְלֹא אִשְׁפָּחוּ מֵיָא.

כב וַיֵּסַע מֹשֶׁה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּם־סוּף
וַיֵּצְאוּ אֶל־מַדְבַּר־שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת
יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא־מָצְאוּ מַיִם:

❧ רש"י ❧

(כב) וַיֵּסַע מֹשֶׁה. הסייען בעל כרחם, שעטרו מצרים סוסייהם בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות, והיו ישראל מוצאין אותם בים. וגדולה היתה ביזה הים מביזה מצרים, שנאמר "תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף" (שיר השירים א, יא), לפיכך הוצרך להסייען בעל כרחם (תנחומא טז).

❧ ביאור (המשך) ❧

הגברים חזרו אחריו, ומשה השיב להם שרה, הנשים חוזרות אחריה והיא עונה בפסוק שירה נוסף, וכן הלאה. אותה אחריהן. המתכונת התקיימה אצל הנשים: מרים

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַתַּעַן לָהֶם מֹרִים. לכאורה היה אפשר להסביר שמרים ענתה למשה וחזרה על דבריו, אך לא כך היה. הגברים והנשים עמדו בנפרד, משה שר עם הגברים במקום אחד ומרים והנשים שרו במקום אחר.

❧ ביאור ❧

המצרים שנותר בים לאחר טביעתם, והיה קשה לנתקו משם. רש"י מציין כי "גדולה היתה ביזה הים מביזה מצרים" ומביא ראיה מפסוק בשיר השירים החותם רצף פסוקים שבהם מזכיר הדוד לרעה (ובנמשל - הקב"ה לעם ישראל) את חסדי קריעת ים סוף: "לְסִסְתִּי בְּרִכְבִּי פָרָעָה דְּמִיתִיךָ רַעֲיָתִי. נָאוּ לְחִיִּיךָ בְּתַרְסֵי צִנּוֹרְךָ בְּחִרוֹזִים. תוֹרִי זֶהָב נַעֲשֶׂה לָךְ עִם נִקְדוֹת הַכֶּסֶף".

וַיֵּסַע מֹשֶׁה. צורת הפועל "וַיֵּסַע" טעונה הסבר. לו הייתה היו"ד מנוקדת בחיריק - "וַיֵּסַע" - היינו מבינים בפשטות שמשה נסע עם ישראל ביחד, אך הניקוד בפתח - "וַיֵּסַע" - מורה שמשה הסיע את ישראל. וכי בני ישראל אינם מסוגלים לנסוע בעצמם? מדוע נדרש משה להסיעם? רש"י מגלה את אוזנו על פי המדרש שעם ישראל היה עסוק בבזיזה רכוש

אונקלוס

כג וַאֲתוֹ לְמִדְּרָה וְלֹא יָכִילוּ
לְמִשְׁתֵּי מִיָּא מִמִּדְּרָה אֲרִי
מְדִירִין אֲנֹן, עַל פִּין קָרָא
שְׁמָה מִדְּרָה.

כג וַיָּבֹאוּ מִדְּרָה וְלֹא יָכִילוּ לְשִׁתּוֹת מִיָּם
מִמִּדְּרָה כִּי מִרִּים הֵם עַל־כֵּן קָרָא שְׁמָה
מִדְּרָה:

❧ ביאור (המשך) ❧

ביאור הפסוקים: "לְסִסְתִּי בְּרִכְבִּי" בתכשיטים⁵² וענדת על צוואר
פרעה דְּמִיתִיךָ רַעֲיָתִי" - כשהמצרים
רדפו אחרייך השתקתי אותך
מתפילתך⁵¹ והטבעתי את סוסי פרעה
בים, ואז "נֶאֱוֹו לְחִיִּיךָ בְּתַרְיָם
צֹאֲרֶךְ בְּחֶרֶזִּים" - ייפית את לחייך
הכֶּסֶף⁵³.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיִּסַּע מֹשֶׁה. מלשון רש"י עולה ביקורת על בני ישראל שהסתנוורו מרכושם של
המצרים ולא רצו להתקדם לקראת מתן תורה. הם שמחו לצאת ממצרים אך ביקשו
ליהנות מהעושר ומהאושר של החירות בלי להבין את מחיר החירות היהודית -
הפסקת השעבוד לחומר ולחומרנות. מדוע אפוא בשיר השירים אין הדברים מוצגים
באור שלילי, ולא ניכרת שם כל תוכחה על ביזה זו?

נראה שהקב"ה ביקש להשפיע על ישראל את כל טוב מצרים, ורכושם של
המצרים אכן נועד להם. לא היה כל חטא בעצם הביזה כי אם בחוסר הרצון להתנתק
ממנה ולהתקדם לשלב הבא. בני ישראל נשאבו אל החומר ולא השכילו להבין שכל
האוצר החומרי צריך גם לשמש כלי להתקדמות בעבודת ה' - ומשום כך היה משה
צריך להסיעם בעל כורחם.

51. על פי פירוש זה (המופיע ברש"י על שה"ש א, ט) המילה "דְּמִיתִיךָ" מתפרשת מלשון דממה: "...שם
דמיתך רעיתי - שתקתיך מצעקתך, שנ' 'ואתם תחרישון' (שמות יד, יד). זאת ראיתי בספרי אגדה".

52. "שורות נזמי אֶזֶן ומצחת זהב" (רש"י שם י).

53. "עם נקדות הכסף - שהיה בידך כבר שהוצאת ממצרים, שגדולה היתה ביזה הים מביזה מצרים" (רש"י
שם יא).

אונקלוס

כד וַיִּלְנוּ הָעָם עַל־מֹשֶׁה לֵאמֹר מַה־
לְמִימְרָא מָא נִשְׁתִּי.
נִשְׁתִּי:

רש"י

(כג) וַיִּבְּאוּ מִדְּבַר. כמו למרה, ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחילתה, והתי"ו היא במקום ה"א הנשרשת בתיבת מרה, ובסמיכתה כשהיא נדבקת לה"א, שהוא מוסיף במקום הלמ"ד, תהפך הה"א של שרש לתי"ו, וכן כל ה"א שהיא שרש בתיבה, תתהפך לתי"ו בסמיכתה, כמו "חמה אין לי" (ישעיהו כז, ד), וחמתו בערה בו" (אסתר א, יב), הרי ה"א של שורש נהפכת לתי"ו, מפני שנסמכת אל הו"ו הנוספת, וכן "עבד ואמה" (ויקרא כה, מד), "הנה אמתני בלהה" (בראשית ל, ג), "לנפש חיה" (שם ב, ז), "וזהמתו חיתו לחם" (איוב לג, כ), "בין הרמה" (שופטים ד, ה), "ותשובתו הרמתה" (שמואל א ז, יז).

(כד) וַיִּלְנוּ. לשון נפעל הוא וכן התרגום לשון נפעל הוא ואתרעמו. כן דרך לשון תלונה להסב הדבור אל האדם מתלונן מתרועע, ולא אמר, לונן, רועע, וכן יאמר הלועז דיקומפליינש"ט שי"י [התלונן], מוסב הדבור אליו באמרו שי"י [עצמו].

ביאור

וַיִּבְּאוּ מִדְּבַר. ראינו כבר כמה פעמים את הכלל הדקדוקי הקובע שבמקום לציין יעד בהוספת למ"ד בתחילתו אפשר להוסיף ה"א בסופו, כמו למשל בציווי יצחק על יעקב בנו שילך לפדן ארם לבית בתואל: "קום לך פִּדְנָה אֲרָם בֵּיתָה בְּתוֹאֵל אָבִי אִמְךָ" (בראשית כח, ב), או בתיאור יעקב שיצא מבאר שבע והלך לחרן - "וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה" (שם י). רש"י מוסיף כאן שכאשר מילת היעד מסתיימת בעצמה בה"א תיהפך הה"א לתי"ו לפני ה"א הנוספת כד להקל את ההגייה. כלל זה נכון גם בהטיית מילה המסתיימת בה"א בכינויי שייכות - הדורשים הוספת ה"א, וי"ו או יו"ד.

וַיִּלְנוּ. הפועל "וַיִּלְנוּ" הוא פועל בעתיד מהופך בבניין נפעל - המציין פעולה סבילה או פעולה שהאדם עושה על עצמו. בהקבלה תרגם אונקלוס את הפועל בבניין התפעל שהוראתו דומה -

◁

אונקלוס

כה וְצִלִּי קָדָם יְיָ וְאַל־פִּיָּהּ יְיָ
 אָעָא וְדָמָא לְמִיָּא וּבְסִימו
 מִיָּא, תַּמָּן גִּזְר לִיָּה קָיָם וְדִין
 וְתַמָּן נִסְיָיָהּ.
 כה וַיַּעֲקֹב אֶל-יְהוָה וַיִּזְרְהוּ יְהוָה עֵץ
 וַיִּשְׁלַךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם
 שֵׁם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהוּ:

רש"י

(כה) שֵׁם שֵׁם לוֹ. במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינין.

ביאור (המשך)

"וְאַתְרַעֲמוּ". רש"י מציין שכמו בעברית לו"ן היא בפעולה שאדם עושה על גם בצרפתית עתיקה נטיית השורש עצמו: DECOMPLAINTE SOI.⁵⁴

עיון (על עמוד קודם)

וַיִּלְנֹן. ייתכן שצורה זו של הפועל מתארת את הפסיכולוגיה הפנימית של האדם המתלונן - הנפעל מתוך רגשותיו. המתלונן מלא תרעומת על המציאות אך איננו מעוניין לפעול בעצמו לשינוי המצב. הוא מצפה שאחרים יפעלו במקומו. כך בני ישראל מתלוננים במקום להתפלל ולבקש ישועה מה' - ומצפים שמה יפעל בעבורם וידאג להם למים.

ביאור

שֵׁם שֵׁם לוֹ. הכתוב מתאר שבמרה נתן ה' לישראל "חֹק וּמִשְׁפָּט". המילה "חֹק" רומזת על מצוות פרה אדומה, שעליה נאמר "זאת חֻקַּת הַתּוֹרָה" (במדבר יט, ב). המילה "מִשְׁפָּט" מתפרשת כפשוטה ומלמדת על דיני ממונות ושאר דינים שבין אדם לאדם.

מצוות השבת נלמדת מוי"ו החיבור המחברת בין החוק למשפט - שכן יש בה גם מן החוק וגם מן המשפט: ה"משפט" כולל את הדאגה למנוחת העבד והעובד, וב"חוק" נכללות כלל המלאכות האסורות בשבת.

עיון

שֵׁם שֵׁם לוֹ. ניסיתי לפרש את רש"י על פי הגרסה המצויה לפנינו, ואולם גרסה זו מעלה שני קשיים: (א) בציווי על השבת בפרשת ואתחנן רש"י כולל את מצוות

⁵⁴ "Soi" הוא כינוי גוף ראשון שמשמעו (אני) עצמי.

רש"י

וְשֵׁם נִסָּהוּ. לעם, וראה קשי ערפן שלא נמלכו במשה בלשון יפה, בקש עלינו רחמים שיהיה לנו מים לשתות, אלא נתלוננו (מכילתא בשלח, ויסע, א).

עיון (המשך)

כיבוד אב ואם במצוות שנצטוו במרה⁵⁵, ואילו כאן היא איננה מופיעה בפירושו; (ב) יש לתהות מה טיבו של הציווי על פרה אדומה כאן, כשעדיין אין משכן. ראיתי בספר "לפשוטו של רש"י" שייתכן שמקורה של גרסה זו בטעות סופר. על פי טענה זו בכתב ידו של רש"י נכתב כ"א - שהם ראשי התיבות של "כיבוד אב", אך המעתיק חשב שמדובר בפ"א - וכתב "פרה אדומה"⁵⁶. טענה זו מקבלת חיזוק מהגמרא בסנהדרין (נו, ב), הגורסת שבמרה ניתנו לישראל דינים, שבת וכיבוד אב ואם. הדינים מפורשים על פי הגמרא במילים "חק ומשפט" המופיעות בפסוקנו, ואילו שבת וכיבוד אב ואם נלמדות מהמילים "כָּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ"⁵⁷ שנאמרו על שתי מצוות אלו - ומכאן שנצטוו עליהן כבר לפני מתן תורה, דהיינו במרה. רש"י מוסיף טעם מעניין לנתינת המצוות במרה - "שיתעסקו בהם". נראה שמתגלה כאן ההבנה שהמציאות של ישראל במדבר, שהכול נעשה בעבורם בלי כל השתתפות מצידם, מביאה אותם להתנהג כילדים מפונקים שחשים שהכול מגיע להם - ועל כן ניתנו להם מצוות להתעסק בהם.

ביאור

וְשֵׁם נִסָּהוּ. קשה להבין מהפסוק מיהו הנושא ומי הנשוא - מי ניסה את מי? רש"י מבאר שה' ניסה את העם - לבחון כיצד יגיבו כשיגיעו למקום שאין בו מים. האם יפעלו למציאת פתרון? האם יתפללו לה' או יבקשו ממשה שיתפלל בעדם - או שמא רק יתלוננו? לצערנו עם ישראל לא עמד בניסיון - "וילנו".

55. רש"י דברים ה, טז: "כאשר צוך - אף על כבוד אב ואם נצטוו במרה שנא' 'שם שם לו חוק ומשפט' (שמות טז)".

56. אומנם יש לתהות גם על פירוש זה, כי הרמב"ן מצטט את רש"י לפי הגרסה שלנו.

57. שבת: "שמור את יום השבת לקדשו כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים ה, יב); כיבוד אב ואם: "כְּבֹד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ" (שם טז).

אונקלוס

כו וַיֹּאמֶר אִם קִבְּלָא תִקְבִּיל
לְמִימְרָא דִּי אֱלֹהִיךָ וּדְכַשְׁר
קְדָמוּהִי תַעֲבִיד וְתַצִּית
לְפָקוּדוּהִי וְתַטֵּר כָּל
קִמּוּהִי כָּל מְרַעִין דְּשׁוּיָתִי
בְּמַצְרִים לֹא אֲשׁוּיִנוּן עֲלֶיךָ
אַרִי אֲנָא יִי אֲסַךְ.

כו וַיֹּאמֶר אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִישָׁר בְּעֵינֶיךָ תַעֲשֶׂה
וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וּשְׁמַרְתָּ כָּל-חֻקֵּי
כָּל-הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְּמַצְרַיִם
לְאֲנָשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי יְהוָה רֹפֵאֲךָ: ס
חמישי

רש"י

(כו) אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע. זו קבלה שיקבלו עליהם. תַעֲשֶׂה. היא עשייה.
וְהֶאֱזַנְתָּ. תטה אזנים לדקדק בהם. כָּל חֻקֵּי. דברים שאינן אלא גזירת
מלך בלא שום טעם, ויצר הרע מקנטר עליהם מה איסור באלו, למה
נאסרו, כגון לבישת כלאים ואכילת חזיר ופרה אדומה וכיוצא בהם
(מכילתא בשלח, ויסע, א).

ביאור

אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע. הפסוק כולל
ארבעה ביטויים שמבטאים ציות:
לשמוע, לעשות, להאזין ולשמור את
החוקים. כל אחד מהביטויים מוסיף
רובד משלו בתהליך קיום המצוות.
"אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע" - זו ההסכמה
שבלב לשמוע בקול ה', הרצון הפנימי
לקיים את מצוותיו. אך אין די ברצון.
פעמים רבות מתגלע פער בין הרצון
לבין העשייה בפועל, עשייה התובעת
מאמץ והקרבה, ועל כן נאמר "וְהִישָׁר

בְּעֵינֶיךָ תַעֲשֶׂה". ואולם אין להסתפק
בעשייה הטכנית, יש להטות אוזן לפרטי
המצוות ודקדוקיהן ולקיימן בשלמותן -
"וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו". כאן בא הפסוק
ומדגיש: "וּשְׁמַרְתָּ כָּל חֻקֵּי" - כל
התהליך המפורט, המתחיל בהסכמת
הלב וממשיך בקיום המצוות על בורין,
איננו מתייחס רק למצוות המתיישבות
על ליבנו אלא לכל המצוות כולן - כולל
אלו שנראות בעינינו חסרות היגיון.

רש"י

לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ. ואם אשים הרי היא כלא הושמה, כי אני ה' רופאך, זהו מדרשו. ולפי פשוטו כי אני ה' רופאך ומלמדך תורה ומצות למען תנצל מהם, כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל [דבר זה פן יביאך לידי חולי זה] וכן הוא אומר "רפאות תהי לשרך" (משלי ג, ח) (מכילתא בשלח, ויסע, א).

ביאור

לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ. שני חלקי ההבטחה המופיעים בפסוק לכאורה מייתרים זה את זה: אם מובטח לנו כי "כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בַּמִּצְרִים לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ" - מה מוסיף הסיום "כִּי אֲנִי ה' רִפְאֶךָ"? הלוא אם אין מחלות אין צורך ברפואה! רש"י מביא שני פירושים:

א. על פי המדרש סוף המשפט מסביר את תחילתו - מאחר ש"אֲנִי ה' רִפְאֶךָ" הרי זה כאילו "כָּל הַמַּחֲלָה... לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ". ייתכן שאכן יהיו מחלות בעם ישראל, אך לא תהיה להן כל משמעות הוואיל וה' ירפא את כל החולים, ויהיה זה כאילו לא חלו כלל.

ב. על פי הפשט עם ישראל באמת לא יחלה, ומדוע? "כִּי אֲנִי ה' רִפְאֶךָ". רופא שבריא אות מטופליו חשובה לו איננו ממתין עד שייחלו אלא מלמדם כיצד להימנע מהחולי. כך הקב"ה, רופא כל בשר, העניק לנו את התורה והמצוות - ששמיעתן וקיומן היא הנוסחה הטובה ביותר למניעת מחלות. וזו גם משמעות דברי החכם מכל אדם בספר משלי: "אַל תְּהִי חָכֵם בְּעֵינֶיךָ יֵרָא אֶת ה' וְסוּר מִרָע", ואם תנהג כך - "רִפְאֹת תִּהְיֶה לְשַׁרְךָ וְשִׁקּוֹי לְעֶצְמוֹתֶיךָ"⁵⁸. יראת ה' וקיום מצוותיו הם המתכון לבריאות.

עיון

לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ. הן בדרש הן בפשט ישנו ממד של הבנה פשוטה וממד של דרשה. בפירוש הדרש הביטוי "אֲנִי ה' רִפְאֶךָ" מתפרש כפשוטו - שה' מרפא אותנו מחולינו - אך קישורו אל האמירה "לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ" איננו פשוט. לעומת זאת בפירוש הפשט הקשר בין שתי הצלעות מובן, אך ביאור הביטוי "אֲנִי ה' רִפְאֶךָ" נוטה מדרך הפשט.

שני הפירושים משלימים למעשה זה את זה. פירוש הפשט מתאר את המציאות האידיאלית שבה בני ישראל יחיו חיי תורה שלמים ומלאים ולא יחלו כלל - והאגדה באה לנפץ את האשליה. המציאות איננה מושלמת, בדרכו של עולם בני האדם

⁵⁸. השורר ("שָׁרָךְ") הוא הטבור, המשמש כאן דימוי למערכת העיכול (בשל מיקומו במרכז הגוף).

אונקלוס

כז וַאֲתוּ לְאֵילִים וְתִמְנָן תִּירִי
 עֶסֶר מִבּוֹעֵין דְּמִיין וְשִׁבְעִין
 דְּקָלִין, וְשָׂרוּ תִמְנָן עַל מִיָּא.
 כז וַיָּבֹאוּ אֵילָמָה וְשֵׁם שְׁתֵּים עָשָׂרָה
 עֵינֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיַּחֲנוּ־שָׁם
 עַל־הַמַּיִם:

🌀 רש"י 🌀

(כז) שְׁתֵּים עָשָׂרָה עֵינֹת מַיִם. כנגד י"ב שבטים נזדמנו להם. וְשִׁבְעִים תְּמָרִים. כנגד שבעים זקנים (מכילתא בשלח, ויסע, א).

🌀 עיון (המשך) 🌀

חוטאים ומשלמים מחיר על חטאיהם, ואז הם שבים אל ה' ונרפאים.

🌀 ביאור 🌀

שְׁתֵּים עָשָׂרָה עֵינֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים. הפסוק מתאר את דאגת ה' לצורכיהם של ישראל והבאתם למקום עשיר במזון ובשתייה. מדוע אפוא מפרטת התורה את מספר המעיינות ואת כמות התמרים? רש"י מגלה לנו כי יש משמעות סמלית למספרים אלו: הם רומזים על שנים עשר שבטי י"ה ועל זקני ישראל.

🌀 עיון 🌀

שְׁתֵּים עָשָׂרָה עֵינֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים. בני ישראל צמאים למים וכמהים למתיקות. הם מקבלים את כל מבוקשם, אך בד בבד מאותתים להם מן השמיים שמציאות חייהם השתנתה. הם אינם עוד יחידים הנתונים תחת עול מצרים ומנוצלים איש איש ביד משעבדו - הם עתה אומה שלמה המחולקת לשבטים ומונהגת בהנהגה פנימית של שבעים זקנים. מציאות זו צריכה להביא לתודעתם שעליהם להתבגר ולקבל אחריות כפי שמצופה מאומה עצמאית. תלונתם של ישראל מעידה כי על אף שבפועל יצאו ממצרים - ברוחם הם עדיין חשים עבדים שאינם מסוגלים להתארגן כדי למצוא פתרונות לבעיותיהם. המספרים 12 ו-70 מכוונים אותם אל המטרה שאליה הם נדרשים לשאוף: כינון אומה המסוגלת לנהל את ענייניה בכוחות עצמה.

אונקלוס

א ונטלו מאילים ואתו כל
 פנשתא דבני ישראל
 למדברא דסין דבין אילים
 ובין סיני, בחמישת עשר
 יומא לירחא תנינא
 למפקהון מארעא דמצרים.
 ב ואתדעמו כל פנשתא דבני
 ישראל על משה ועל אהרן
 במדברא.

טז א ויסעו מאילים ויבאו כל-עדת
 בני-ישראל אל-מדבר-סין אשר
 בין-אילים ובין סיני בחמשה עשר
 יום לחדש השני לצאתם מארץ
 מצרים: ב וילונו (כתיב וילינו) כל-עדת
 בני-ישראל על-משה ועל-אהרן
 במדבר:

רש"י

(א) בחמשה עשר יום. נתפרש היום של חנייה זו, לפי שבו ביום כלתה
 החרדה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, למדנו שאכלו משירי הבצק
 [משירי המצה] ששים ואחת סעודות, וירד להם מן בששה עשר באייר ויום
 ראשון בשבת היה, כדאיתא במסכת שבת (פז, ב) (מכילתא בשלח, ויסע, א).
 (ב) וילונו. לפי שכלה הלחם.

ביאור

בחמשה עשר יום. בפרק זה אנו מתוודעים למן שירד לישראל במדבר
 החל מט"ז באייר. הפסוק מתאר כי רק
 בט"ו באייר, "בחמשה עשר יום לחדש
 השני לצאתם מארץ מצרים", התלונו
 בני ישראל על הרעב - משמע שעד
 לאותו היום היה להם מה לאכול. אומנם
 נאמר שבני ישראל לא הכינו צדה לדרך
 - "וגם צדה לא עשו להם" (לעיל יב, לט)
 - אך רש"י מלמדנו כי את אשר נותר מן
 המצות שנאפו בחיפזון בצאתם
 ממצרים לקחו ישראל איתם למסעיהם.

עיון

בחמשה עשר יום. רש"י מלמד זכות על ישראל. שלושים יום הסתפקו
 באכילת מצות, ורק עכשיו, כשלא נותר להם דבר, הם מתלוונים. זה בהחלט אנושי.

אונקלוס

ג וַאֲמָרוּ לְהוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 לֹא דְמִיתָנָא קֳדָם יי
 בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם כִּד הוּינָא
 יתְבִין עַל דּוּדֵי בְּסָרָא כִּד
 הוּינָא אֲכָלִין לֶחֶמָא
 וְסִבְעִין, אֲרִי אֲפִיקְתוּן יתְנָא
 לְמַדְבָּרָא הָדִין לְקַטְלָא ית
 כָּל קַהֲלָא הָדִין בְּכַפְנָא.

ג וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהִים בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי־יִתֵּן
 מוֹתָנוּ בְּיַד־הָזֶה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
 בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל־סֵד הַבֶּשֶׂד בְּאֲכַלְנוּ לֶחֶם
 לְשִׁבְעַת־יָמֵי הַיּוֹצֵאתָם אֹתָנוּ אֶל־הַמִּדְבָּר
 הַזֶּה לְהַמִּית אֶת־כָּל־הַקָּהָל הַזֶּה
 בְּרַעַב: ס

רש"י

(ג) מי יתן מוֹתָנוּ. שנמות, ואינו שם דבר כמו מותנו אלא כמו עשותנו, חנותנו, שובנו, לעשות אנחנו, לחנות אנחנו, למות אנחנו. ותרגומו לוי דמיתנא, כמו "לו מתנו" (במדבר יד, ב) – הלואי והיינו מתים.

ביאור

מי יתן מוֹתָנוּ. בראשית דבריו רש"י
 מנתח דקדוקית כי המילה "מוֹתָנוּ"
 איננה שם העצם "מוֹתָנוּ" - שפירושו
 "המוות שלנו", אלא הפועל "למות"
 בתוספת האותיות "נו" שהן כקיצור של
 כינוי הגוף "אנחנו". לפיכך משמעות
 דברי ישראל היא "הלואי ('מי יתן')
 שאנחנו נמות".

עיון

מי יתן מוֹתָנוּ. חילופי העבר והעתיד מבטאים את הפחד המצמית של בני ישראל מפני הבאות. אין להם לחם, ובמדבר השומם אין שום סיכוי קל שבקלים למצוא דבר מאכל. הם חשים שקיצם קרב, שהם עומדים למות במיתת רעב קשה ומומשכת; לו היה ה' ממית אותם כבר במצרים, במוות מהיר ומיידי, היו נחשכים מהם ייסורי הרעב. פחד זה מן העתיד לבוא, המטשטש גבולות עבר ועתיד, מסביר מדוע לא נענשו ישראל על תלונתם.

אונקלוס

ד ואמר יי למשה האנא
מחית לבון לחמא מן שמיא,
ויפקון עמא וילקטון פתגם
יום ביומיה בדיל דאנסינו
היהכון באורתי אם לא. ה
ויהי ביומא שתיתא
ויתקנון ית דיינון, ויהי על
חד תירין על דילקטון יום יום.

ד ואמר יהוה אל-משה הנני ממטיר
לכם לחם מן-השמים ויצא העם
ולקטו דבר-יום ביומו למען אנסנו
הילך בתורתי אס-לא: ה והיה ביום
הששי והכינו את אשר-ביאו והיה
משנה על אשר-ילקטו יום יום:

רש"י

(ד) דבר יום ביומו. צורך אכילת יום ילקטו ביומו, ולא ילקטו היום לצורך
מחר (מכילתא בשלח, ויסע, ב). למען אנסנו הילך בתורתי. אם ישמרו מצות
התלויות בו, שלא יותירו ממנו ולא יצאו בשבת ללקוט.

ביאור

דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי. יכולנו להבין שהביטוי "דבר יום ביומו" מתייחס לתחילת הפסוק "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים", כלומר שבכל יום תרד מן השמיים הכמות הנצרכת לאותו היום. רש"י מדייק כי "דבר יום ביומו" מתייחס להוראה "ויצא העם וילקטו", כלומר עליהם ללקוט רק מה שהם צריכים לאותו היום ולא לאגור כלום למחרת. הבנה זו מוכרחת מסוף הפסוק - "למען אנסנו הילך בתורתי אם לא".

עיון

דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי. הקב"ה נותן לחם לישראל, אך בה בעת מנסה אותם בניסיון אמוני לא פשוט: על אף רעבונם וחששם מפני הבאות, אסור להם לאגור אוכל ולחסוך לימים הבאים. אומנם דין זה איננו ציווי לדורות, ולאדם מותר בוודאי לצבור חסכוניות, אך יש בו גם מסר לנצח: גם כאשר האדם מתכונן באחריות לימים הבאים עליו לשים מבטחו בה'. אי אפשר לבטח הכול ולהישמר מכל סיכון. מי שאיננו מבין זאת יתאמץ כל חייו לאגור ולצבור, ולא ייוותר לו פנאי לחיות חיים אמיתיים.

רש"י

(ה) וְהָיָה מִשְׁנֶה לַיּוֹם וּלְמַחֲרָת. מִשְׁנֶה. על שהיו רגילים ללקוט יום יום של שאר ימות השבוע. ואומר אני אשר יביאו והיה משנה, לאחר שיביאו ימצאו משנה במדידה על אשר ילקטו וימודו יום יום, וזהו "לקטו לחם משנה" (להלן פסוק כב), בלקיטתו היה נמצא לחם משנה. וזהו "על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים" (להלן פסוק כט), נותן לכם ברכה פוישו"ן [שפע] בבית למלאות העומר פעמים ללחם יומים.

ביאור

וְהָיָה מִשְׁנֶה. המילה "מִשְׁנֶה", שמקורה במילה שניים, מציינת הכפלה: ה' אומר למשה שביום שישי יקבלו ישראל מנה כפולה של מן - מנה אחת ליום שישי ומנה אחת לשבת. רש"י מדייק שכמות המן שתדד מן השמיים ביום שישי תהיה זהה לזו היורדת בשאר ימות השבוע, אך לאחר שיביאו את המן לאוהליהם ויכינו את אשר יביאו, ימצאו מנה כפולה - "וְהָיָה מִשְׁנֶה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם". רש"י מציין כי הפסוקים הבאים מחזקים הבנה זו: א. בפסוק כ"ב להלן מתואר שביום השישי "לִקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה", וכדברי רש"י שם: "כשמדדו את לקיטתם באהליהם מצאו כפלים", והדבר היה לפליאה בעיניהם - "וַיֵּבֹאוּ כָּל נְשֵׁי־אִי הָעֵדָה וַיִּגִּדּוּ לְמֹשֶׁה" - "שאלוהו מה היום מיומים". ב. בפסוק כ"ט להלן אומר משה לישראל "עַל כֵּן הוּא נִתֵּן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לֶחֶם יוֹמִים". הביטוי "לֶחֶם יוֹמִים" איננו מתאר את כמות הלחם - לחם ליומיים - אלא את מהות הלחם המכפיל את עצמו, לחם של שפע וברכה. רש"י מגייס את המילה "FOISON" מהצרפתית העתיקה - שפירושה "בשפע" גם בצרפתית של היום (אם כי השימוש בה נדיר).

עיון

וְהָיָה מִשְׁנֶה. בלי מאורו של רש"י היינו מבינים בפשטות שביום שישי תרד כמות כפולה של מן - לחם שיספיק ליומיים. נראה שבבארו שהאוכל הכפיל את עצמו ביקש רש"י להדגיש ולהעצים את גודל הנס, וייתכן שאף שזר בדבריו גם מסר רוחני: מנה אחת יכולה גם יכולה להספיק ליומיים - על פי החלטת בעליה! כדי להבין לעומקו את המסר של רש"י נשווה בנפשנו שתי משפחות, האחת ענייה והאחת בעלת אמצעים. המשפחה הענייה מזמינה הרבה יותר אורחים מזו העשירה, וראה זה פלא - לא חסר דבר לאיש. כשמשכילים להשתמש נכון במה שה' נותן יש ברכה בפרנסה.

אונקלוס

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְכָל בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל, פְּרִמְשָׁא וְתִדְעוּן אֲדִי
יְיָ אֵפִיק יִתְּבוֹן מֵאַרְעָא
דְּמִצְרַיִם.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-כָּל-בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל עֲרֹב וִידַעְתֶּם כִּי יְהוָה הוֹצִיא
אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:

🕒 רש"י

(1) עֲרֹב. כמו לערב.

וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. לפי שאמרתם לנו כי הוצאתם
אותנו, תדעו כי לא אנחנו המוציאים אלא ה' הוציא אתכם, שיגזי לכם
את השליו.

🕒 ביאור

מאת ה' לקראת הערב, ובערב יאכלו
אותו.

וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם. רש"י מדגיש כי הבשר לא ניתן
לעם כמענה לצורך אמיתי אלא כדי
להמחיש להם שה' בכבודו ובעצמו הוא
שהוציא אותם ממצרים - ולא משה
ואהרן, שהרי מתן בשר לעם שלם הוא
ודאי יכולת אלוקית שמיימית שאיננה
נתונה בידי בשר ודם.

בני ישראל כללו בטענותיהם תלויה
כפולה: "מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ... בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סֵדֶר
הַבָּשָׂר בְּאֲכִלְנוּ לֶחֶם לְשֹׁבַע" (לעיל פס' ג)

◁

עֲרֹב. פסוקים ו' ו-ז' מציינים שני
מועדים: "עֲרֹב וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא
אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וּבִקֹּר וִירְאִיתֶם אֶת
כְּבוֹד ה' בְּשִׁמְעוּ אֶת תְּלִנְתִּיכֶם עַל ה'..."
רש"י מדייק כי בעוד המן נועד
לרדת בבוקר, השליו נועד לרדת
ל"ערב", כלומר לפנות ערב ולא ממש
בשעות החשכה. דיוק זה נלמד מדברי
ה' למשה בפסוק י"ב - "דַּבֵּר אֲלֵהֶם
לֵאמֹר בֵּין הָעֲרֵבִים תֹּאכְלוּ בָשָׂר וּבִבְקֹר
תִּשְׁבְּעוּ לֶחֶם". לפיכך יש להסביר את
דברי משה לעם "בִּיתֵת ה' לָכֶם בְּעֲרֹב
בָּשָׂר לֶאֱכֹל" (פס' ח) - שהבשר יינתן

🕒 עיון

עֲרֹב. ייתכן שבחירת המילים "ערב" ו"בוקר" נועדה להדגיש את ההבדל, כפי
שיפרש רש"י בפסוקים הבאים, בין תביעת הבשר שנעשתה שלא כהוגן לבין בקשת
הלחם שנבעה ממחסור אמיתי באוכל למחיה. בקשת הבשר השלילית שייכת לערב,
לערבוביה, ואילו בקשת הלחם החיובית שייכת לבוקר - כדבר מבוקר וטוב. ערב מול
בוקר, ערבוביה מול בקרה.

אונקלוס

ז ובצפרא ותחזון ית יקרא
 די בדשמיען קדמוהי
 תרעמתכון על יי, ונחנא
 מא ארי מתרעמתון עלנא.
 ז ובקר וראיתם את-כבוד יהוה
 בשמעו את-תלנתיכם על-יהוה ונחנו
 מזה כי תלינו (כתב תלוננו) עלינו:

רש"י

(ז) ובקר וראיתם. לא על הכבוד שנאמר "והנה כבוד ה' נראה בענן" (להלן פסוק י) נאמר, אלא כך אמר להם: ערב וידעתם כי היכולת בידו ליתן תאותכם, ובשר יתן, אך לא בפנים מאירות יתננה לכם, כי שלא כהוגן שאלתם אותו ומכרס מלאה. והלחם ששאלתם לצורך, בירידתו לבקר תראו את כבוד אור פניו שיורידהו לכם דרך חיבה בבקר שיש שהות להכינו, וטל מלמעלה וטל מלמטה כמונח בקופסא.

ביאור (המשך)

- בעוד במצרים קיבלנו את כל צורכנו, כאן במדבר אין לנו לא לחם ולא בשר. רש"י מדגיש כי יש הבדל מהותי בין שני מרכיבי התלונה. את התלונה על הלחם אפשר בהחלט לקבל - על אף שנאמרה בדרך שאינה הולמת, אך לתלונה על הבשר אין כל הצדקה, כי אפשר לחיות גם בלי בשר. אומנם שתי הדרישות נענו בחיוב, אך סיבת המענה שונה: המן ניתן כמענה לתלונתם הצודקת, כדי שיהיה להם מה לאכול, ועל כן הוא ימשיך ללוותם עד בואם אל ארץ נושבת. לעומת זאת ירידת השליו נועדה למטרה נקודתית - להמחיש

לבני ישראל שה' הוא שהוציא אותם ממצרים, ועל כן הייתה אירוע חד פעמי. דברים אלו באים לידי ביטוי בפסוקים המתארים את ירידת המן והשליו: בפסוק י"ב הקב"ה מורה למשה "דבר אל־הם לאמר בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם וידעתם כי אני ה' אֱלֹהֵיכֶם", ובפסוק י"ג ההבטחות מתקיימות: "ויהי בערב ותעל השליו ותכס את המחנה ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה". מכאן ואילך יעסקו הפסוקים במן באריכות, ואילו השליו לא יוזכר עוד כלל.

ביאור

ובקר וראיתם. בפסוק כתוב "ובקר וראיתם את כבוד ה'". בקריאה ראשונית <

רש"י

את תלונתיכם על ה'. כמו אשר על ה'.
ונחנו מה. מה אנחנו חשובין.

ביאור (המשך)

היינו מקשרים פסוק זה לנאמר כמה פסוקים אחריו, בפסוק י': "וַיְהִי כַּדְבָּר אֲהֲרֹן אֶל כָּל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּפְּנוּ אֶל הַמִּדְבָּר וְהָיָה כְבוֹד ה' נִרְאָה בְּעֵינֵינוּ". אולם רש"י מבהיר כי לא ייתכן שמדובר באותה התגלות של כבוד ה', שהרי המתואר בפסוק י' מתרחש בו ביום - בעקבות הודעת משה לישראל שה' נענה לבקשותיהם, בעוד ש"כבוד ה'" שעליו מדובר בפסוקנו צפוי להתגלות

רק למחרת בבוקר. אם כן מהו "כבוד ה'" שיזכו ישראל לראות למחרת? רש"י מפרש שהכבוד יתבטא באהבה שיראה ה' לישראל בתיתו להם את המן - שהואיל ובקשתו הייתה מוצדקת הוא יינתן להם במאור פנים, כשהבוקר מאיר, עטוף כמתנה הניתנת מכל הלב - בניגוד לשליו שיינתן בערב, בשעה שנעים יותר להישאר בבתים ואין פנאי להשקיע בהכנתו.

ביאור

את תלונתיכם על ה'. רש"י תמה, הלוא בני ישראל לא התלוננו על ה' אלא על משה ואהרן - כפי שפורש בפסוק "וַיִּלֹּנוּ כָּל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל מֹשֶׁה וְעַל אֲהֲרֹן... כִּי הוֹצֵאתָם אֶתְנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב" (פס' ב-ג), ומדוע אפוא אומר להם משה "בְּשִׁמְעוּ אֶת תְּלֹנוֹתֵיכֶם עַל ה'?" כדי ליישב את התמיהה מוסיף רש"י את המילה "אשר", ומבהיר כי על אף שבפועל כוונת התלונות אל משה

ואהרן הן עוסקות במהותן בהנהגה של ה', וכאילו נכתב "בשמעו את תלונותיכם (כלפינו) אשר קובלות על הנהגת ה'". האצבע המאשימה הופנתה אל משה ואהרן, אך הקבילה הייתה למעשה על הנהגת ה' - שרק מכוח ציוויו הוציאו משה ואהרן את ישראל ממצרים.

ונחנו מה. משה ואהרן מבהירים לישראל שהם כשלעצמם חסרי משמעות, הם רק כלי למילוי רצון ה'.

עיון

ונחנו מה. משה ואהרן, המנהיגים הדגולים של עם ישראל, אינם אלא שליחי ה' בתהליך הופעת הגאולה. ואולם את ה' אי אפשר לראות, ואילו משה ואהרן הם הדמויות הקרובות ביותר לעם - ועל כן נוטים בני ישראל לייחס להם את כל הקורות

רש"י

כִּי תִלְיִנוּ עֲלֵינוּ. שתרעימו עלינו את הכל, את בניכם ונשיכם ובנותיכם וערב רב, ועל כרחי אני זקוק לפרש תלינו בלשון תפעילו מפני דגשותו וקרייתו, שאלו היה רפה הייתי מפרשו בלשון תפעלו, כמו "וילץ העם על משה" (שמות יז, ג), או אם היה דגוש ואין בו יו"ד ונקרא תלוננו, הייתי מפרשו לשון תתלוננו, עכשיו הוא משמע תלינו את אחרים, כמו במרגלים "וילינו עליו את כל העדה" (במדבר יד, לו).

עיון (המשך)

אותם, לטוב ולמוטב. למעשה זוהי טעות איומה של עם ישראל. הגאולה איננה תלויה במנהיג, דגול ככל שיהיה. הגאולה היא תכלית הבריאה, אינטרס עליון ממדרגה ראשונה. את הרעיון החשוב הזה מביעים משה ואהרן באומרים "וְנַחֲנוּ מֶה".

ביאור

כִּי תִלְיִנוּ עֲלֵינוּ. שורשו של הפועל "תִּלְיִנוּ" הוא לו"ן. שורש זה, במשמעות של תלונה, נוטה בבניין הפעיל בשתי דרכים:⁵⁹

א. כנטיית נחי ע"ו/י - שורשים שאות השורש האמצעית שלהם (עי"ן הפועל) היא וי"ו או יו"ד. ניקוד הפועל בנטייה זו בגוף שלישי רבים הוא "הִלְיִנוּ" בעבר, "מְלִינִים" בהווה ו"תִּלְיִנוּ" בעתיד.

ב. כנטיית חסרי פ"נ - שורשים שאות השורש הראשונה שלהם (פ"א הפועל) היא נו"ן. בנטייה זו נוטה הפועל כאילו מדובר בשורש נל"ן, וניקודו "הִלְיִן", "מְלִינִים" ו"תִּלְיִנוּ" - כפי שהוא מנוקד בפסוקנו זה.⁶⁰

רש"י מנתח דקדוקית את הפועל

"תִּלְיִנוּ" ומסיק כי הוא פועל בבניין הפעיל - המציין הפעלת אחרים. אין מדובר בתלונה גרידא אלא בהסתת העם להתלונן על משה ואהרן ועל ה'.

רש"י מבאר כיצד הגיע למסקנה זו - "ועל כרחי אני זקוק לפרש תלינו בלשון תפעילו מפני דגשותו וקרייתו".

"דגשותו" - הדגש החזק המופיע באות למ"ד מאפיין את נטיית חסרי פ"נ בבניין הפעיל - הנו"ן השורשית נופלת ובמקומה בא דגש: **תפעילו** - **תנלינו** - **תלינו**. "קרייתו" - בפועל זה קיימת תופעה של "קרי וכתב" בפסוק, כלומר הפועל נקרא בשונה מדרך כתיבתו בתורה. הכתיב הוא "תלוננו", הקרי הוא "תִּלְיִנוּ". רש"י מוסיף שלולא הייתה הלמ"ד דגושה ("אם היה רפה") היה זה

59. כפי שמופיע במילון אבן שושן.

60. עקב סמיכות הפועל "תִּלְיִנוּ" למילה "כִּי" בפסוק נשמט הדגש הקל מהתי"ו בראשו, כדרכן של אותיות בג"ד כפ"ת הסמוכות לתנועה.

אונקלוס

ח וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּדִיתִין יִי לְכוּן
בְּרַמְשָׁא בְּסָרָא לְמִיכַל
וּלְחָמָא בְּצַפְרָא לְמִסְבֵּעַ
בְּדִשְׁמִיעִין קָדָם יִי תְרַעַמְתְּכוֹן
דְּאַתְוֹן מְתַרְעַמִין עֲלוֹהִי,
וְנַחֲנָא מָא לָא עֲלֵנָא
תְרַעַמְתְּכוֹן אֱלֹהִין עַל
מִימְרָא דִּי.

ח וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתַת יְהוָה לָכֶם בְּעָרְבַּ
בָּשָׂר לֶאֱכֹל וּלְחֶם בִּבְקָר לְשִׁבְעַ
בְּשִׁמְעַ יְהוָה אֶת־תְּלַנְתִּיכֶם אֲשֶׁר־
אַתֶּם מַלְיִנִם עָלָיו וְנַחֲנוּ מָה לָּא
עָלִינוּ תְלַנְתִּיכֶם כִּי עַל־יְהוָה:

❧ ביאור (המשך) ❧

פועל בבניין קל ("תלינו" כמו תשירו, תשימו), שמשמעותו שהעם התלונן בעצמו - כמו שנאמר בפרק הבא "וַיִּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה". ואילו הייתה הלמ"ד דגושה אך הקרי היה "תלוננו" היה זה פועל בבניין נפעל (הדגש בלמ"ד תמורת נו"ן הבניין שנפלה) - המורה גם הוא על תלונת העם עצמו, כמו "וַיִּלֶּנוּ הָעָם עַל מֹשֶׁה" (לעיל טו, כד, וראו ביאורנו שם). הצירוף בין "דגשותיו וקרייתו"

מחייב לפרשו בבניין הפעיל - מדוע אתם מסיתים אחרים להתלונן עלינו. לפי פירוש זה יש לשאול מי הסית את מי, והלוא כבר נאמר בפסוק ב"וַיִּלֶּנוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". רש"י מתרץ שהגברים שבעם הסיתו את הבנים ואת הנשים, את הבנות ואת הערב רב (גויים שהצטרפו לעם ישראל בצאתם מצרים).

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

כִּי תִלְיִנוּ עָלֵינוּ. יש כאן טרגדיה נוראית. במציאות קשה זו שחוהו העם היינו מצפים שהמתלוננים הראשיים יהיו האנשים הפשוטים - הנשים והילדים שסבלם קשה מכול, אך לא כך היה. הנשים והילדים האמינו כנראה באמונה תמימה בה' ובמשה מנהיגם שימצאו להם פתרון. אלה שהתלוננו - ואף הסיתו את שאר כל העדה - היו דווקא הגברים. לפעמים האיש הפשוט קרוב יותר לה' מהאנשים החשובים.

🕊️ רש"י 🕊️

(ח) **בָּשֶׂר לֹאֵכֶל**. ולא לשובע, למדה תורה דרך ארץ שאין אוכלין בשר לשובע. ומה ראה להוריד לחם בבקר ובשר בערב, לפי שהלחם שאלו כהוגן, שאי אפשר לו לאדם בלא לחם, אבל בשר שאלו שלא כהוגן, שהרבה בהמות היו להם. ועוד, שהיה אפשר להם בלא בשר, לפיכך נתן להם בשעת טורח, שלא כהוגן (מכילתא בשלח, ויסע, ב).
אֲשֶׁר אַתֶּם מְלִינִם עָלָיו. את האחרים השומעים אתכם מתלוננים.

🕊️ ביאור 🕊️

בָּשֶׂר לֹאֵכֶל. רש"י מאיר שתי בקשת הבשר - שלא הייתה הגונה נקודות בפסוק:
א. הלחם, הלוא הוא המן, ניתן לישראל "לִשְׂבֹּעַ", לעומת הבשר שניתן להם "לֹאֵכֶל".
ב. הלחם ניתן ביום ואילו הבשר בלילה, בשעה שנוח לו לאדם להישאר ספון בביתו ובאוהלו.
מהנקודה הראשונה רש"י מפיק מוסר לכל הדורות: באכילת בשר, שאינו נחוץ כלחם לקיום האדם, יש להסתפק בכמות צנועה ולא לאכול יתר על המידה. את הנקודה השנייה תולה רש"י בהבדל בין בקשת הלחם הראויה לבין
בקשת הבשר - שלא הייתה הגונה משתי סיבות: האחת, שלא היה להם מחסור כלל בבשר, והשנייה, שאפילו אם לא היה להם בשר היו יכולים להסתדר בלעדיו. על כן ניתן להם הלחם בדרך נעימה, ואילו הבשר ניתן להם בשעת טורח.
אֲשֶׁר אַתֶּם מְלִינִם עָלָיו. כשם שביאר רש"י את הפועל "תְּלִינוּ" בפסוק ז', גם כאן לא נכתב 'אשר אתם מתלוננים' אלא "מְלִינִם" - בבניין הפעיל, כלומר גורמים גם לאחרים להתלונן.

🕊️ עיון 🕊️

בָּשֶׂר לֹאֵכֶל. דברי רש"י ממחישים עד כמה גדולים חסדי ה'. על אף שבקשת הלחם נעשתה גם היא בדרך ארץ אלא מתוך תרעומת, התייחס הקב"ה לבקשה זו כאל בקשה הגונה. אין זאת אלא שמתוך רחמיו על מעשיו מחל הקב"ה על כבודו והתייחס רק אל התוכן המוצדק - תוך התעלמות מקליפת הטרוניה שעטפה אותו. עוד מלמדנו רש"י בדבריו כי עדיף לשמור את השפע לדברים החשובים באמת ולא לרדוף אחר המותרות.

אונקלוס

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן אִמְרָה
לְכָל כְּנִשְׁתָּא דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל
קְרוּבוּ קָדָם יי, אֲרִי שְׁמִיעֵן
קְדָמוּהִי תְרַעֲמָתְכוֹן. י וְהָיָה
כִּד מַלִּיל אַהֲרֹן עִם כָּל
כְּנִשְׁתָּא דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל
וְאַתְפְּנִיאוּ לְמִדְבָּרָא, וְהָא
יִקְרָא דִּי אַתְגְּלִי בְּעִנְנָא.
יא וּמַלִּיל יי עִם מֹשֶׁה לְמִימַר.
יב שְׁמִיעֵן קְדָמִי ית תְּרַעֲמָת
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מַלִּיל עֲמָהוֹן
לְמִימַר בֵּין שְׁמִשְׁיָא תִּיכְלוֹן
בְּסָרָא וּבְעַפְרָא תִּסְבְּעוֹן
לְחֶמָא, וְתִדְעוֹן אֲרִי אֲנָא יי
אֱלֹהֵיכֹן.

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־אַהֲרֹן אָמַר אֶל־
כָּל־עַדְתִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל קְרִבוּ לִפְנֵי
יְהוָה כִּי שָׁמַע אֶת תְּלַנְתִּיכֶם: י וְהָיָה
כַּדְבָּר אַהֲרֹן אֶל־כָּל־עַדְתִּי בְנֵי־
יִשְׂרָאֵל וַיִּפְּנוּ אֶל־הַמִּדְבָּר וְהָיָה כְבוֹד
יְהוָה נֹרְאָה בְּעִנְנָן: פ שִׁשִּׁי יא וַיִּדְבֹּר
יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר: יב שְׁמַעְתִּי
אֶת־תְּלֹנֹתַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבַר אֱלֹהִים
לֵאמֹר בֵּין הָעֲרִבִים תֹּאכְלוּ בָשָׂר
וּבִבְקָר תִּשְׁבְּעוּ־לָחֶם וַיִּדְעוּתֶם כִּי אֲנִי
יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם:

❧ רש"י ❧

(ט) קרבו. למקום שהענן ירד.

❧ ביאור ❧

קָרְבוּ. בפסוק כתוב "קְרִבוּ לִפְנֵי ה'" שעליהם להתקרב אל מקום ירידת
- וכי אפשר להתקרב פיזית אל ה'? הענן, המסמל את כבוד ה'.
ודאי שלא! ועל כן מסביר רש"י

❧ עיון ❧

קָרְבוּ. הענן כמוהו כשכינה - יצירה אלוקית של מציאות רוחנית הדורשת ממי
שמתקרב אליה התנהגות של קדושה וטהרה, ומאפשרת לו להתעלות רוחנית.

אונקלוס

יג וְהָיָה בְּרִמְשָׁא וּסְלִיקַת
שְׁלִי וַחֲפֵת יָת מִשְׁרִיתָא,
וּבְצַפְרָא הָיָה נְחִתָּת טָלָא
סְחֹר סְחֹר לְמִשְׁרִיתָא.

יג וְהָיָה בְּעֶרְבֹ וַתַּעַל הַשֶּׁלֹּ וַתִּכַּס אֶת־
הַמַּחְנֶה וּבִפְקֹד הֵיטָה שְׁכַבַת הַטָּל
סָבִיב לַמַּחְנֶה:

רש"י

(יג) הַשֶּׁלֹּ. מִן עוֹף וּשְׁמֵן מֵאֵד (יומא עה, ב.).

הֵיטָה שְׁכַבַת הַטָּל. הַטָּל שׁוֹכֵב עַל הַמֶּן. וּבִמְקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר "וּבִרְדַּת
הַטָּל" גו' (במדבר יא, ט) – הַטָּל יוֹרֵד עַל הָאָרֶץ וְהַמֶּן יוֹרֵד עָלָיו, וְחֹזֵר וְיוֹרֵד
טל עָלָיו וְהָרִי הוּא כְּמוֹנָח בְּקוֹפְסָא (יומא עה, ב.).

ביאור

הַשֶּׁלֹּ. רש"י מַסְבִּיר שֶׁהַשֶּׁלִּי הוּא
עוֹף מִמִּין מִיּוּחַד, מֵלֵא שׁוֹמֵן. הוּאִיל וְלֹא
נִכְתָּב שֶׁעָלָו שְׁלֹיִם אֵלָּא "וַתַּעַל הַשֶּׁלֹּ",
בִּה"א הִידִיעָה, מִשְׁמַע שֶׁמִּדּוּבֵר בְּעוֹף
הַמִּיּוּחַד, הִידוּעַ בְּחִשְׁבֹּתוֹ⁶¹.
הֵיטָה שְׁכַבַת הַטָּל. רש"י מַסֵּב אֶת
תְּשׁוּמַת לִבְנוֹ לְהַבְדִּיל בֵּין תִּיאוֹר יִרְדַּת
הַמֶּן בְּפִסּוּקֵנוּ לְתִיאוֹר הַמּוֹפִיעַ בְּפִרְשַׁת
בְּהַעֲלוֹתָךְ. עַל פִּי פִסּוּקֵנוּ נִרְאֶה שֶׁלִּנְגֵד
עֵינֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל נִתְּגַלְתָּה שְׁכַבַת שֶׁל
טל - שֶׁהִסְתִּירָה אֶת הַמֶּן שֶׁהִיָּה מוֹנַח
מִתַּחְתֶּיהָ, וְאִילוּ בְּפִרְשַׁת בְּהַעֲלוֹתָךְ
מִתּוֹאֵר שֶׁהַמֶּן הוּא אֲשֶׁר כִּסָּה אֶת הַטָּל:
"וּבִרְדַּת הַטָּל עַל הַמַּחְנֶה לְלִילָה יִרְדַּת הַמֶּן
עָלָיו". רש"י מִתְרַץ כִּי שְׁנֵי הַכְּתוּבִים
מְשַׁלְּמִים זֶה אֶת זֶה: הַמֶּן הִיָּה מוֹנַח בֵּין
שְׁתֵּי שְׁכַבּוֹת שֶׁל טל שֶׁעֲטָפוּ אוֹתוֹ -
אַחַת מִתַּחְתּוֹ וְאַחַת מֵעָלָיו.

עיון

הַשֶּׁלֹּ. מִכָּאֵן וְהִלָּא לֹא תַעֲסוֹק הַתּוֹרָה עוֹד בְּשִׁלּוֹ. הַשֶּׁלִּי הִיָּה אוֹמֵנָם מִיּוּחַד
מֵאֹד, אֵךְ נִתְיַנֵּנוּ הֵיטָה חֵד פַּעֲמִית. תַּכְלִית אַחַת הֵיטָה לוֹ - לְהִרְאוֹת לְבִנֵּי יִשְׂרָאֵל
אֶת כּוֹחוֹ שֶׁל ה', שֶׁכֵּן לֹא הִיָּה בּוֹ צוֹרֵךְ אֲמִיתִי כְּפִי שֶׁפִּירְשָׁנוּ קוֹדֵם.
הֵיטָה שְׁכַבַת הַטָּל. המדרש⁶² מְרַחֵב וּמִתְאָר שֶׁשְׁכַבַת הַטָּל הִתְחַתְּנוֹה נֹעֵדָה
לִישֵׁר אֶת הָאָרֶץ וּלְמַנּוּעַ מֵהַמֶּן לְהַתְּלַכֵּךְ מֵהָאֲדָמָה, וְהַשְׁכָּבָה הַעֲלִינָה נֹעֵדָה לְהַגִּן
עַל הַמֶּן מֵאַבָּק וּמִמְזִיקִים שֶׁעֲשׂוּיִם לְפָגוּעַ בּוֹ וּלְקַלְקְלוֹ. הַמֶּן הִיָּה "כְּמוֹנָח בְּקוֹפְסָה"
בֵּין שְׁכַבּוֹת הַהֲגָנָה שֶׁל הַטָּל, בְּעֻטִּפָּה יְדִידוּתִית הַמְּבִטָּאֵת אֶת מֵאֹר פָּנָיו שֶׁל ה' כְּפִי

61. עַל פִּי גוֹר אֲרִיָּה.

62. מְכִילֵתָא בְּשִׁלָּח, וִיסֵעַ, ג.

אונקלוס

יְד וְסִלִּיקַת נְחֻתַת טָלָא, וְהָא
עַל אִפִּי מְדַבֵּר דְּעֵדֶק מְקַלֵּף
דְּעֵדֶק דְּגִיד פְּגִלִידָא עַל
אֲרַעָא.

יְד וְתַעַל שְׁכַבַת הַטֵּל וְהִנֵּה עַל-פָּנַי
הַמְדַּבֵּר דֶּק מְחַסְפֵּס דֶּק כְּפָפֹר עַל-
הָאָרֶץ:

ע"י רש"י

(יד) וְתַעַל שְׁכַבַת הַטֵּל וגו'. כשהחמה זורחת עולה הטל שעל המן לקראת החמה כדרך טל עולה לקראת החמה, אף אם תמלא שפופרת של ביצה טל ותסתום את פיה ותניחא בחמה, היא עולה מאליה באויר. ורבותינו דרשו שהטל עולה מן הארץ באויר, וכעלות שכבת הטל נתגלה המן וראו והנה על פני המדבר וגו' (תנחומא כ).

ע"י עיון (המשך)

שראינו לעיל. אהבה זו שבה ומוזכרת מדי שבת בשבתו בעם ישראל לדורותיו, במנהג להניח את חלות השבת על בסיס מיוחד ולכסותו במפה - זכר לשתי שכבות הטל⁶³.

השילוב בין הטל, תהליך טבעי המתקיים לעולם, לבין המן שהיה נס ייחודי לזמן מוגבל, ממחיש את השגחת ה' הפועלת בטבע. על פני השטח נראה רק הטבע - טל מלמטה וטל מעל, אך בין שכבות הטל טמונה השגחה אלוקית מופלאה.

ע"י ביאור

וְתַעַל שְׁכַבַת הַטֵּל וגו'. כיצד עלתה שכבת הטל? רש"י מסביר על פי הפשט שהיא התאדתה מחום השמש, ומוסיף שאפילו טל שנמצא בביצה סגורה מתאדה בשמש הקופחת דרך הנקבוביות בקליפת הביצה. על גבי ההסבר הטבעי מביא רש"י את פירוש

האגדה, ולפיו שכבת הטל שכיסתה את המן לא התאדתה אלא התרוממה באוויר בשלמותה: "וְתַעַל שְׁכַבַת הַטֵּל" - ובעלותה התגלה המחזה המופלא שהסתתר תחתיה - "וְהִנֵּה עַל פָּנַי הַמְדַּבֵּר דֶּק מְחַסְפֵּס דֶּק כְּפָפֹר עַל הָאָרֶץ".

ע"י עיון

וְתַעַל שְׁכַבַת הַטֵּל וגו'. הפירוש הפשוט על התאדות הטל מתיישב עם ההיגיון

63. על פי רבנו בחיי.

רש"י

דק. דבר דק.

עיון (המשך)

האנושי, ואילו האגדה מתיישבת עם מילות הפסוק.

כדי להבין את משמעות הנס לעומקה ניעזר בדברי התנחומא⁶⁴ המתארים את היפוך הטבע שהתחולל בנס המן: בדרך הטבע הטל יורד מן השמיים והלחם צומח מן הארץ, ואילו כאן ירד הלחם מן השמיים והטל עלה מן הארץ. אגדה מופלאה זו מדגישה את פליאת החיים של בני ישראל במדבר, שהיו הפוכים מכללי הטבע. בכל שנות המדבר לא נדרשו ישראל לעבוד לפרנסתם, והלחם ניתן להם ישירות מן השמיים. ומה היה תפקידם-הם? מה נתבע מן האדם?

בעליית הטל טמון מסר חשוב לעם ישראל. הטל, שיורד בדרך הטבע מן השמיים לארץ, "עשה פרסה" וחזר מן הארץ לשמיים כדי להגדיר לישראל את תפקידם בשנות המדבר - להתקרב לה' יתברך. בני ישראל במדבר חיו כמעין תלמידי "כולל" המשקיעים עצמם בלימוד תורה ובהתעלות אל ה' יתברך, בעוד פרנסתם מגיעה מאחרים. מציאות חיים זו איננה מציאות טבעית, אך ישנם זמנים שבהם היא נדרשת. בפרשת עקב מסביר משה רבנו לישראל כי לנס המן הייתה מטרה ברורה: "וַיַּעֲבֹד וַיִּרְעֵב וַיֹּאכְלֶךָ אֶת הָמָן... לְמַעַן הוֹדַעַךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לִבְדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם" (דברים ח, ג). בני האדם נוטים מטבעם להתעסק בחומר ולהזניח את הרוח, וכדי להגיע לאיזון נדרשים לעיתים חיי קיצון. שנות המדבר תובעות מישראל להשקיע את עצמם ברוח ולא בחומר כדי שיוכלו לעסוק בהמשך חייהם בין בזה ובין בזה - בלי כל סתירה ביניהם.

ביאור

דק. בעלות שכבת הטל ראו בני ישראל "וְהָיָה עַל פְּנֵי הַמִּדְבָּר דֶּק" מתארת. רש"י מבאר שהמילה מְחֻסָּפֶסֶס...". המילה "דק" איננה שם שכביכול חסרה היא "דבר" - על פני עצם העומד בפני עצמו כי אם שם המדבר נגלה דבר דק.

עיון

דק. ייתכן שהתורה לא כתבה "דבר דק" אלא השאירה את הדקות בפני עצמה כדי להדגיש את תמיהתם של ישראל, שלא ידעו מה הוא הדבר המסתורי שנגלה לעיניהם. אי אפשר לכתוב שהם ראו "לחם דק" - שהרי בעיניהם הוא לא נראה כלל

64. מובא בפירושו של המזרחי.

🌀 רש"י 🌀

מְחַסְפָּס. מגולה, ואין דומה לו במקרא. ויש לפרש מחוספס לשון חפיסא ודלוסקמא שבלשון משנה. כשנתגלה משכבת הטל ראו שהיה דבר דק מחוספס בתוכו בין שתי שכבות הטל. ואונקלוס תרגם מקלף, לשון "מחשוף הלבן" (בראשית ל, לז).

🌀 עיון (המשך) 🌀

כלחם, ולכתוב שהוא "דבר" סתמי עלול להיראות כזלזול בלחם הקדוש. על כן הותירה התורה את התואר לבדו - והשאירה לחכמים לפרש את אשר לא נכתב.

🌀 ביאור 🌀

מְחַסְפָּס. פירושן של מילים רבות נלמד על פי ההקשר שבו הן מופיעות במקומות אחרים בתנ"ך, אולם למילה "מְחַסְפָּס" אין אח ורע, והיא מופיעה רק כאן. רש"י מעניק לה שלושה הסברים הדומים במשמעותם:

א. על פי המסורת, "מְחַסְפָּס" הוא מגולה.

ב. פירושו של רש"י - "מְחַסְפָּס" קרוב למילה "חפיסא" (או "חפיסה") המופיעה במשנה⁶⁵, שמשמעה קופסה קטנה (כפירושה היום). פירוש זה מתאים לדברי רש"י לעיל שהמין היה מונח כבתוך קופסה בין שתי שכבות הטל.

ג. על פי תרגום אונקלוס - שתרגם "מְקַלְף" - "מְחַסְפָּס" הוא דבר חשוף (בחילופי סמ"ך ושי"ן), שהתקלף והתגלה. רש"י מקביל זאת ל"מְחַשֵּׁף הלבן אשר על המְקַלֹּת" - פנים המקלות שחשף יעקב אבינו לפני הצאן לאחר שקילפם - ותרגום אונקלוס שם: "קְלֹף חִיּוֹר". המן נחשף לעיני ישראל בעלות שכבת הטל.

🌀 עיון 🌀

מְחַסְפָּס. העיון על דיבור זה יישזר בעיון על הדיבור הבא.

65. בבא מציעא פ"א מ"ח: "מצא בחפיסה או בדלוסקמא תכריך של שטרות או אגודה של שטרות הרי זה יחזיר".

רש"י

כִּכְפֹּר. כפור ייליד"ה בלעז [שכבה קפואה] דעדק כגיר "כאבני גיר" (ישעיהו כז, ט), והוא מין צבע שחור, כדאמרין גבי כסוי הדם הגיר והזרניך (חולין פח, ב)⁶⁶. דעדק כגיר כגלידא על ארעא, דק היה כגיר ושובב מוגלד בקרח על הארץ. וכן פירוש דק ככפור, שטוח קלוש ומחובר כגליד. דק טינבי"ש בלעז [דק], שהיה מגליד גלד דק מלמעלה. וכגיר שתרגם אונקלוס, תוספת הוא על לשון העברית, ואין לו תיבה בפסוק.

ביאור

כִּכְפֹּר. רש"י נעזר במילה צרפתית עתיקה הקרובה לפועל GELEE בצרפתית העכשווית שפירושו להקפיא, ומפרש כי ה"כפור" הוא שכבה שקפאה - כמשמעו בעברית של זמננו. אונקלוס לא הסתפק בתרגום מילולי של הפסוק והוסיף את המילה "גיר" לתוספת הבהרה: "דִּקְ כִּכְפֹּר" - "דִּעְדֵּק דְּגִיר כְּגִלְדָּא". רש"י מבאר מילה זו מהפסוק בישעיהו המנבא כי עוון יעקב יכופר בניתוח המזבחות ששימשו לעבודה זרה והפיכתם לאבק דק - "בְּשׁוּמוֹ כָּל אֲבָנֵי מִזְבֵּחַ כְּאֲבַנֵּי גֵר מְנַפְצוֹת". רש"י מזהה את הגיר עם אבן שחורה דקיקה, המדמה את המן רק מצד שכבתה הדקה ולא מצד צבעה, ומוסיף כי הגיר מופיע גם בגמרא בקשר למצוות כיסוי הדם: אחד האמצעים לכיסוי הדם היה הגיר - אדמה דקה בצבע שחור. לאחר שהבהיר רש"י את משמעות הגיר בדברי אונקלוס הוא מביא את תרגומו המלא על הביטוי, ומפרשו. "דִּקְ כִּכְפֹּר עַל הָאָרֶץ" - "דִּעְדֵּק דְּגִיר כְּגִלְדָּא עַל אֲרֻעָא": המן היה דק כמו גיר ונח על הארץ כשכבת קרח דקיקה ודלילה הפרוסה קלות על פני הקרקע⁶⁷. להבהרת דקותו של המן - "דִּקְ כִּכְפֹּר" - נעזר רש"י במילה הצרפתית TENU, המתארת דבר עדין ושבירי.

עיון

כִּכְפֹּר. תיאור המן שאינו מזכיר כלל דבר מאכל ממחיש עוד עד כמה היו חיי ישראל במדבר רחוקים מחיים טבעיים. כדי לסבר את האוזן נוכל להשוות את המן לתזונה באמצעות כמוסות - שיש בהן את כל הדרוש לאדם כדי לחיות, מלבד חוויית האכילה של אוכל רגיל.

66. בגרסאות הגמרא המצויות בידינו המילה גיר אינה מופיעה.

67. גְּלִיד בעברית הוא קרח, מים שקפא ונקרשו, וממנו נולדה ה"גלידה".
וראו במשנה במסכת אוהלות (ח, ה): "וכיפת הברד והשלג והכפור והגליד".
קרוב אליו הוא ה"גִּלְד" - דם שנקרש והפך לקרום דק ויבש.

אונקלוס

טו וַיִּדְאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 אֶל־אָחִיו מִן הָהוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה־
 הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֱלֹהִים הוּא הַלֶּחֶם
 אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה לָכֶם לֹאכְלֹה: טז זֶה
 הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה לִקְטוּ מִמֶּנּוּ
 אִישׁ לְפִי אֹכְלוֹ עֹמֵד לַגִּלְגָּלִת מִסֵּפֶר
 נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לְאִשׁוֹ בְּאֵהָלוֹ תִקְחוּ:

טו וַיִּדְאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 אֶל־אָחִיו מִן הָהוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה־
 הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֱלֹהִים הוּא הַלֶּחֶם
 אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה לָכֶם לֹאכְלֹה: טז זֶה
 הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה לִקְטוּ מִמֶּנּוּ
 אִישׁ לְפִי אֹכְלוֹ עֹמֵד לַגִּלְגָּלִת מִסֵּפֶר
 נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לְאִשׁוֹ בְּאֵהָלוֹ תִקְחוּ:

רש"י

(טו) מִן הָהוּא. הכנת מזון הוא, כמו "וימן להם המלך" (דניאל א, ה).
 כִּי לֹא יָדְעוּ מַה הוּא. שיקראוהו בשמו.

ביאור

מִן הָהוּא. המילה "מן" אין מקורה מהמילה "מה" אלא מלשון הזמנה הקשורה בהכנת מזון - כשם שנאמר בדניאל שהמלך נבוכדנצר דאג להזמין בעצמו את האוכל לחנניה, מישאל ועזריה: "וימן להם המלך דבר יום ביומו מפת בג המלך ומיין משתיו". בני ישראל הבינו שהדבר שהם רואים זומן להם כדי שיכינו ממנו אוכל. כִּי לֹא יָדְעוּ מַה הוּא. ועל כן לא יכלו לקרוא לו בשם ממשי אלא רק בשם כללי - הכנת אוכל.

עיון

מִן הָהוּא. ואף שבאמת היה זה האוכל עצמו הם לא זיהו אותו - משום שלא דמה כלל לשום מאכל מוכר.
 כִּי לֹא יָדְעוּ מַה הוּא. היעדרם של מאפייני אוכל במן הוא עוד ביטוי לתהליך שצריך עם ישראל לעבור כדי להפנים שיש מציאות מעבר למציאות.

אונקלוס

י וַעֲבְדוּ בֵּין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, י וַיַּעֲשׂוּ־כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּלְקְטוּ
וַיִּלְקְטוּ דָּאֶסְגִּי וּדְאֶזְעָר.
הַמֶּרְבֶּה וְהַמִּמְעִיט:

רש"י

(טז) עמר. שם מדה.

מספר נפשותיכם. כפי מנין נפשות שיש לאיש באהלו תקחו עומר לכל
גולגולת.

(יז) המרבה והממעיט. יש שלקטו הרבה ויש שלקטו מעט, וכשבאו
לביתם מדדו בעומר איש איש מה שלקטו, ומצאו שהמרבה ללקוט לא
העדיף על עומר לגולגולת אשר באהלו, והממעיט ללקוט לא מצא חסר
מעומר לגולגולת. וזהו נס גדול שנעשה בו.

ביאור

עמר. ה"עמר" המופיע בכל הקשור למן מציין מידת נפח של עשירית
האיפה, כפי שיפורט בפסוק החותם את
הפרק "וְהָעֶמֶר עֶשְׂרִית הָאִיפָה הוּא".
זאת בשונה משאר הופעותיו בתנ"ך,
שבהן משמעו אגודת שיבולים.⁶⁸

המרבה והממעיט. בפסוק הקודם
קראנו שכל אב נצטוו לאסוף בדיוק
"עמר לגלגלת" לבני משפחתו. אם כן
מדוע נאמר "המרבה והממעיט"? בלי
מאורו של רש"י היינו מבינים
ש"המרבה" הוא אב למשפחה גדולה

מספר נפשותיכם. רש"י מוסיף את
כ"ף הדמיון להבהרת הציווי: "לקטו
ממנו איש לפי אכלו... מספר
נפשותיכם" - כמספר נפשותיכם, ומדייק
מסופו של הפסוק - "איש לאשר

עיון

מספר נפשותיכם. לא כל בני המשפחה היו צריכים לטרוח כדי לזכות במן.
לקיטת המן שימרה את המערכת המשפחתית ואת כבודו של אב המשפחה הדואג
לפרנסת בני ביתו.

68. לדוגמה: והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן (ויקרא כג, י); "כי תקצר קצירך בשדה ושכחת עמר
בשדה" (דברים כד, יט).

אונקלוס

יח וְכָלוּ בְעֶמְדָּא וְלֹא אוֹתֵר
 דְּאֶסְגִּי וְדֹאזְעֵר לֹא חֶסֶד, גְּבֵר
 לְפָס מִיכְלִיָּה לְקִטּוֹ. יט וְאָמַר
 מֹשֶׁה לְהוֹן, אָנֹשׁ לֹא יִשְׁאֵר
 מִנִּיהַ עַד צִפְרָא. כ וְלֹא קִבְּלוּ
 מִן מֹשֶׁה וְאִשְׁאֲרוּ גְבֵרָא
 מִנִּיהַ עַד צִפְרָא וְרַחֲשֵׁי
 רַחֲשָׁא וּסְרִי, וְדִגִּיז עֲלֵיהוֹן
 מֹשֶׁה.

יח וַיִּמְדּוּ בְעֶמֶד וְלֹא הָעֵדִיף הַמִּרְבֵּה
 וְהַמִּמְעִיט לֹא הֶחְסִיד אִישׁ לְפִי־אֵכְלוּ
 לְקִטּוֹ: יט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֱלֹהִים אִישׁ
 אֶל־יֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד־בֶּקֶר: כ וְלֹא־
 שָׁמְעוּ אֶל־מֹשֶׁה וַיֹּתֵרוּ אַנְשִׁים מִמֶּנּוּ
 עַד־בֶּקֶר וַיֵּדְם תּוֹלָעִים וַיִּבְאֵשׁ וַיִּקְצֹף
 עֲלֵהֶם מֹשֶׁה:

❧ רש"י ❧

(כ) וַיֹּתֵרוּ אַנְשִׁים. דתן ואבירם.

❧ ביאור (המשך) ❧

ו"הַמִּמְעִיט" הוא אב למשפחה קטנה, אך הבנה זו כבר כלולה במילים "עֶמֶד לְגִלְגָּלֹת" ואינה מוסיפה דבר. רש"י מבאר שמי שרצה לחרוג מהכמות שיועדה לו ולקחת קצת יותר לא הרוויח כלום, ומי שחשב למעט ולהשאיר לזולת - לא הפסיד דבר.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

הַמִּרְבֵּה וְהַמִּמְעִיט. הנס הגדול הזה מלמדנו מסר חשוב לחיים: אף שהאדם נדרש להשתדל ולהתאמץ להרוויח את לחמו, עליו לדעת שכל ניסיון להתעשר על חשבון חברו לא יישא פרי, וכן להיפך - הנדבן העוזר לאחרים בעין יפה לא יחסר כול משלו.

❧ ביאור ❧

וַיֹּתֵרוּ אַנְשִׁים. הפסוק אינו מגלה מי הם האנשים שהותירו מהמן, אך רש"י מזהה אותם עם דתן ואבירם. אין זו הפעם הראשונה שרש"י מזכיר את דתן ואבירם. בפרשת שמות הוא מזהה אותם עם שני האנשים שרבו ביניהם - "וְהָיָה שְׁנֵי אַנְשִׁים עֲבָרִים נִצָּיִם" (שמות ב, יג) - ושהלשינו לאחר מכן על משה

❧ רש"י ❧

וְיָרֵם תּוֹלְעִים. לשון רמה.

❧ ביאור (המשך) ❧

שהרג את המצרי; גם האנשים שקבלו על משה ואהרן בתחילת שליחותם - "יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֶשֶׁר הִבָּאֲשֶׁתֶם אֶת רִיחֲנֹ בְעֵינֵי פְרָעָה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנִי" (שם ה, כא) - היו דתן ואבירם לדברי רש"י. הותרת המן היא כבר המעשה השלישי הנקשר בשניים, אך שמם יתגלה במפורש רק בפעם הרביעית, בשעה שימרדו במשה עם קרח ועדתו.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וְיֹתֵרוֹ אֲנָשִׁים. רש"י מצמצם בפירושו את תופעת הפקפוק בה'. אין מדובר בתופעה רחבת היקף, אלא רק באותם שני אנשים בודדים שהם אב-טיפוס של בוגדנות ומרידה.

מדוע המתינה התורה בחשיפת שמם עד לפרשת מרד קרח?

נראה שבשלוש ההופעות הראשונות של השניים היה עוד אפשר להתייחס בסלחנות למעשיהם וללמד עליהם זכות. הלוא מריבה בין אנשים איננה תופעה חריגה, והם בסך הכול התנגדו למשה שהתערב בריב לא לו; ואולי התרעומת שהביעו כשהכביד פרעה את עולו עליהם נבעה מלחץ ומקושי, וגם דאגה של האדם למזונו היא רגש אנושי מובן. ואולם במרד קרח התגלתה האמת במלוא כיעורה: שם לא הייתה שום הצדקה ולא היה כל תירוץ למעשיהם. שום דבר איננו מצדיק את רדיפתם אחר הכבוד ואת ניסיונם להסית את כל העם נגד האיש ששחרר אותם מעבדות בניסים ונפלאות. פרשת קרח מגלה למפרע כי כל המריבות והמרדיות "הקטנות" היו ניצנים שביטאו הלך רוח של אנשי ריב מדון: עמידתם מול משה הפועל לגואלם לא נבעה מטהרת הלב ומדאגה לעם אלא מניצול הזדמנות לריב, והשארת המן לא נבעה מדאגה כנה למזון אלא מבעיטה בהוראותיו של משה רבנו. דברי רש"י, המגלים לנו שדתן ואבירם הם אלו שקראו תיגר על משה בכל צומתי חייו, מלמדים אותנו שלא לנסות לתרץ בכל מחיר התנהגויות נלוזות.

❧ ביאור ❧

וְיָרֵם תּוֹלְעִים. על פי רש"י הפועל פועל גזור-שם מלשון "רָמָה וְתוֹלְעָה"⁶⁹, "וְיָרֵם" איננו מלשון הרמה אלא הוא בדומה לפועל "להתליע" המתאר

⁶⁹ "אֵף כִּי אָנוֹשׁ רָמָה וְכֵן אָדָם תּוֹלְעָה" (איוב כה, ו); "דַּע מֵאֵין בָּאתָ וּלְאֵן אַתָּה הוֹלֵךְ... לְמִקוֹם עֶפְרַיִם רָמָה וְתוֹלְעָה" (אבות ג, א).

אונקלוס

כא וּלְקַטּוּ יִתְּיָה בְּצֶפֶר בְּצֶפֶר
 גְּבֵר כָּפֶס מִכְלִיָּה, וּמָא
 דְּמִשְׁתָּאֵר מִנִּיהַ עַל אִפִּי
 חֲקָלָא כִּד חָמָא עֲלוּהִי
 שְׁמִשָּׂא פֶשֶׁר.

כא וּלְקַטּוּ אֶתְּוּ בִּבְקָר בִּבְקָר אִישׁ
 כְּפִי אֲכָלוּ וְחֶם הַשֶּׁמֶשׁ וְנִמָּס:

❧ רש"י ❧

וַיִּבְאֵשׁ. הרי זה מקרא הפוך, שתחלה הבאיש ולבסוף התליע, כענין שנאמר "ולא הבאיש ורמה לא היתה בו" (פסוק כד), וכן דרך כל המתליעים.

(כא) **וְחֶם הַשֶּׁמֶשׁ וְנִמָּס.** הנשאר בשדה נמוח ונעשה נחלים, ושותין ממנו אילים וצבאים, ואומות העולם צדין מהם וטועמין בהם טעם מן, ויודעין מה שבחן של ישראל (מכילתא בשלח, ויסע, ד). ותרגומו של נמס פשר, לשון פושרין, על ידי השמש מתחמם ומפשיר דישטיפרי"ר [להפשיר]. ודוגמתו בסנהדרין בסוף ארבע מיתות [סז].

❧ ביאור (המשך) ❧

התפתחות תולעים בדבר מסוים. המן משה הרקיב, והתפתחו בו רימות שנותר עד בוקר בניגוד להוראת ותולעים⁷⁰.

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

וַיֵּרָם תּוֹלְעִים. המן מזין את מי ששומע בקול ה' והופך לדבר מאוס ודוחה בעבור מי שאינו שומע בקולו.

❧ ביאור ❧

וַיִּבְאֵשׁ. סדר הפעולות ההפוך שתיארה התורה משקף את אשר חוו אנשי הבית: הם ראו שהמן מלא בתולעים, והבינו שפשה בו ריקבון - חלקה המדויק - מה נמס בשמש? **וַיִּבְאֵשׁ."**

70. והשוו למן שנותר על פי דין ביום השבת - "וְרָמָה לֹא הִיָּתָה בּוֹ" (להלן פס' כד).

אונקלוס

כב וְהָיָה בַּיּוֹמָא שְׁתִּיתָאָה לְקַטְו לַחֲמָא עַל חַד תְּרִין תְּרִין עֲמִרִין לַחַד, וְאַתּוּ כָּל רַבְרָבִי בְּנִשְׁתָּא וְחִיָּאוּ לְמִשָּׁה.

כב וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לְקַטְו לַחֲמָא מִשְׁנָה שְׁנֵי הָעֶמֶר לְאַחַד וַיָּבֹאוּ כָּל־נְשֵׁי־אִי הָעֵדָה וַיִּגִּדּוּ לְמִשָּׁה:

רש"י

(כב) לְקַטְו לַחֲמָא מִשְׁנָה. כשמדדו את לקיטתם באהליהם מצאו כפלים שני העומר לאחד (מכילתא בשלח, ויסע, ד). ומדרש אגדה לחם משנה משונה. אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו (תנחומא הקדום כד).

ביאור (המשך)

על פי המדרש כמות המן שירדה הייתה גדולה מהכמות שנדרשה לצורכם של ישראל, והנותר לאחר לקיטתם נמס בחום השמש והפך לנוזל. מהמן הנוזלי הרוו את צימאונן חיות השדה, וכשצדו אותן אומות העולם והתקינו מהן סעודתם - הכירו בטעמן את טובתם של ישראל.

עיון (על עמוד קודם)

וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנִמְסָה. נראה שאגדה תמוהה זו באה ללמד שעל אף שנס המן היה נס חד פעמי שנועד בשלמותו לישראל הנודדים במדבר, הוא נשא בשורה לעולם כולו: לא על הלחם לבדו יחיה האדם, המציאות האנושית איננה רק גופנית. נס המן ממחיש קבל עם ועולם שעם ישראל שייך למציאות אחרת ושונה, מציאות שהיא גם רוחנית, והבנה זו משפיעה לטובה על האנושות כולה.

ביאור

לְקַטְו לַחֲמָא מִשְׁנָה. הואיל ולא נכתב שירדה כמות מן כפולה ביום השישי אלא שבני ישראל "לְקַטְו לַחֲמָא מִשְׁנָה" - משמע שהלחם עצמו היה "מִשְׁנָה". רש"י מפרש את משמעות ה"מִשְׁנָה" בשתי דרכים: א. על פי הפשט משמעו "כפול", מלשון שניים. בני ישראל לא ידעו ביום שישי שלמחרת לא ירד מן השמיים ולקטו כהרגלם מדי יום ביומו. להפתעתם גילו שכמות המן הוכפלה, ועל כן באו הנשיאים אל משה לשאול אותו לפשר הדבר. לפי פירוש זה המשך הפסוק - "שְׁנֵי הָעֶמֶר לְאַחַד" - הוא

🌀 ביאור (המשך) 🌀

פירוט של ה"משנה".
 ב. על פי המדרש "משנה" הוא זה "שני העמר לאחד" אינו בא לבאר מלשון "משונה". בני ישראל טעמו במן "טעם של שבת" - טעם שונה ומשובח שני עניינים שונים: השינוי והשניות.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

לקטו לחם משנה. וכי יש הבדל מהותי אם מראש ירדה כמות מן כפולה מן השמיים או שהוכפלה כמותו לאחר לקיטתו? הלוא בין כה וכה המן הוא אוכל שכולו נס!

הפירוש הראשון ברש"י מעצים את גודל הנס. מהותו של המן איננה כשאר אוכלים - המן הוא יצירה חדשה. הבנה זו מתחברת לתכלית שהוצהרה בפרשת עקב - "למען הודעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם" (דברים ח, ג)⁷¹.

ירידת לחם רגיל מן השמיים היא ודאי נס גדול, המתבטא בשינוי מוצא הלחם: בטבעו של עולם הלחם עולה מן הארץ, ואילו כעת הוא יורד מן השמיים. ואולם אילו היה הנס מסתכם בשינוי נקודת המוצא היה הפסוק בפרשת עקב בלתי מובן, שהרי בין אם יורד מן השמיים ובין אם עולה מן הארץ - הלחם נותר עיקר מזונו של האדם, אך לחם כזה שמהותו משתנה - שהופך מאליו בידי הלוקט מעומר אחד לשני עומרים - יוצר מפגש עם עולם עליון שאין לו שום קשר עם המציאות האנושית. המן איננו לחם פשוט ורגיל היורד דרך נס מן השמיים, אלא יש בו ממד שמחייב את האדם שלא לסמוך על פועלו כלל, וזה ניסיון גדול מאוד.

הפירוש השני, פירוש האגדה, מעצים את גודל מתנת השבת. הכפלת כמות המן היורדת ביום שישי יש בה אולי ברכה כמותית, אך אין בה כל שינוי ממשי לכבוד השבת. האגדה מלמדת אותנו כי אינו דומה לחם של שבת ללחם של חולין, וכי האוכל של שבת משובח בטעמו מכל מטעמי השבוע. אין צורך להפריז בכמות האוכל בשבת - אך יש לאכול אוכל טעים וערב לחיך.

71. כשם שביארנו לעיל בעיון על פס' י"ד ד"ה "ותעל שקבת הטל וגו'".

רש"י

וַיִּגִּדּוּ לְמֹשֶׁה. שאלוהו מה היום מיומים, ומכאן יש ללמוד שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת שנצטווה לומר להם "והיה ביום הששי והבינו" וגו' (פסוק ה), עד ששאלו את זאת, אמר להם "הוא אשר דבר ה'" (פסוק כג) – שנצטויתי לומר לכם. ולכך ענשו הכתוב, שאמר לו "עד אנה מאנתם" (פסוק כח) ולא הוציאו מן הכלל (מכילתא בשלח, ויסע, ד).

ביאור

וַיִּגִּדּוּ לְמֹשֶׁה. מדוע תמהו ישראל מה יום מיוממים? הלוא כבר בתחילת הפרשייה, כשהודיע ה' למשה כי ימטיר לחם מן השמיים, נאמר "וְהָיָה בַיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהָכִינוּ אֶת אֲשֶׁר יֵבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם!"? התשובה פשוטה: הדברים אכן נאמרו למשה רבנו, אך משה רבנו טרם אמרם לעם ישראל. רש"י רואה בהשהיה זו חטא של משה רבנו ומבסס את דבריו על המתואר בהמשך הפרק. בפסוק כ"ו מסופר כי היו אנשים שלא סמכו על דברי משה ויצאו ללקוט בשבת: "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן הָעֵם לִלְקֹט וְלֹא מֵצְאוּ", ובתגובה ה' הוכיח את משה "עַד אָנָּה מֵאַנְתָּם לִשְׁמֹר מִצְוֹתַי וְתוֹרָתִי". הואיל ולא נאמר "עד אנה מאן העם" אלא "עד אנה מאנתם" משמע שגם משה כלול בתוכחה.

עיון

וַיִּגִּדּוּ לְמֹשֶׁה. כמה תמוה פירוש זה המאשים את משה רבנו - שעליו אמר ה' "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא" (במדבר יב, ז) - באי ציות לה'. התמיהה מתעצמת כשמעניינים בפסוקים ורואים נכוחה שה' לא ציווה את משה כלל לצוות את בני ישראל על השבת. לא נאמר "ויאמר ה' אל משה דבר אל בני ישראל" או "ויאמר ה' אל משה לאמור" - שפירושו לומר לבני ישראל, אלא רק "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה". על כן ודאי שמשה לא מרד בה', אלא שהיה צריך לטענת רש"י "להגדיל ראש" ולהכין את בני ישראל לבאות.

ומה סבר משה? ייתכן שמשה רבנו, ביודעו כי הסבר שניתן בעקבות שאלה ותמיהה מעורר הקשבה והפנמה גדולות יותר, ביקש שירגישו ישראל ראשית את קדושת השבת ויתעוררו לשאול עליה מתוך תוכם. משה רבנו הבין כי עליו להודיע לישראל על השבת - כפי שדייק רש"י על המילים "הוא אֲשֶׁר דָּבַר ה'" - "שנצטויתי לומר לכם", אך רצה לבחור בעצמו את המועד המתאים. ואף על פי כן, עם כל הכוונות הטובות, יש בדחייה זו מן החטא - משום שהאדם נדרש לעשות את המצווה עליו מייד, בלי חשבונות וסברות. כמובן שעבירה זו היא דקה מן הדקה, אך

אונקלוס

כג וַיֹּאמֶר לְהוֹן הוּא דְּמִלִּיל יי
 שְׂבָא שְׂבָתָא קֹדְשָׁא קֹדֶם יי
 מִחָר, יֵת דְּאֶתְנֹן עֲתִידִין
 לְמִיפָא אִיפּוּ וְיֵת דְּאֶתְנֹן
 עֲתִידִין לְבִשְׁלָא בְּשִׁילוּ וְיֵת
 כָּל מוֹתָרָא אֲצַנְעוּ לְכוֹן
 לְמִטָּרָא עַד צִפְרָא.

כג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה
 שְׂבָתוֹן שְׂבַת־קֹדֶשׁ לַיהוָה מִחָר אֶת
 אֲשֶׁר־תֹּאפּוּ אִפּוּ וְאֶת אֲשֶׁר־תִּבְשְׁלוּ
 בִּשְׁלוּ וְאֶת כָּל־הָעֹדֶף הַנִּיחוּ לָכֶם
 לְמִשְׁמֶרֶת עַד־הַבֹּקֶר:

❧ רש"י ❧

(כג) אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אִפּוּ. מה שאתם רוצים לאפות בתנור אפו היום הכל
 לשני ימים, ומה שאתם צריכים לבשל ממנו במים בשלו היום. לשון
 אפייה נופל בלחם, ולשון בישול בתבשיל.
 לְמִשְׁמֶרֶת. לגניזה.

❧ עיון (המשך) ❧

הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה⁷².

❧ ביאור ❧

אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אִפּוּ. יש להניח
 שגם בשאר הימים הכינו ישראל מהמן
 תבשילים ודברי מאפה, ומדוע מצווה
 אותם משה על הבישול והאפייה דווקא
 עכשיו? רש"י מבאר שכאן לימד משה
 את ישראל את איסור הבישול בשבת -
 והורה עליהם לסיים את כל בישוליהם
 ביום שישי לכבוד שבת קודש.
 עוד נדרש רש"י לכפילות-לכאורה
 בפסוק - "אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אִפּוּ" וּמִבְּאֵר שְׂבָתָא קֹדֶם יי
 ובישול הם שני דברים שונים, כדרך
 שימושם בעברית של ימינו.
 לְמִשְׁמֶרֶת. "לשמור" פירושו
 להשגיח על משהו או על משהו שלא
 ייפגע, ואילו "להניח למשמרת" משמעו
 לגנוז דבר מה - להשאירו שמור בצד
 לפרק זמן מסוים ("עד הבקר").

72. ילקוט שמעוני תהלים רמז תשס. ובלשון הגמרא: "וסביביו נשערה מאד, מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה" (יבמות קכא, ב); "עם סביביו - עם צדיקים ההולכים אחריו" (רש"י שם).

אונקלוס

כד וַאֲצַנְעוּ יְתִיָּה עַד צַפְרָא
כְּמָא דְּפִקִּיד מֹשֶׁה, וְלֹא סְרִי
וְרַחֲשָׂא לֹא הָוֹת בֵּיהּ. כה
וַאֲמַר מֹשֶׁה אֲכָלוּהִי יוֹמָא
דִּין אֲרִי שִׁבְתָּא יוֹמָא דִּין
קֹדֶם יִי, יוֹמָא דִּין לֹא
תִשְׁכַּחוּנִיָּה בְּחֻקָּא.

כד וַיִּנְיָחוּ אֹתוֹ עַד־הַבֶּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה
מֹשֶׁה וְלֹא הִבָּאִישׁ וְרִמָּה לֹא־הִיתָה
בּוֹ: כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכָלוּהוּ הַיּוֹם כִּי־
שַׁבַּת הַיּוֹם לִיהוֹהִי הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ
בַּשָּׂדֶה:

רש"י

(כה) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכָלוּהוּ הַיּוֹם כִּי שַׁבַּת הַיּוֹם. שחרית שהיו רגילים לצאת וללקוט, באו לשאול אם נצא אם לאו, אמר להם את שבידכם אכלו. לערב חזרו לפניו ושאלוהו מהו לצאת, אמר להם שבת היום. ראה אותם דואגים שמא פסק המן ולא ירד עוד, אמר להם היום לא תמצאוהו. מה תלמוד לומר היום, היום לא תמצאוהו אבל מחר תמצאוהו (מכילתא בשלח, ויסע, ד).

ביאור

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכָלוּהוּ הַיּוֹם כִּי שַׁבַּת הַיּוֹם. על אף שהוסבר לעם שמנת המן הכפולה שירדה ביום שישי באה תמורת המן של שבת, ועל אף שהובהר להם שבשבת לא ירד מן, היה קשה לעם ישראל לחרוג מהרגלו ולוותר על איסוף המנה היומית, כילדים שכל דאגותיהם נתונות ל"כאן ועכשיו". על כן שב משה והסביר לעם שלושה דברים:
א. "אֲכָלוּהוּ הַיּוֹם" - האוכל שתאכלו היום הוא המן שנשאר לכם מאתמול.
ב. "כִּי שַׁבַּת הַיּוֹם לה" - יום השבת מוקדש לה', בתפילות ובלימוד תורה, וכן לחיי המשפחה - אך לא לעבודה. ביום השבת נשארים בין כותלי הבית והמשפחה, ומשום כך גם בסוף היום לא ירד מן לצורכי המחר.
ג. "הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ בַּשָּׂדֶה" - ועם כל זאת אל תדאגו מפני הבאות. אומנם היום לא תמצאו מן בשדה, אך מחר תתחדש ירידתו.

עיון

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכָלוּהוּ הַיּוֹם כִּי שַׁבַּת הַיּוֹם. האגדה שמה בפי משה מסרים

אונקלוס

כו שִׁשָּׁת יָמִים תִּלְקָטוּהוּ וּבַיּוֹם
הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה-בּוֹ: כז וַיְהִי
בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן-הָעֵם לִלְקָט
וְלֹא מֵצְאוּ: ס

כו שִׁשָּׁת יָמִים תִּלְקָטוּהוּ וּבַיּוֹם
הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה-בּוֹ: כז וַיְהִי
בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן-הָעֵם לִלְקָט
וְלֹא מֵצְאוּ: ס

רש"י

(כו) וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת. שבת הוא, המן לא יהיה בו, ולא בא הכתוב
אלא לרבות יום הכיפורים וימים טובים (מכילתא בשלח, ויסע, ד).

עיון (המשך)

חשובים לדורות עולם: א. השבת איננה יום של פרישות כי אם יום של הנאה ועונג.
בשבת יש מצווה לאכול, ועל כן "אֶכְלֶהוּ הַיּוֹם"⁷³. ב. יום השבת אינו מסתכם באכילה
והנאה בלבד. זהו יום קדוש, יום של פרישה מעבודה והתמקדות בתפילה ולימוד
תורה, "כִּי שַׁבַּת הַיּוֹם לָהּ". ג. יום שכולו עונג - חומרי ורוחני - יכול להתקיים רק
פעם אחת בשבוע, שכן "אָדָם לַעֲמֹל יוֹלָד" (איוב ה, ז). ועל כן "הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ
בְּשׂוּדָה", אך מחר תשובו לשבת ימי המעשה ותמשיכו את שגרת חייכם ואת קיום
אחריותכם לפרנסתכם ולפרנסת בני ביתכם.

ביאור

וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת. הלוא כבר
נאמר שבשבת לא ירד המן, ומדוע שב
משה רבנו ומדגיש "וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה בּוֹ"? האבן עזרא מפרש
על פי הפשט שפסוק זה בא ללמדנו
שלא רק בשבת זו לא ירד המן אלא בכל

עיון

וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת. בימים טובים נאסרה עשיית מלאכת עבודה כבשבת,
והותרו בהם רק צורכי "אוכל נפש" - מלאכות הנעשות בבית לצורכי הכנת מזונות

73. חז"ל למדו משלוש הפעמים שהמילה "היום" מופיעה בפסוק שיש לאכול שלוש סעודות בשבת. דרשה
זו טמונה בהבנה שיום השבת הוא יום של עונג המגיע לשלמותו בקיום כל הסעודות.

אונקלוס

כח ואמר יי למשה, עד
אמתי אתון מסרבין למטר
פקודי ואודיתי. כט חזו ארי
יי יהב לבון שבתא על בין
הוא יהיב לבון ביומא
שבתאה לחים תרין יומין,
תיבו אנש תחותיה לא
יפוק אנש מאתריה ביומא
שביעאה.

כח ויאמר יהוה אל-משה עד-אנה
מאנתם לשמר מצותי ותודתי: כט ראו
כי-יהוה נתן לכם השבת על-כן הוא
נתן לכם ביום הששי לחם יומים
שבו | איש תחתיו אל-יצא איש
ממקומו ביום השביעי:

❧ רש"י ❧

(כח) עד אנה מאנתם. משל הדיוט הוא, בהדי הוצא לקי כרבא, על ידי
הרשעים מתגנין הכשרין (בבא קמא צב, א).

❧ עיון (המשך) ❧

החג. מובן אפוא שאין לצאת מהבית ללקוט מן ביום טוב - וממילא מתבקשת
ההרחבה משבת ליום טוב.

❧ ביאור ❧

עד אנה מאנתם. הקב"ה כלל את
משה בתוכחתו - "עד אנה מאנתם" -
על אף שברור לכול שמושה רבנו לא
עבר עבירה זו ולא נמנה עם היוצאים
ללקוט מן בשבת. רש"י מבאר את פשר
הדבר באמצעות משל בארמית
שתרגומו לעברית הוא "עם הקוץ לוקה
הכרוב": כשם שכשמסירים מכרוב את
הקוצים שדבקו בו גם הכרוב ניזוק, כך
כשגוערים ברשעים גם הצדיק נפגע.

❧ עיון ❧

עד אנה מאנתם. המשל החשוב מלמדנו כי הרשעים והצדיקים קשורים זה
בזה, וכולם יחד מרכיבים את עם ישראל. בפסוק כ"ב פירש רש"י כי משה נכלל
בתוכחה משום שלא הכין את עם ישראל כיאות לביאת השבת, והבהרנו שם שהיה
זה חטא קל שבקלים. כעת מתברר כי לחטא קטון זה היה תפקיד משמעותי. לולא
חטא משה כלל ייתכן שלא הייתה כל עילה לגעור בו כמקשה אחת עם ישראל, אך
חטא קטון זה נופך בו ממד אנושי - המקשר אותו לישראל גם בנפילותיהם.

רש"י

(כט) **רָאוּ**. בעיניכם כי ה' בכבודו מזהיר אתכם על השבת, שהרי נס נעשה בכל ערב שבת לתת לכם לחם יומים.

שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו. מכאן סמכו חכמים ארבע אמות ליוצא חוץ לתחום ג' לגופו וא' לפישוט ידים ורגלים]. **אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמֶּקְמוֹ**. אלו אלפים אמה של תחום שבת, ולא במפורש, שאין תחומין אלא מדברי סופרים, ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר (עירובין נא, ב).

ביאור

רָאוּ. רצף הפסוקים החל מפסוק כ"ב סובב כולו סביב השבת, וכבר הובהר לישראל שביום שישי נכפלת מנת המן כדי לכלכלם גם ביום השבת. מה אפוא מוסיף פסוק זה?

רש"י מדייק שהמילה המרכזית בפסוק היא "רָאוּ". השבת איננה רק מצווה שכלית - היא טבועה בטבע העולם, והמתבונן במציאות יכול לראות בעיניו את המן המכפיל את כמותו ביום השישי ונח מפעולתו ביום שבת קודש. כשרואים בעיניים את השבת אך טבעי הוא שהצורך לצאת וללקוט יתבטל מאליו.

אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמֶּקְמוֹ. נפתח בביאור הדיבור השני ברש"י, ואחריו נבאר את הדיבור הראשון.

חכמינו זיכרונם לברכה קבעו שאסור לאדם לצאת מתחומו בשבת, וסמכו דין זה על הכתוב בפסוקנו - **"אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמֶּקְמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי"**. התחום הוא העיר שבה האדם שוהה בשבת בתוספת אלפיים אמה לכל כיוון. מותר לאדם לטייל בשבת בעירו, ומותר לו להתרחק ממנה עד למרחק של אלפיים אמה (כקילומטר), אך לא יותר. רש"י מדגיש שאין זה דין תורה אלא דין דרבנן, שהרי ודאי שהוראת הפסוק הפשוטה ניתנה לשעתה - שלא יצאו ישראל מביתם ללקוט מן ביום השבת.

שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו. מהביטוי "שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו" למדו חכמים כי מי שעבר ויצא אל מחוץ לתחומו בשבת נדרש להישאר במקום שהגיע אליו - אסור לו

◀

עיון

רָאוּ. ברור שמציאות זו שהטבע עצמו שומר שבת הייתה מיוחדת לתקופת המדבר, תקופה שבה היה עם ישראל צריך להשליך את יהבו אך ורק על ה'. אך התורה היא אמת חיה לכל הדורות, ואף שבדורנו אין הדברים גלויים לעיני כול כבודור המדבר - אנו מאמינים ויודעים שהמכבד את השבת לא ייפגע עקב השביתה ממלאכתו אלא אדרבה, שמירת השבת תביא עליו ברכה גדולה.

אונקלוס

ל וּשְׁבַתוּ עִמָּא בְיוֹמָא
 שְׁבִיעָאָה. לֹא וּקְרוּ בֵּית
 יִשְׂרָאֵל יְת שְׁמִיה מְנָא,
 וְהוּא כְּבֹר זֶרַע גְּדָא
 חִיּוֹר וְטַעֲמִיה פְּאִסְקְרִיטוֹן
 בְּדָבֶשׁ.
 ל וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:
 לֹא וַיִּקְרְאוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת־שְׁמוֹ מִן
 וְהוּא כְּזֶרַע גֶּדֶל לֶבֶן וְטַעֲמוֹ פְּצִיחַת
 בְּדָבֶשׁ:

רש"י

(לא) וְהוּא כְּזֶרַע גֶּדֶל לֶבֶן. עשב ששמו אליינדר"א [כוסבר] וזרע שלו עגול
 ואינו לבן, והמן היה לבן, ואינו נמשל לזרע גד אלא לענין העגול כזרע גד
 היה, והוא לבן (יומא עה, א).

ביאור (המשך)

להמשיך בדרכו ואסור לו לשוב על מותר לו לנוע במרחב ארבע האמות
 עקבותיו. עם זאת אין הוא נתבע הסובבות אותו - המכילות את כל גופו
 להישאר נטוע על עומדו כאבן מצבה: כאשר הוא פושט את ידיו.

עיון (על עמוד קודם)

שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתִּיו אֶל יְצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ. אף ששני הדינים הללו הם דינים
 מדרבנן והכתוב אינו אלא רמז, אין ספק שהמהות של איסור היציאה מחוץ לתחום
 וההבנה שלכל אדם יש מרחב משלו נמצאות בעומק פשט הפסוק. פשט הפסוק
 מורה להישאר בבית ולא לצאת ללקוט מן. מכאן שמהות השבת מתבטאת בעצם
 הישיבה בבית, ברשות היחיד, באינטימיות המשפחתית הנינוחה - הרחוקה מריצת
 החיים החיצונית של ימי החול.

המילה "תַּחְתִּיו" אינה מציינת את הנקודה המצומצמת שתחת רגלי האדם אלא
 את ביתו, את רשות היחיד שלו. מכאן מבינים חז"ל שגם למי שנמצא מחוץ לתחומו
 יש מרחב אישי המגדיר את רשות היחיד שלו, ואלו דל"ת אמותיו.

ביאור

וְהוּא כְּזֶרַע גֶּדֶל לֶבֶן. בתיאור המן יש סתירה פנימית. מצד אחד כתוב שהוא

🌀 רש"י 🌀

כְּצַפִּיחָתָהּ. בצק שמטגנין אותו בדבש וקורין לו אסקריטין בלשון משנה (פסחים לז, א) והוא תרגום של אונקלוס.

🌀 ביאור (המשך) 🌀

"כְּזֶרַע גֶּד", המתאים על פי רש"י לצמח שהפסוק נושא שני תיאורים שאינם תלויים זה בזה: צורתו של המן הייתה עגולה כזרע גד, וצבעו של המן היה לבן. רש"י מיישב את הסתירה ומבאר

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

וְהוּא כְּזֶרַע גֶּד לֶבֶן. עולם הצומח הוא עולם רב-גוני ומגוון בצורותיו, ואילו המן מתואר כחסר צבע ("לֶבֶן") וכבעל צורה עגולה פשוטה - הנדירה בטבע ומיוחדת לזרע הכוסבר. חריגות זו של המן ממחישה את היותו שונה מכל דבר מאכל מוכר עלי אדמות. אומנם היה הוא משביע ומזין - אך שיקף מציאות שאיננה טבעית כלל וכלל.

🌀 ביאור 🌀

כְּצַפִּיחָתָהּ. אחרי שתואר מראהו של המן - מתארים לנו כעת גם את טעמו.

🌀 עיון 🌀

כְּצַפִּיחָתָהּ. אף שצורתו החיצונית של המן משדרת שהוא איננו "אוכל" במובנו הפשוט - כשטועמים אותו מגלים שהוא מעדן. ויש כאן פרדוקס. מצד אחד למדנו מהמן שהאוכל איננו אלא אמצעי המאפשר להגיע לתכלית - חיי הרוח - "כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לִבְדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִּי ה' יִחְיֶה הָאָדָם", אך מצד שני התורה מדגישה כי המן היה טעים, כלומר הייתה בו הנאה לחושים מעבר לתחזוקת הגוף. מסתבר שגם אנשי דור המדבר, אוכלי המן, לא התבקשו לאכול ויטמינים במקום אוכל. האוכל היה טעים וערב לחיך, והיה אפשר להכינו בדרכים שונות ולהתקין ממנו מטעמים - "וְטָחְנוּ בְּרַחִים אוֹ דָּכוּ בַּמִּדְכָּה וּבִשְׁלוּ בַּפָּרוֹר וַעֲשׂוּ אֹתוֹ עֲגוֹת וְהָיָה טַעְמוֹ כְּטַעַם לֶשֶׁד הַשָּׁמֶן" (במדבר יא, ח). אנו למדים שעל אף שהנאות העולם אינן תכלית הקיום - הן נצרכות לאדם, ואין דרישה להתנזר כליל ממנועמי החיים.

אונקלוס

לב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה דִּין פְּתַגְמָא
דְּפִקִּיד יי מְלִי עֲמָרָא מְנִיָּה
לְמִטְרָא לְדִיכּוֹן, בְּדִיל
דִּיחֲזוֹן ית לְחִמָּא דְּאוֹכִילִית
יְתִכּוֹן בְּמִדְבָּרָא בְּאַפְקוּתִי
יְתִכּוֹן מֵאַרְעָא דְּמִצְרַיִם.

לב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה
יְהוָה מִלֵּא הָעֶמֶל מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת
לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן יֵרְאוּ אֶת־הַלֶּחֶם
אֲשֶׁר הָאֵכְלָתִי אֶתְכֶם בְּמִדְבָּר
בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:

רש"י

(לב) לְמִשְׁמֶרֶת. לגניזה.

לְדֹרֹתֵיכֶם. בימי ירמיהו, כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה והם אומרים נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס, הוציא להם צנצנת המן ואמר להם "הדור אתם ראו דבר ה'" (ירמיהו ב, לא), שמעו לא נאמר אלא ראו, בזה נתפרנסו אבותיכם, הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו.

ביאור

לְמִשְׁמֶרֶת. בשונה מפסוק כ"ג שבו נצטוו ישראל לגנוז את המן רק עד למחרת, "לְמִשְׁמֶרֶת עַד הַבֶּקֶר", כאן הם מצטווים לגנוז את המן לגניזה ארוכת-טווח: "לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם".

לְדֹרֹתֵיכֶם. בפרק ב' בספר ירמיהו מוכיח הנביא את ישראל על עזיבתם את ה' והליכתם אחרי אלילים שאין בכוחם לעזור ולהושיע. בסוף הפרק אומר להם הנביא: "הַדּוֹר אַתֶּם", כלומר אתם, הדור ששומע אותי, "יֵרְאוּ דְבַר ה'". מהי כוונת הנביא באומרו "יֵרְאוּ דְבַר ה'"? והלא את המילים אין רואים אלא

שומעים! רש"י מבאר שהנביא הראה להם את צנצנת המן - כדי להמחיש להם שהפרנסה באה מאת ה' ושלא כדאי להם כלל לעזוב את ה' ואת מצוותיו.

הפסוק מספר ירמיהו מוכיח שירידת המן לא נועדה רק להזנת דור המדבר, אלא יש בה מסר לכל הדורות - "לְדֹרֹתֵיכֶם": ה' זן ומפרנס את עולמו, ועל כן על האדם לחיות על פי התורה ולדעת שהזמן שהוא מקדיש לעבודת ה' לא יגרע דבר מפרנסתו אלא להיפך - יתרום בדרך סגולית להצלחתו.

אונקלוס

לג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן סֹב
 צְלוּחִית חֲדָא וְהֵב תַּמָּן מְלִי
 עֲמֻדָא מִנָּא, וְאַצְנַע יְתִיָּה
 קָדָם יי לְמִטְרָא לְדִרְיֹכֹן. לֹד
 כְּמָא דְפִקִּיד יי לְמֹשֶׁה,
 וְאַצְנַעִיָּה אַהֲרֹן קָדָם
 סְהֻדָּתָא לְמִטְרָא. לֹד וּבְנֵי
 יִשְׂרָאֵל אֲכָלוּ יֵת מִנָּא
 אֲרֻבָּעִין שָׁנִין עַד דְּעָאֻלוּ
 לְאַרְעָא יְתִיבָתָא, יֵת מִנָּא
 אֲכָלוּ עַד דְּאָתוּ לְסִיפֵי אֲרֻעָא
 דְּכִנְעָן.

לג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן קַח צִנְצָנֶת
 אַחַת וְתִן-שִׁמָּה מְלֵא-הָעֶמֶד מִן
 וְהִנֵּחַ אֹתוֹ לִפְנֵי יְהוָה לְמִשְׁמֶרֶת
 לְדֹרֹתֵיכֶם: לֹד כֹּאשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶל-
 מֹשֶׁה וַיַּנִּיחֵהוּ אַהֲרֹן לִפְנֵי הָעֵדֻת
 לְמִשְׁמֶרֶת: לֹד וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲכָלוּ אֶת-
 הָמָן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד-בָּאָם אֶל-
 אֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת אֶת-הָמָן אֲכָלוּ עַד-
 בָּאָם אֶל-קֶצֶה אֶרֶץ כְּנָעַן:

רש"י

(לג) צִנְצָנֶת. צלוחית של חרס, כתרגומו (מכילתא בשלח, ויסע, ה).
 וְהִנֵּחַ אֹתוֹ לִפְנֵי ה'. לפני הארון, ולא נאמר מקרא זה עד שנבנה אהל
 מועד, אלא שנכתב כאן בפרשת המן (מכילתא בשלח).

ביאור

לפני הארון, המקום הקדוש ביותר שבו
 שוכנת השכינה. הסבר זה היה מניח את
 הדעת אילו היה כבר משכן, אך למעשה
 החלה בניית המשכן רק חצי שנה
 מאוחר יותר. רש"י מסביר שאכן פסוק
 זה לא נאמר לבני ישראל בתחילת
 ירידת המן, אך נכתב טרם קיומו בפועל
 כי כאן מקומו במהות.

צִנְצָנֶת. המילה צנצנת מופיעה כאן
 בתורה לראשונה, לפני שנודעה
 משמעותה. רש"י מביא את תרגומו של
 אונקלוס - "צְלוּחִית" - וזהו פירושה
 של הצנצנת עד היום.
 וְהִנֵּחַ אֹתוֹ לִפְנֵי ה'. וכי אפשר
 להניח משהו לפני ה'? רש"י מבאר
 שההנחה "לפני ה'" היא למעשה הנחה

רש"י

(לה) אַרְבַּעִים שָׁנָה. והלא חסר שלושים יום, שהרי בחמישה עשר באייר ירד להם המן תחלה, ובחמישה עשר בניסן פסק, שנאמר "וישבות המן ממחרת" (יהושע ה, יב), אלא מגיד שהעוגות שהוציאו ישראל ממצרים טעמו בהם טעם מן (קידושין לה, א).

ביאור

אַרְבַּעִים שָׁנָה. בפסוק הראשון של הפרק כתוב שבני ישראל הגיעו למדבר "בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי לְצֵאתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", כלומר בט"ו באייר, ואז התלוננו שאין להם אוכל וקיבלו את המן. בספר יהושע מסופר שלמחרת הפסח בשנת כניסתם לארץ פסקה ירידת המן: "וַיֹּאכְלוּ מֵעֵבֹר הָאָרֶץ מִמַּחֲרַת הַפֶּסַח מִצּוֹת וְקִלְיֵי בָעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. וַיֵּשְׁבֹת הַמֶּן מִמַּחֲרַת בְּאַכְלָם מֵעֵבֹר הָאָרֶץ וְלֹא הָיָה עוֹד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן וַיֹּאכְלוּ מִתְּבוּאֹת אֶרֶץ כְּנָעַן בַּשָּׁנָה הַהִיא".

המן ירד אפוא מט"ו באייר בשנה הראשונה עד ט"ו בניסן בשנת הארבעים, משמע שאכילתו לא נמשכה ארבעים שנה מלאות אלא חודש אחד פחות. אומנם יכולנו לתרץ ש"אַרְבַּעִים שָׁנָה" בלשון התורה הם כמעט ארבעים שנה - המעוגלות למספר שלם, אך רש"י אינו מקבל תירוץ זה שמשמע ממנו שהתורה כביכול אינה מדויקת. רש"י מפרש שבחודש הראשון לצאתם ממצרים, מט"ו בניסן עד י"ד באייר, אכלו בני ישראל את העוגות שהביאו ממצרים, שטעמן היה כטעם המן.

עיון

אַרְבַּעִים שָׁנָה. נראה שרש"י מבקש באגדה זו להדגיש את הצד השווה שבין המן לעוגות. למן היה טעם של עוגה - ולעוגות היה טעם של מן! לא רק המן היה אוכל של נס - כל ארבעים שנות המדבר, מרגע צאת ישראל ממצרים, התאפיינו בניסים ובמציאות על-טבעית.

בני ישראל יצאו ממצרים בחיפזון, והאוכל היחיד שנשאו עימם היה המצות שאפו בחופזה בצאתם: "וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגֹת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ כִּי גִרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהֵמֶה וְגַם צִדָּה לֹא עָשׂוּ לָהֶם" (שמות יב, לט). עם שלם אינו יכול בדרך הטבע להתקיים חודש ימים ממצות חסרות טעם ודלות בערכים תזונתיים, אך הקב"ה בירך את בני ישראל שאוכל זה יספק את כל צורכיהם ויערב לחיכם.

🌀 רש"י 🌀

אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת. לאחר שעברו את הירדן. **וגרסה אחרת:** שאותה שבעבר הירדן מיושבת וטובה, שנאמר "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן" (דברים ג, כה), ותרגום של נושבת יתבתא, רצה לומר מיושבת (קידושין לה, א).

אֶל קֶצֶה אֶרֶץ כְּנָעַן. בתחלת הגבול, קודם שעברו את הירדן, והוא ערבות מואב. נמצאו מכחישים זה את זה, אלא בערבות מואב כשמת משה בשבעה באדר פסק המן מלירד, ונסתפקו ממן שלקטו בו ביום עד שהקריבו העומר בששה עשר בניסן, שנאמר "ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח" (יהושע ה, יא) (מכילתא בשלח, ויסע, ה).

🌀 ביאור 🌀

אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת. יכולנו לחשוב שהמן נפסק כשכבשו ישראל את ארצות סיחון ועוג, אך רש"י מבהיר כי "אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת" היא עיקר יישובה של ארץ ישראל - מעבר לירדן. בגרסה האחרת יש תוספת מפרשת ואתחנן - "אֶעְבְּרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן", המחזקת את ההבנה שהארץ הטובה והמיושבת היא דווקא בעבר הירדן המערבי.

אֶל קֶצֶה אֶרֶץ כְּנָעַן. בפסוק יש התייחסות כפולה, ולכאורה סותרת, למועד הפסקת המן: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת הַמָּן... עַד בָּאָם אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת"; "אֶת הַמָּן אָכְלוּ עַד בָּאָם אֶל קֶצֶה אֶרֶץ

כְּנָעַן". על הראשונה פירש רש"י לעיל כי מדובר בתוככי הארץ, לאחר מעבר הירדן, ואילו על השנייה פירש "בתחלת הגבול, קודם שעברו את הירדן", כלומר בעבר הירדן המזרחי. כיצד מתיישבת הסתירה?

רש"י מתרץ שאכן בני ישראל אכלו מהמן עד כניסתם לארץ, אך למעשה פסקה ירידתו כבר בז' באדר, עוד בטרם עברו את הירדן. הא כיצד? המן שירד ביום האחרון הספיק לכלכלם בכל תקופת הביניים - מז' באדר עת פסק מלירד ועד יום ט"ז בניסן שבו החלו לאכול מהתבואה החדשה בארץ ישראל.

🌀 עיון 🌀

אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת. אומנם גם ארצות סיחון ועוג היו ארצות מיושבות ועתירות מרעה, אך עיקר היישוב של בני ישראל היה בארץ ישראל המערבית. ואכן השבטים שהתיישבו בעבר הירדן המזרחי גלו ראשונים - ועדיין לא חזרו.

◀ **אֶל קֶצֶה אֶרֶץ כְּנָעַן.** מדוע נדרש רש"י לאגדה תמוהה זו? והלוא היה אפשר

אונקלוס

לו ועמרא חד מן עסרא לו והעמר עשרית האיפה הוא: פ שבעי בתלת סאין הוא.

רש"י

(לו) עֶשְׂרִית הָאִיפָה. האיפה שלש סאין, והסאה ששה קבין, והקב ארבעה לוגין, והלוג שש ביצים. נמצא עשירית האיפה ארבעים ושלוש ביצים וחומש ביצה, והוא שיעור לחלה ולמנחות.

עיון (המשך)

לפרש ש"קצה ארץ כנען" הוא תחילת גבול הארץ בצד המערבי של הירדן! אגדה זו מדגישה את הקשר בין מות משה רבנו להפסקת המן: המן ניתן לישראל בזכותו של משה⁷⁴. ומשמת משה לא היה הנס יכול עוד לחול. משה רבנו ניחן במדרגת חיים על טבעית, ומכוחו חיו גם בני ישראל חיים על טבעיים. במדרגתו העליונה העלה משה את עם ישראל לשיאים של קדושה - שיאים שאינם יכולים להמשיך ולהתקיים עם הסתלקותו. ואולם השפעתו העילאית לא פגה באחת. שלוש פעמים בחייו עלה משה אל ה' למשך ארבעים יום שבהם לא אכל ולא שתה - וכנגדם זכו ישראל ליהנות עוד מנצנוצי קדושתו ארבעים יום לאחר מיתתו, מז' באדר ועד ט"ז בניסן.

ונראה עוד שמהותו של המן מחייבת לפרש שירידתו פסקה לפני הכניסה לארץ, משום שיש הבדל תהומי בין המציאות במדבר למציאות בארץ ישראל. לחם השמיים הרחוק מן הטבע יכול לרדת רק במציאות העל טבעית של המדבר, ואינו מתאים כלל למציאות הטבעית בארץ ישראל.

בארץ ישראל אנו נתבעים ליצור ולפעול ביגיע כפינו. עלינו להאמין שאומנם הצלחתנו תלויה בסיוע מלמעלה, אך עלינו לספק את התשתית שעליה תחול ברכת ה'. בארץ ישראל האדם צריך להצמיח את לחמו. תם עידן הניסים של המדבר.

ביאור

עֶשְׂרִית הָאִיפָה. והרי החשבון: * 6 ביצים = 432 ביצים. אם האיפה היא איפה אחת = 3 סאין * 6 קבין * 4 לוגין 432 ביצים, הרי שעשירית ממנה היא

74. "רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל, אלו הן: משה ואהרן ומרים. ושלש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר וענן ומן. באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרן, מן בזכות משה" (תענית ט, א).

🌀 ביאור (המשך) 🌀

43.2 ביצים - וזוהי כמות העיסה המחויבת גם היום בהפרשת חלה.

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

עֲשׂוּרִית הָאֵיפָה. "ביצה" היא מידת נפח בשיעור של כ-57 סמ"ק. כמויות הבצק המתחייבת בחלה היא אפוא 57×43.2 - כ-2,462 סמ"ק של קמח. מקובל שמשקלו הסגולי של קמח חיטה הוא 0.66 (2/3 ממשקלם של מים באותו הנפח), ולפיכך יחול חיוב הפרשת חלה בברכה על קמח במשקל $0.66 \times 2,462$ - כ-1,626 גרם קמח.

אונקלוס

א ונטלו כל כנשתא דבני
 ישראל ממדברא דסין
 למטליהון על מימרא דיי,
 ושרו ברפידים ולית מיא
 למשתי עמא. ב ונצא עמא
 עם משה ואמרו הבו לנו
 מיא ונשתה, ואמר להון
 משה מא נצן אתון עמי מא
 מנסן אתון קדם יי.

יז א ויסעו כל־עדת בני־ישראל
 ממדבר־סין למסעיהם על־פי יהוה
 ויחנו ברפידים ואין מים לשִׁתֹּת הָעָם:
 ב וירב הָעָם עַם־מֹשֶׁה ויאמרו תנו־לנו
 מים ונשתה ויאמר להם משה מה־
 תריבון עמדי מה־תנסון את־יהוה:

רש"י

(ב) מה תנסון. לומר היוכל לתת מים בארץ ציה.

ביאור

מה תנסון. משה טוען כלפי בני
 ישראל שהם מבקשים לנסות את ה' -
 לבחון ולבדוק אם הוא מסוגל לתת להם
 מים בתנאי המדבר. זוהי טענה קשה.
 הלוא בני ישראל צמאים, זעקה של עם
 הצמא למים היא זעקה אנושית מאין
 כמוה. מדוע אפוא מוכיח אותם משה
 שהם בוחנים את ה'?
 נראה שבאותה השעה עוד היו מים

לישראל, ותלונתם לא נבעה ממצוקה
 קיומית. הראיה לפירוש זה היא
 שהתיאור "ויצא שם הָעָם לַמֵּים"
 מופיע רק בפסוק הבא, משמע שקודם
 לכן עוד לא היו צמאים ממש. מכאן
 עולה שהתיאור בפסוק א' - "ואין מים
 לִשְׁתֹּת הָעָם" - משמעו שלא היו מים
 בשפע אלא רק בדוחק⁷⁵.

עיון

מה תנסון. ירידת המן דבר יום ביומו הייתה אמורה למלא את העם באמונה
 שכל צרכיו יסופקו לו מאת ה', ואף על פי כן קשה לו לאדם לחיות בשלווה כשעננת
 דאגה מרחפת על ראשו - ועל כן רב העם עם משה.

75. על פי פירוש "באר בשדה".

אונקלוס

ג ויצִהִי תִפְּנֹן עֲמָא לְמִיָּא
 וְאַתְרָעַם עֲמָא עַל מֹשֶׁה,
 וְאָמַר לְמָא דְנָן אִסְיִקְתָּנָא
 מִמַּעֲרִים לְקַטְלָא יְתִי וְיֵת בְּנִי
 וְיֵת בְּעִירִי בְּצִהוּתָא. ד וַיֵּצֵאֵלִי
 מֹשֶׁה קָדָם יי לְמִימַר מָא
 אֲעֵבִיד לְעֲמָא הַדִּין, עוֹד
 זְעִיר פּוֹן וְדִגְמוּנִי. ה וְאָמַר יי
 לְמֹשֶׁה עֲבַד קָדָם עֲמָא וְסָב
 עֲמָךְ מִסְבֵּי יִשְׂרָאֵל, וְחֻטְרָךְ
 דְּמַחֲיָתָא בֵּיה יֵת נִהְרָא סָב
 בִּידְךָ וְתִיזִיל.

ג וַיֵּצֵאֵמָּא שֵׁם הָעָם לַמִּים וַיֵּלֶן הָעָם
 עַל־מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לְמָה זֶה הָעֲלִיתָנוּ
 מִמִּצְרַיִם לְהַמִּית אֹתִי וְאֶת־בְּנֵי וְאֶת־
 מִקְנֵי בְּעֲמָא: ד וַיֵּצֵעַק מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה
 לֵאמֹר מָה אַעֲשֶׂה לָעַם הַזֶּה עוֹד
 מַעַט וְסִקְלָנִי: ה וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־
 מֹשֶׁה עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם וְקַח אֹתָם
 מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִטֶּבֶן אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ
 אֶת־הָיָאֹר קַח בִּידְךָ וְהִלַּכְתָּ:

רש"י

(ד) עוֹד מַעַט. אם אמתין עוד מעט וסקלוני.

(ה) עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם. וראה אם יסקלוך, למה הוצאת לעז על בני (תנחומא בשלח, כב).

ביאור

לעבור לפני העם בדרך אל הצור? רש"י
 רואה קשר ישיר בין הוראה זו לדברי
 משה בפסוק הקודם - "עוֹד מַעַט
 וְסִקְלָנִי", ומלמד כי יש בה תוכחה
 סמויה למשה רבנו שאינו מאמין דיו
 בכוח הקדושה הטמון בעם ישראל.

עוֹד מַעַט. בני ישראל לא איימו על
 משה באיום מפורש ולא עמדו-הכֵן
 ואבנים בידיהם, אך כשראה משה את
 עוצמת התלונות הוא הבין שכדור
 השלג אך ילך ויגדל - ובתוך זמן קצר
 יהפכו התלונות לאיום ממשי על חייו.

עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם. מדוע נדרש משה

עיון

עוֹד מַעַט. ראו בעיון על הפסוק הבא.

🌀 רש"י 🌀

וְקַח אֶתְךָ מִזֶּקְנֵי יִשְׂרָאֵל. לעדות שיראו שעל ידך המים יוצאים מן הצור, ולא יאמרו מעיינות היו שם מימי קדם (מכילתא בשלח, ויסע, ו).
וּמִטֶּף אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר. מה תלמוד לומר אשר הכית בו את היאור, אלא שהיו ישראל אומרים על המטה שאינו מוכן אלא לפורעניות, בו לקה פרעה ומצרים כמה מכות במצרים ועל הים, לכן נאמר אשר הכית בו את היאור, יראו עתה שאף לטובה הוא מוכן (מכילתא בשלח).

🌀 עיון (על עמוד קודם) 🌀

עֲבַר לִפְנֵי הָעָם. רש"י מגן בפירושו על ישראל ומלמד זכות על התנהגותם. משה רבנו חי במדרגה גבוהה עד אין חקר, וממדרגתו הגבוהה קשה שלא לראות חטא בתלונות האינסופיות של בני ישראל. ואולם במדרגה אנושית אפשר בהחלט להבין את תרעומתם של ישראל, המשתגעים בצמא.

🌀 ביאור 🌀

סכנה, ודאי שתפקיד הזקנים היה אחר: לשמש עדים שהמים באו בדרך ניסית. וּמִטֶּף אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר. רש"י תנמה על התוספת "אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר" - איזה מידע היא מוסיפה? תשובתו מדגישה שאותו המטה ששימש להכות הוא המשמש לרפואה.	וְקַח אֶתְךָ מִזֶּקְנֵי יִשְׂרָאֵל. בלי מאורו של רש"י היינו עשויים להבין שהזקנים נדרשו להתלוות למשה כדי להרגיע את העם, שלא יכלו את כעסם במשה. ואולם אחרי שהבהיר רש"י שמטרת המעבר לפני העם הייתה להמחיש למשה כי לא נשקפת לו כל
--	---

🌀 עיון 🌀

וְקַח אֶתְךָ מִזֶּקְנֵי יִשְׂרָאֵל. וכי אכפת לישראל אם המים שיקבלו יהיו מי מעיינות או מי צור? הם בסך הכול מבקשים לשתות מים שירוו את צימאונם! פירושו של רש"י נאמן לאשר פורש בפסוק ב, שלא רק דאגת המחר הבעירה את תלונת ישראל אלא גם הרצון לבחון את יכולתו של ה', ועל כן היה חשוב שיקבלו את המים בדרך ניסית.

וּמִטֶּף אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר. לכאורה פירושו של רש"י איננו נהיר, שהרי גם מכות מצרים נועדו לטובתם של ישראל. המטה לא שימש מעולם נגדם כי אם להפך, כל פעולותיו שימשו להצלתם!

אונקלוס

וְהָאֵנָּה קָאִים קְדָמָךְ תָּמֹן עַל
טַגְרָא בְּחוּדָב וְתַמְחִי בְּטַגְרָא
וְיִפְקֹון מִנִּיה מִיָּא וְיִשְׁתִּי
עֲמָא, וְעֵבֵד בֵּין מִשָּׁה לְעֵינִי
סְבִי יִשְׂרָאֵל.

וְהִנֵּי עֹמֵד לִפְנֵיךְ שֵׁם וְעַל-הַצֹּר
בְּחֹרֵב וְהִכִּיתָ בַּצֹּר וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מִים
וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ בֶּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי
יִשְׂרָאֵל:

❧ רש"י ❧

(ו) וְהִכִּיתָ בַּצֹּר. על הצור לא נאמר אלא בצור, מכאן שהמטה היה של מין דבר חזק ושמם סנפרינון והצור נבקע מפניו (מכילתא בשלח, ויסע, ו).

❧ עיון (המשך) ❧

ואף על פי כן נראה שבני ישראל ראו עד כה רק את מידת הדין של ה' המופיעה דרך המטה. הצלתם הגיעה מתוך מכות אכזריות שניחתו על המצרים, והם אף היו עדים לעונש שקיבלו במכת החושך חלק מאחיהם שלא רצו לצאת ממצרים. האל נגלה עליהם במידת הדין, ועל כן, על אף שניצלו, קינן בליבם חשש גדול שאם לא יצליחו לעמוד בדרישות המצופות מהם ייענשו גם הם. משום כך היה כה חשוב להראות להם שהמטה המסמל בעבורם את הכוח להכות ולהעניש הוא גם הצינור שדרכו ה' מעניק להם מים. הדין שנהפך לרחמים ממחיש לישראל שהן הדין הן הרחמים נועדו אך ורק לטובתם, וממילא אין להם עוד ממה לחשוש.

❧ ביאור ❧

וְהִכִּיתָ בַּצֹּר. עֵינֵינוּ שֶׁל רִש"י הייתה שטחית על מעטפת הצור, אלא משוטטות בפסוק ומבחינות בכל חריגה שהמטה נכנס לתוך הצור כאילו היה מהתחביר הפשוט. ההכאה "בצור" סכין לייזר שיכולה לבקוע אפילו דברים במקום על הצור מלמדת שהמכה לא קשים כסלע.

❧ עיון ❧

וְהִכִּיתָ בַּצֹּר. המשנה בפרקי אבות מונה עשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות, ובהם מטהו של משה⁷⁶. כל עשרת הדברים מאופיינים במציאות ניסית החודרת אל עולם הטבע.

76. "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות..." (אבות ה, ו).

אונקלוס

ז וַיִּקְרָא שְׁמִיָּה דְאַתְרָא
 נְסִיתָא וּמְצוּתָא, עַל דְּנָצוּ
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל דְּנָסִיאוּ
 קֳדָם יי לְמִימְרֵי הָאֵית
 שְׂכִינְתָא דִּי בִּינָא אִם לָא.
 ח וְאַתָּא עֲמֻלְק, וְאַגִּיחַ
 קִרְבָּא עִם יִשְׂרָאֵל בְּרִפְיָדִים.
 ז וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסֵּה וּמְרִיבָה עַל־
 רִיב ו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת־יְהוָה
 לְאֹמֶר הֵישׁ יְהוָה בְּקִרְבָּנוּ אִם־אֵין: פ
 ח וַיָּבֹא עֲמֻלְק וּלְחָם עִם־יִשְׂרָאֵל
 בְּרִפְיָדִים:

עיון (המשך)

העולם פועל ומתנהל על פי כללי הטבע שטבע בו אלוקים, וכללים אלו אינם משתנים אלא במקרים קיצוניים ביותר. יציאת ישראל ממצרים היא האירוע החשוב ביותר שבו שינה הא־ל את חוקי הטבע לגמרי. את השינוי הזה מייצג המטה של משה, המבטא את עוצמת הא־ל במציאות: באמצעותו נעשים אותות ומופתים ובמכתו נבקע סלע איתן ויוצאים ממנו מים.

אומנם ראינו בעיון הקודם שהדין שייצג המטה עד כה נהפך לרחמים, אך משהו מן הדין נותר על כנו: מי החסד ניתנו באמצעות הכאה במטה חזק וחד שחותך ומשבר סלעים. אם כן נראה שלעת עתה, בשלב זה של תולדות ישראל, גם הרחמים מהולים בדין. השם שניתן למקום הנס בפסוק הבא - "מִסֵּה וּמְרִיבָה" - מעיד שגתנית המים לישראל לוותה בכעס מסוים, שבא לידי מימוש בבוא עמלק מייד אחר כך.

אונקלוס

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לַיהוָה שְׁמִי בְּחֹר
לֵנָא גְבִרִין וּפּוֹק אֲגִיחַ קִרְבָּא
בְּעַמְלֵק, מִחֹר אֲנָא קִאִים
עַל יֵישׁ רִמְתָּא וְחִטְרָא
דְּאַתְעֵבִידוּ בֵּיהּ נָסִין מִן קָדָם
יֵי בִידִי.

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה בְּחֹר־לִנִּי
אֲנִשִּׁים וַיֵּצֵא הַלָּחֶם בְּעַמְלֵק מִחֹר
אֲנִכִּי נֶצַב עַל־דָּאֵשׁ הַגְּבֻעָה וּמִטָּה
הָאֱלֹהִים בִּידִי:

רש"י

(ח) וַיֵּבֵא עַמְלֵק וְגו'. סמך פרשה זו למקרא זה, לומר תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים "היש ה' בקרבנו אם אין" (פסוק ז), חייכם שהכלב בא ונושך אתכם ואתם צועקים אלי ותדעון היכן אני. משל לאדם שהרכיב בנו על כתפו ויצא לדרך, היה אותו הבן רואה חפץ ואומר, אבא טול חפץ זה ותן לי, והוא נותן לו, וכן שניה וכן שלישית, פגעו באדם אחד, אמר לו אותו הבן ראית את אבא. אמר לו אביו איך יודע היכן אני, השליכו מעליו ובא הכלב ונשכו (פסיקתא רבתי יב).

ביאור

וַיֵּבֵא עַמְלֵק וְגו'. הפסוק החותם את הפרשייה הקודמת נושא ביקורת קשה כלפי התנהגותם של בני ישראל: "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמִרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הֲיֵישׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין". ביקורת זו מבהירה היטב את הגעתו של עמלק. בדרך הטבע לא הייתה שום אומה מעלה על דעתה לתקוף את עם ישראל אחרי יציאת מצרים, אך לנוכח כפיות הטובה של העם הסית הקב"ה את עמלק להילחם בישראל.

עיון

וַיֵּבֵא עַמְלֵק וְגו'. דברי רש"י מסבירים פלא נוסף: מדוע לא זכו ישראל לנס גם כן כמו בים סוף אלא נתבעו לצאת למלחמה בעצמם? אין זו אלא תוצאה ישירה של התנהגותם שפקפקו במציאות ה' בקרבם. ביאת עמלק מעמתת את העם עם שאלת "היש ה' בקרבנו אם אין" ומכריחה אותם להבין בדרך הקשה את התשובה לשאלתם.

רש"י

(ט) **בַּחַר לָנוּ**. לי ולך, השווה לו, מכאן אמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. וכבוד חברך כמורא רבך, מניין? שנאמר "ויאמר אהרן אל משה בי אדני" (במדבר יב, יא), והלא אהרן גדול מאחיו היה ועושה את חברו כרבו. ומורא רבך כמורא שמים מניין? שנאמר "אדוני משה בלאם" (שם יא, כח), כלם מן העולם, חייבין הם כליה המורדים בך, כאלו מרדו בהקב"ה (מכילתא בשלח, עמלק, א).

ביאור

בַּחַר לָנוּ. רש"י מצטט את דברי רבי אלעזר בן שמוע בפרקי אבות: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, ויהי כבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים" (ד, יב). במשנה זו שלוש צלעות. רש"י מלמדנו כי המקור לצלע הראשונה מצוי בפסוקנו זה, ואגב כך מפרט גם את המקורות לשתי הצלעות הנוספות. נבאר את שלושת המקורות. א. "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך" - משה רבנו מבקש מיהושע לבחור לוחמים שיילחמו בעמלק, ואומר "**בַּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים**". מדוע השתמש משה במילה "לָנוּ"? לו הייתה כוונתו למנות את יהושע למפקד הקרב היה עליו לומר "בחר לך אנשים", ואילו בחר משה להישאר האחראי הראשי, היה צריך לצוות את יהושע "בחר לי אנשים". באומרו "**בַּחַר לָנוּ**" רומז משה ליהושע תלמידו ששניהם שווים בכבודם. ב. "וכבוד חברך כמורא רבך" - כשנצטרעה מרים לאחר שדיברה לשון הרע על משה פנה אהרן אל משה רבנו אחיו הצעיר במילים "**בִּי אֲדֹנָי**", ומכאן שכיבד אותו כאילו היה רבו. ג. "ומורא רבך כמורא שמים" - בפרשת בהעלותך מסופר שאלדד ומידד התנבאו במחנה. ומה היה תוכן נבואתם? "משה מת, יהושע מכניס את ישראל לארץ" (סנהדרין יז, א). יהושע, ששמע את נבואתם, התקומם וקרא אל משה: "**אֲדֹנָי מֹשֶׁה כָּלְאָם**" - גזור עליהם כליה, שיכלו מן העולם. וכי בגלל שפגעו במשה רבנו נתחייבו מיתה? אלא שיהושע חש שפגיעה במשה כמוה כפגיעה בה' יתברך - ועל כן היא מחייבת תגובה קיצונית.

עיון

בַּחַר לָנוּ. רש"י מלמדנו עקרונות חשובים הנוגעים ליחסים שבין אדם לתלמידו, לחברו ולרבו.

◀ "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך". לכבד את התלמיד משמעו להעניק לו

🌀 רש"י 🌀

וַיֵּצֵא ה' לָחֶם. צא מן הענן והלחם בו (מכילתא בשלח, עמלק, א).

🌀 עיון (המשך) 🌀

תחושת חשיבות ושוויון. מטבע הדברים הרב עולה על תלמידו ברמת הידע ובמיומנויות הלימוד, ויש סכנה שהוא ינצל את יתרונותיו ויהפוך את התלמיד לכלי קיבול. אין זו הדרך הנכונה, הרב צריך לקדם את תלמידו, לתת לו כלים ללמידה ולהתפתחות אישית ולשאוף שהוא יוכל להמשיך ולגדול גם בלעדיו.

"וכבוד חברך כמורא רבך". בתיאור היחס הראוי בין אדם לחברו נקטה המשנה לשון תמוהה: "מורא" במקום "כבוד". המשנה מלמדת שיש להביט בחבר בענווה ובהערכה, לראות בו רב שממנו אפשר ללמוד ולהתקדם - ולא רק אופן קשבת ומענה לשעות הפנאי.

"ומורא רבך כמורא שמים". התלמיד צריך לדעת ולהפנים שמורו ורבו איננו מאגר מידע שתפקידו להעשיר ולרומם את ידיעותיו - אלא חלק מהותי בשרשרת העברת המסורת מדור לדור. בעולמה של תורה יש קשר אמיץ בין הדורות, וכל רב הוא חוליה ברצף המתמשך ממעמד הר סיני ועד אלינו. הרב הוא המעביר את דבר ה' - ועל כן יהיה מוראו כמורא שמיים.

🌀 ביאור 🌀

וַיֵּצֵא ה' לָחֶם. ציווי של משה ישראל שבו שוכנת השכינה. ליהושע כולל שני פעלים: "צא" התורה העידה על יהושע ש"לא יָמִישׁ ו"הָלַחֶם". מהיכן נתבע יהושע לצאת מתוך הָאֶהָל (שמות לג, יא), ועל כן לקראת המלחמה בעמלק? רש"י מבאר נדרש ציווי מיוחד - צא ממקום לימודך שמה דרש מיהושע לצאת ממחנה כדי לקיים את המצווה החשובה.

🌀 עיון 🌀

וַיֵּצֵא ה' לָחֶם. יש הדוגלים בהשקפת עולם הגורסת שעל אף שיש לנו מלחמות אין ספור עם אויבינו ושכנינו, על לומדי התורה להישאר בבית המדרש, וזכות לימוד תורתם תגן על הלוחמים. אין זו דעת תורתנו הקדושה. כדי להציל את עם ישראל מוטל על לומדי התורה לצאת ממקום הלימוד, לצאת ממקום השכינה וממוקד הקדושה. היציאה לקרב איננה תובעת רק מעבר מלימוד תורה אל עיסוק במצווה אחרת, זו תביעה קשה הרבה יותר. שדה הקרב מזמן חוויות לא פשוטות, והחייל עלול במקרים מסוימים לאבד את צלם האלוקים שבו בעקבות מעשים קשים ואכזריים שהוא נאלץ לבצע. האם המחיר של פגיעה בנפש לומד התורה מוצדק?

🌀 רש"י 🌀

מָחָר. בעת המלחמה אנכי נצב (מכילתא בשלח, עמלק, א).

בָּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים. גבורים ויראי חטא שתהא זכותן מסייעתן. דבר אחר בחר לנו אנשים שיודעין לבטל כשפים לפי שבני עמלק מכשפין היו (מכילתא בשלח, עמלק, א).

🌀 עיון (המשך) 🌀

האומנם הוא חייב לצאת? אכן כן, כך מצווה התורה את יהושע. צא מן הענן, סגור את הספרים ולמד להתמודד עם הקשיים.

🌀 ביאור 🌀

מָחָר. מדוע רק מחר? הלוא עמלק כבר נלחמים בישראל. יש להילחם בהם מייד, בלי לאבד רגע! רש"י מפרש שאכן אלו היו פני הדברים: יהושע יצא למלחמה מייד, ומשה הודיעו כי "מָחָר", בעת התגברות המלחמה, הוא יתייצב על ראש הגבעה ומטה הא־להים בידו. **בָּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים.** משה רבנו מבקש מיהושע לבחור "אֲנָשִׁים" - לא כל אדם שמבקש להיות חייל במערכה אלא את אלו המתאימים למשימה. ומי הם האנשים המתאימים למשימה? על פי הפירוש הראשון ברש"י הם צריכים להיות בעלי גבורה פיזית וגבורה רוחנית. חזקים וגיבורים להילחם, ויראי שמיים - כדי שזכותם תסייע להם לנצח במלחמה. ◀

🌀 עיון 🌀

מָחָר. בגמרא⁷⁷ מובא ספק לאיזה חלק של המשפט שייכת המילה "מָחָר": האם יש לקרוא 'צא והילחם בעמלק' - מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה' או 'צא והילחם בעמלק מחר' - אנכי ניצב על ראש הגבעה? האם היציאה למלחמה תהיה מיידית ומשה יצטרף "מחר", או שמא כל המערכה תחל רק למחרת? הכרעתו של רש"י מתאימה לחלוקת הפסוק על פי טעמי המקרא⁷⁸, ולפיה ה"מָחָר" מתייחס רק לפעולת משה רבנו. ועדיין יש לתמוה - מדוע לא יתייצב משה רבנו לסייע מייד לעם בתפילותיו? נראה שבמלחמה זו רמוז ההבדל הגדול בין יציאת מצרים למערכות העתיד, שבהן יידרש האדם לצעוד את הצעד הראשון - ובעקבותיו תבוא התשועה מלמעלה.

⁷⁷ "והתניא, איסי בן יהודה אומר: חמש מקראות בתורה אין להן הכרע: שאת, משוקדים, מחר, ארור, וקם" (יומא נב, א-ב).

⁷⁸ בפסוק מופיעה אתנחתא, שהיא טעם מפסיק, תחת המילה עמלק.

אונקלוס

י וַעֲבַד יְהוֹשֻׁעַ כְּמֹא דְאַמֵּר
לִיה מֹשֶׁה לְאַגָּחָא קֶרְבָּא
בְּעַמְלֵק, וּמֹשֶׁה אֶהְרֹן וְחֹזֶר
סְלִיקוּ לְרִישׁ דְּמִתָּא.

וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כַּאֲשֶׁר אָמַר לּוֹ מֹשֶׁה
לְהִלָּחֵם בְּעַמְלֵק וּמֹשֶׁה אֶהְרֹן וְחֹזֶר
עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה:

❧ רש"י ❧

(י) וּמֹשֶׁה אֶהְרֹן וְחֹזֶר. מכאן לתענית שצריכים שלשה לעבור לפני התיבה, שבתענית היו שרויים (מכילתא בשלח, עמלק, א).

❧ ביאור (המשך) ❧

לפי הפירוש השני מדובר באנשים טבעיים. המסוגלים להתמודד גם עם דברים על

❧ עיון (על עמוד קודם) ❧

בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים. עיון בפירוש הראשון:

פסוק זה סותר את ההשקפה שלומדי תורה אינם צריכים להשתתף בהגנת העם. אדרבה, דווקא מי שחמוש בתורה ויראת שמיים נוסף על גבורתו ואומץ ליבו - הוא אשר נדרש להילחם על הגנת ישראל ביתר שאת. עיון בפירוש השני:

ה"כשפים" בראי ימינו הם המלחמה הפסיכולוגית שמטרתה להטיל מורך בלב הלוחמים ולחבל בתפקודם. אנו רואים כי גם בהיסטוריה של מדינתנו יש המצליחים בדרכי תעמולה שונות ומשונות להחליש את הרגש הבסיסי של אמונתנו בצדקת הדרך, שבלעדיו אי אפשר לנצח.

❧ ביאור ❧

וּמֹשֶׁה אֶהְרֹן וְחֹזֶר. כשעם ישראל שרוי בסכנה הציבור צריך להתענות, ומנהיגי הציבור עורכים תפילות כפי שמפורט במסכת תענית⁷⁹. כך כאן עם ישראל בסכנה, ומשה, אהרן וחזר עולים שלושתם לראש הגבעה להתפלל ולעודד את הלוחמים. ואף שמשה רבנו הוא מנהיג-על אין הוא מסתפק בתפילתו האישית אלא משתף בה את אהרן וחזר.

79. עיינו בשולחן ערוך הלכות תעניות סימן תקעט, א; "ואחד מן העם נוטל האפר ונותן בראש הנשיא ובראש אב בית דין..."; ועיינו גם בשולחן ערוך הלכות קריאת ספר תורה סימן קמא ובמשנה ברורה ס"ק טז שם.

אונקלוס

יֵא וְהוּי כִּד מְרִים מִשֶּׁה יֵא וְהוּי כִּד מְרִים מִשֶּׁה
 יְדוּהִי מִתְגַּבְּרִין דְּבִית יְדוּהִי מִתְגַּבְּרִין דְּבִית
 יִשְׂרָאֵל, וְכִד מִנַּח יְדוּהִי יִשְׂרָאֵל וְכִאֲשֶׁר יֵנִיחַ יְדוּ וְגַבְר עַמְלִק.
 מִתְגַּבְּרִין דְּבִית עַמְלִק.

רש"י

חור. בנה של מרים היה וכלב בעלה.
 (יא) כֹּאֲשֶׁר יְרִים מִשֶּׁה יְדוּ. וכי ידיו של משה נוצחות היו המלחמה וכו'
 כדאיתא בראש השנה (כט, א).

עיון (על עמוד קודם)

וּמִשֶּׁה אֶהְרֹן וְחֹר. שלושה אנשים הם קבוצה. הקבוצתיות ממעטת את
 חשיבות כוחו של המנהיג וכוללת אותו בין שליחי הציבור המייצגים את העם. שליח
 הציבור כשמו כן הוא - שליח של הציבור הבא מכוח הציבור. לא מכוחו העצום של
 המנהיג תבוא הישועה כי אם מה' השומע את תפילת עמו המונהגת ביד שליחיו.

ביאור

חור. כלב היה בנו של חצרון⁸⁰, שהיה בנו של פרץ בן יהודה⁸¹. כלב התחתן עם
 אפרת, וחכמינו זיכרונם לברכה לימדונו כי אפרת זו מרים⁸². מזיווג זה נולד חור,
 כמפורש בדברי הימים א (ב, יט): "וַיִּקַּח לוֹ כְּלָב אֶת אֶפְרַת וַתֵּלֶד לוֹ אֶת חֹר".
 כֹּאֲשֶׁר יְרִים מִשֶּׁה יְדוּ. נראה לכאורה

עיון

חור. בפרשת משפטים מסופר שכשמשה רבנו עלה למרום לקבל את התורה
 נשאר חור עם אהרן במחנה לשפוט את העם: "וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיְהוֹשֶׁעַ מִשְׁחַתּוֹ וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל הַר הָאֱלֹהִים. וְאֵל הַזִּקְנִים אָמַר שְׁבוּ לָנוּ בָּזֶה עַד אֲשֶׁר נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהָיָה אֶהְרֹן וְחֹר עִמָּכֶם מִי בַעַל דְּבָרִים יִגֹּשׁ אֲלֵהֶם" (שמות כד, יג-יד). על פי המתואר בגמרא
 ניסה חור למנוע מבני ישראל לעשות את העגל ושילם על כך בחייו. חור היה אפוא
 איש צדיק וקדוש, ולא בכדי נבחר ללוות את משה.

80. "וְכָלֵב בֶּן חֲצֹרֹן הוֹלִיד אֶת עֲזוּבָה..." (דברי הימים א ב, יח).

81. "וּבְנֵי יְהוּדָה עַר וְאוֹנָן וְשִׁלָּה וְפֶרֶץ וְזֵרַח... וַיְהִי בְנֵי פֶרֶץ חֲצֹרֹן וְחִמּוֹל" (בראשית מו, יב).

82. סוטה יא, ב. חז"ל שם מזהים את כלב בן חצרון עם כלב בן יפונה, ומסבירים: "וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה... בן חצרון? בן יפנה הוא. בן שפנה מעצת מרגלים. ואכתי בן קנז הוא, דכתיב וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב, אמר רבא: חורגו דקנז הוה".

אונקלוס

יב וַיְדִי מֹשֶׁה יְקָרָא וְנִסְבּוּ
אֲבָנָא וְשׁוּיָא תַּחְתּוֹתָהּ
וַיִּתֵּיב עֲלֶיהָ, וְאַהֲרֹן וְחֹדֶר
סְעִידִין בִּידוּהִי מִכָּא חֹד
וּמִכָּא חֹד וְהוֹאָה יְדוּהִי פְרִיסָן
בְּצִלּוֹ עַד דְּעָאֵל שְׁמִשָּׁא.

יב וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים וַיִּקְחוּ-אֲבָן
וַיִּשְׁיֻמוּ תַּחְתּוֹתָיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן
וְחֹדֶר תַּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה
אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד-פֹּא
הַשֶּׁמֶשׁ:

רש"י

(יב) וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים. בשביל שנתעצל במצוה ומנה אחר תחתיו, נתייקרו ידיו (מכילתא בשלח, עמלק, א).

ביאור (המשך)

שהניצחון במלחמה היה פרי הרמת ידיו
של משה, שהרי כל אימת שהרים את
ידיו הייתה ידם של ישראל על העליונה.
אך חז"ל מבהירים כי הרמת הידיים היא
רק סמל, ומה שמביא באמת לניצחון
הוא קבלת עול מלכות שמיים: "והיה
כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו',
וכי ידיו של משה עושות מלחמה או
שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן
שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה
ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים
היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים".

עיון (על עמוד קודם)

כְּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדָיו. גם היום יש נטייה לדבוק בסגולות שונות מתוך מחשבה
שבכוחן להביא ישועה, רפואה או פרנסה. זוהי מחשבה מוטעית. אין לחפש תשועה
בכל מיני דרכים-לא-דרכים - יש להתאמץ לחזור אל ה' בלב שלם.

ביאור

וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים. וכי משה רבנו, מורמות? אין זה אלא עונש על חטאו
שקרע את הים ועשה כל כך הרבה שלא יצא להילחם בעצמו בעמלק
ניסים, אינו מסוגל להחזיק את ידיו ושלח את יהושע במקומו.

עיון

וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים. לכאורה יש היגיון רב בהחלטה שהמנהיג בן השמונים לא
יצא להילחם, ואולם מה שנכון בהיגיון בשר ודם אינו נכון בהכרח בחשבונות שמיים. <

🌀 רש"י 🌀

וַיִּקְחוּ אֹהֶל וְחֹר.

וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׁמְנוּ תַּחְתֵּיהֶן. ולא ישב לו על כר וכסת. אמר ישראל שריוין בצער, אף אני אהיה עמהם בצער (מכילתא בשלח, עמלק, א).
וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה. ויהי משה ידיו באמונה פרושות השמים בתפלה נאמנה ונכונה.

🌀 עיון (המשך) 🌀

משה רבנו לא היה אדם מן השורה אלא שר התורה, מנהיג בדרגה עצומה, וממנו היה מצופה לצאת בראש עמו למלחמה. כמה חשובים דברי רש"י אלה המפריכים כליל את הטענה שלומדי תורה פטורים ממצוות ההגנה על ישראל, שהרי אפילו משה רבנו, גדול לומדי התורה מאז ומקדם, נענש על שלא התייצב למלחמה בעצמו.

🌀 ביאור 🌀

וַיִּקְחוּ. הפסוק אינו מפרט מי הם	בתפילותיו הן בגופו.
שלקחו אבן כדי שיישב עליה משה.	וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה. בקריאה שטחית
רש"י מבאר שאלו הם אהרן וחור,	נראה כאילו ידיו של משה היו "אמונה",
המלווים של משה במלחמה.	ידיים אמינות שאפשר לסמוך עליהן
וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׁמְנוּ תַּחְתֵּיהֶן. אף	ובזכותן יבוא הניצחון. אין זו כוונת
שמשה רבנו לא נלחם ישירות בעמלק	הפסוק, אלא שידי משה הפרושות
כפי שראינו לעיל, אין זה חס ושלום	לשמיים בתפילה ותחנונים היו אות
ששלח את יהושע ויצא לעסקיו. לא	לתפילתו הנאמנה והמדויקת.
ולא! משה רבנו הצטרף ללוחמים הן	

🌀 עיון 🌀

וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׁמְנוּ תַּחְתֵּיהֶן. דברי רש"י אלו מאזנים את דבריו על תחילת הפסוק, שלא נעלה בדעתנו ביקורת כלשהי על משה רבנו. דברי רש"י הקודמים, "בשביל שנתעצל במצווה" נאמרו רק ביחס ליום מעלתו של משה רבנו ונועדו ללמדנו את הדרך הנכונה לפעול בחיים. כאן מודיע לנו רש"י שמשה השתתף גם השתתף במאמץ המלחמתי של חייליו, בדרך המיוחדת לו.

וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה. האמונה של משה רבנו מכפרת על חוסר האמונה של ישראל שבאה לידי ביטוי בסוף הפרשייה הקודמת, ומבטלת אותה כליל.

אונקלוס

יג וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת־עַמְלֶק וְאֶת־
עֲמֹו לְפִי־חֶרֶב: פ מפטיר

יג וַתִּבָּר יְהוֹשֻׁעַ יְתַּעֲמֶלֶק
וְיֶת עַמִּיָּה לְפִתְגָם דְּחֶרֶב.

רש"י

עד בא השמש. שהיו עמלקים מחשבין את השעות באצטרולוגיאה באיזו שעה הם נוצחים, והעמיד להם משה חמה וערבב את השעות (תנחומא בשלח, כח).

(יג) וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ. חתך ראשי גבוריו ולא השאיר אלא חלשים שבהם ולא הרגם כולם, מכאן אנו למדין שעשה על פי הדבור של שכינה.

ביאור

עד בא השמש. לכאורה הפסוק נעמיק בעיון על הפסוק הבא.

מתאר שמושה נשא ידיו והתפלל עד לשקיעת החמה - "עד בא השמש", ואולם רק בפסוק הבא מסופר על ניצחון ישראל על עמלק - "ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב". לו היה סדר הפסוקים מתהפך היינו מבינים שהמלחמה הסתיימה בשקיעה - ועד לסיומה התפלל משה, אך סדר הפסוקים המעיד שכביכול תפילותיו של משה הסתיימו עוד לפני תום המלחמה אינו מובן כלל. על כן פירש רש"י ש"עד בא השמש" איננו זמן השקיעה אלא ביטוי לבלבול שיצר משה במערכת השעות כדי שלא יתאימו לחזיונות האסטרולוגיה שחזו העמלקים. במשמעות אגדה מוזרה זו

רש"י היינו מבינים שיהושע לא הצליח להכריע את עמלק אלא רק להחלישו, אך הבנה זו מעוררת תמיהה: וכי יש קושי ביד ה' להעניק את הניצחון לישראל?

רש"י מבאר שישאל ניצחו את עמלק והרגו את כל גיבוריהם, אך הותירו בחיים את הלוחמים החלשים. ועדיין יש לשאול - אם הצליח יהושע להכריע את צבא הגיבורים, הרי שהיה יכול בנקל לכלות גם את החלשים, ומדוע אפוא נמנע מהכרתת כל צבא עמלק? אין זו אלא שעשה זאת על פי הדיבור - בצו אלוקי.

עיון

עיון על פסוקים י"ב וי"ג

דברי רש"י בשני דיבורי המתחיל האחרונים מעוררים כמה וכמה שאלות. נזכיר

עיון (המשך)

שלוש מהן.

א. מה כוחו של עמלק באסטרולוגיה? האומנם ישראל המאמינים בה' בורא שמיים וארץ צריכים להתחשב בחישובים אסטרולוגיים של האויב?

ב. לו יצויר שאכן עמלק צפוי לגבור בשעה מסוימת על פי הטבע, האומנם צריך לשנות סדרי בראשית כדי לגבור עליו בשעה זו? האין זו מחשבת כפירה המצמצמת חלילה את יכולתו של ה'?

ג. היאך נמנע יהושע מלהשמיד את עמלק עד כלותם? והלוא שנים אחר כך ייענש שאול המלך על השאירו בחיים את אגג מלך עמלק, בניגוד למצווה מפורשת מן התורה!?

כדי לענות על השאלות הללו עלינו להבין שעמלק הוא הרוע בהתגלמותו. הקב"ה ברא על פי רצונו עולם שיש בו רוע - וברא כנגדו את עם ישראל שתפקידו להילחם ברוע. כדי למלא את משימת מיגור הרע עם ישראל נדרש להיות בעצמו ברמה רוחנית גבוהה, עם צדיק.

מלחמת עמלק במדבר הציבה אתגר קשה מאוד לעם ישראל. לפי חוקי הטבע, שהשתקפו בחיזוי הכוכבים, ניצחונם של ישראל לא היה מובטח כלל ועיקר, וכדי לנצח היה עליהם לזכות בניסים החורגים מהטבע - התובעים אמונה שלמה ותמימה בה'. דא עקא, שרמתו הרוחנית של העם לא הייתה בשיאה באותה השעה, עד כי המקום האחרון שבו שכן נקרא "מִסָּה וּמִרִּיבָה" - "עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הִישׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין". בשל כך נדרש יהושע לבחור לוחמים צדיקים - שזכויותיהם האישיות יוכלו לסייע לעם להכריע את האויב, ואפילו משה רבנו, האיש שמיגור הרע טבוע במהותו ושבמותו יאמר ה' "מִי יָקוּם לִי עִם מְרַעִים" (תהלים צד, טז), התקשה בתפקידו במלחמה וידיזו כבדות.

ועם כל זה, עם ישראל הוא עם קדוש במהותו על אף שעדיין לא התגלתה קדושתו בכל עוצמתה, ועל כן יש להרחיב את המבט ולהביט בדברים בפרספקטיבה של דורות. "ערבוב השעות" פירושו להתעלות מנקודת ההווה אל עבר הנצח - לראות את שורשי העם, את האבות הקדושים, ואת קדושת ישראל שעתידה להתגלות ולכלות את הרע על שורשיו. באותה העת התאימה הרמה הרוחנית של העם רק להחלשת עמלק ולא למחייתו, אך מחיית עמלק היא תהליך המוטל על ישראל לאורך ההיסטוריה כולה - עד שיתגלה מלך המשיח.

אונקלוס

יְדֹאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה כְּתֹב זֹאת
 זִכְרוֹן בַּסֵּפֶר וְשֵׁם בְּאֶזְנִי יְהוֹשֻׁעַ כִּי־
 מָחָה אֶמְחֶה אֶת־זֵכֶר עַמְלֹק מִתַּחַת
 הַשָּׁמַיִם:

יְדֹאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה כְּתֹב דָּא
 דְּכִרְנָא בְּסִפְרָא וְשֵׁוּ קִדְם
 יְהוֹשֻׁעַ, אֲדִי מִמְחָא אֶמְחִי
 יְת דְּכִרְנִיה דְּעַמְלֹק מִתַּחַת
 שְׁמַיָא.

❧ רש"י ❧

(יד) כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן. שבא עמלק להזדווג לישראל קודם לכל האומות
 (מכילתא בשלח, עמלק, ב).

❧ ביאור ❧

כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן. בלי מאורו של רש"י היינו מבינים כי המשך הפסוק הוא פירוט של תחילתו, וכי הדבר שצריך לכתוב לזיכרון הוא "כי מָחָה אֶמְחֶה אֶת זֵכֶר עַמְלֹק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם". רש"י מאיר את עינינו לטעמי המקרא, המורים כי אחרי המילה "יהושע" ישנה אתנחתא, מעין פסיק המחלק את הפסוק לשניים:

בחלק הראשון משה מצטווה לכתוב "זאת" לזיכרון וללמד את יהושע, ובחלקו השני ה' מתחייב למחות את עמלק. ומה היא אותה ה"זאת" שיש לזכור? זוהי העובדה שעמלק היה הראשון מכל האומות שהעז לתקוף את ישראל.

❧ עיון ❧

כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן. האומנם היה עמלק הראשון שנלחם בישראל? והלוא מצרים שעבדו את ישראל הרבה לפניו!

אפשר להסביר שעמלק היה הראשון שבא לתקוף את עם ישראל - לאחר שנעשה לאומה. עמלק הוא סמל הרוע, ולא בכדי יש הבדל מהותי בינו לבין המצרים או הכנענים. עמלק החליט להילחם בישראל בלי שום סיבה - מלחמה לשם מלחמה. על המצרים העידה התורה כי שנאת ישראל נולדה בהם מתוך תחושת איום קיומי - "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּדְּבּוּ וַיַּעֲצֲמוּ בְּמֵאד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם" (שמות א, ז), ושבעת עממי כנען נלחמו על חירותם כשבאו ישראל לכבוש את ארצם, אך לעמלק לא היה כל תירוץ. הוא היה ראשון העמים שמלחמתו בישראל הייתה מונעת משנאה חסרת בסיס, שנאה שכל-כולה רוע.

ברוע הזה יש להילחם מלחמת חורמה, ויהושע, שינהיג את עם ישראל בארץ

<

❧ רש"י ❧

וְשֵׁים בְּאֶזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ. המכניס את ישראל לארץ, שיצוה את ישראל לשלם לו את גמולו. כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ (מכילתא בשלח, עמלק, ב).
כִּי מַחָה אֶמְחָה. לכך אני מזהירך כן, כי חפץ אני למחותו.

❧ עיון (המשך) ❧

ישראל, יצטרך לזכור תמיד שלצד מלחמות כיבוש הארץ מצווה עלינו ללחום נגד הרוע בעולם.

❧ ביאור ❧

וְשֵׁים בְּאֶזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ. משה רבנו	כִּי מַחָה אֶמְחָה. מדוע כל כך חשוב
עוד לא חטא בחטא מי מריבה, וטרם נגזר עליו שלא ייכנס לארץ ישראל, אך	שנדע שה' ימחה את זכר עמלק?
בציווי לשים את הדברים דווקא באוזני	רש"י מבהיר כי המילים "מַחָה
יהושע רמז ה' למשה כי יהושע ינהיג	אֶמְחָה" אינן הכרזה שככה יעשה ה'
את העם אחריו וכי הוא יכניסם לארץ	לעמלק, אלא הצהרת כוונות: ה' רוצה

❧ עיון ❧

וְשֵׁים בְּאֶזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ. דברי רש"י מעידים שחטאו של משה לא היה הסיבה והגורם למניעת כניסתו לארץ ישראל.

לכל אדם יש תפקיד וייעוד בעולם. תפקידו של משה התמקד בהוצאת בני ישראל ממצרים, ואילו תמצית תפקידו של יהושע הייתה להכניסם לארץ ישראל. משה גדול מיהושע פי כמה וכמה, בלי כל אפשרות להשוואה ביניהם, אך דווקא בשל גדלותו אין משה מתאים להכניס את עם ישראל לארצו.

משה רבנו הוא עבד ה' החי מעל לטבע, חייו חיי נס. תקופת יציאת מצרים מאופיינת במציאות שכולה ניסית, ובמציאות שכזו כמעט שאין לאדם כל יכולת לפעול, כמוהו כבורג קטן בממלכת ה'.

הכניסה לארץ ישראל מתחילה תקופה חדשה בעולם, שבה האדם אחראי לגורלו. בעוד משה רבנו נלחם בעמלק בהרמת ידיו אל השמיים - יהושע נלחם בעמי כנען בנשק ובגבורת מלחמה. יהושע מחובר למציאות הממשית, למציאות של האדם הפועל בטבע - למציאות של עם ישראל בארץ ישראל.

חטאו של משה אינו הגורם כי אם ההוכחה להיותו איש של יציאת מצרים ולא האיש המתאים לכניסה לארץ ישראל - כפי שנסביר בעזרת ה' בפרשת חוקת.

אונקלוס

טו וַיִּבְנֵא מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ, וּפָלַח
 עֲלוֹהֵי קָדֶם יי דַּעְבַּד לִיה
 נְסִי. טז וַיֹּאמֶר בְּשִׁבְעָה
 אֲמִירָא דָּא מִן קָדֶם דִּחִילָא
 טו וַיִּבְנֵא מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יְהוָה
 נְסִי: טז וַיֹּאמֶר כִּי־יֵלַע עַל־כֶּסֶף יְהוָה
 מִלְחָמָה לִיהוָה בַּעֲמַלְק מִדֶּר דֶּר: פ
 דְּשִׁכְנִיתִיה עַל כָּרְסִי יִקְרָא דַּעְתִּיד דִּיתִגַּח קִרְבָּא קָדֶם יי בְּדִבִּית עַמְלָק,
 לְשִׁיצִיּוֹתֵהוֹן מִדְּרִי עֲלָמָא.

רש"י

(טו) וַיִּקְרָא שְׁמוֹ. של מזבח.
 ה' נְסִי. הקדוש ברוך הוא עשה לנו כאן נס גדול. לא שהמזבח קרוי ה',
 אלא המזכיר שמו של מזבח זוכר את הנס שעשה המקום, ה' הוא נס
 שלנו.
 (טז) וַיֹּאמֶר. משה.

ביאור (המשך)

למחות את עמלק - וביצוע המשימה מוטל על ישראל.

ביאור

וַיִּקְרָא שְׁמוֹ. רש"י מבאר כי לא את
 ה' כינה משה רבנו "ה' נְסִי", אלא את
 המזבח.
 ה' נְסִי. קריאה למזבח בשם ה'
 עלולה להצטייר חלילה כהגשמה
 וככפירה של ממש. על כן מדייק רש"י
 כי השם "ה' נְסִי" איננו מבטא את מהות
 המזבח, אלא מטרתו להזכיר לכול את
 נס ההצלה הגדול שעשה ה' עימנו
 במלחמת עמלק.
 וַיֹּאמֶר. נושא הפסוק הוא משה,
 ולא ה'.

עיון

ה' נְסִי. השם שהעניק משה למזבח שבנה מבטא את ייעודו: להטמיע בנו את
 ההבנה שעל אף שהמשימה למחות את עמלק חלה עלינו - כדי לקיימה במלואה
 נזדקק תמיד להשגחת ה' ולניסיו.

וַיֹּאמֶר. דברי רש"י משלימים את התמונה שנחרזה בפסוקים האחרונים. הסברנו

❧ רש"י ❧

כִּי יָד עַל כֶּסֶּיָּהּ. ידו של הקדוש ברוך הוא הורמה לישבע בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית, ומהו כס, ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקדוש ברוך הוא שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו יהיה השם שלם והכסא שלם, שנאמר "האויב תמו חרבות לנצח" (תהלים ט, ז) – זהו עמלק שכתוב בו "ועברתו שמרה נצח" (עמוס א, יא), "וערים נתשת אבד זכרם המה" (תהלים שם), מהו אומר אחריו "וה' לעולם ישב" (תהלים ט, ח) – הרי השם שלם, "כונן למשפט כסאו" (תהלים שם) – הרי כסאו שלם (תנחומא כי תצא, ט).

❧ עיון (המשך) ❧

כי דברי ה' "כי מַחָה אֶמְחָה אֶת זֵכֶר עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם" הם ביטוי לרצונו שיתממש בידי עם ישראל שליחיו הנאמנים, ונוכחנו כי כדי לקיים את רצונו עם ישראל נזקק להשגחתו ולפעולתו. כעת משה רבנו מחזק את תחינתו לה' שלא יותיר את התפקיד של מחיית עמלק רק על כתפי ישראל אלא יסייע להם כפי שנשבע.

❧ ביאור ❧

כִּי יָד עַל כֶּסֶּיָּהּ. הרמת היד על הכיסא היא ביטוי של שבועה, שנשבע ה' להילחם בעמלק בכל הדורות. אלא שיש לשאול מדוע כתוב "כֶּסֶּיָּהּ" ולא כיסא, ומדוע מובאות כאן רק שתי אותיות משמו של ה' – י-ה – ולא כל ארבע האותיות – י-ה-ו-ה. רש"י מבאר שכל זמן שעמלק שולט בעולם אין כסאו של הקב"ה שלם – כלומר אין מלכותו שלמה בעולם, וגם אין שמו שלם – שכינתו אינה שורה בצורה גלויה בעולם. אך בבוא הגאולה, כשיימחה עמלק מן העולם, ישובו השם והכיסא לשלמותם, כפי שמבואר בשני פסוקים בתהלים: "הָאֹיִב תָּמוּ חַרְבוֹת לְנֶצַח וְעָרִים נִתְּשָׁת אֲבֹד זִכְרָם הִמָּה. וְה' לְעוֹלָם יֵשֵׁב כּוֹנֵן לַמִּשְׁפָּט כְּסָאוֹ" (תהלים ט, ז-ח). הפסוק הראשון מתאר את נפילת עמלק, והפסוק השני מבטא את שיקומו של שם ה' ומלכותו. נבאר את שני הפסוקים:

נפילת עמלק: "הָאֹיִב תָּמוּ חַרְבוֹת לְנֶצַח וְעָרִים נִתְּשָׁת אֲבֹד זִכְרָם הִמָּה". הערים של האויב ("הָאֹיִב") שנחרבו לגמרי ("תָּמוּ חַרְבוֹת") לא ישוקמו לעולם ("לְנֶצַח") עוזי,⁸³ וזכרן

83. המילה "לְנֶצַח" רומזת גם על השנאה הנצחית של עמלק כלפי ישראל.

❧ ביאור (המשך) ❧

של הערים ההרוסות יאבד לעולם שם ה' כתוב בפסוק זה בשלמותו:
 ("וְעָרִים נְתַשְׁתָּ אָבֵד זִכְרָם הַמָּה").
 "וַיֹּהֲרֵם ה' וַיִּשְׁבֵּם" וגם ה' "כסא"
 שיקום שם ה': "וְהָיָה לְעוֹלָם יֵשֵׁב כּוֹנֵן" איננו קטוע: "כּוֹנֵן לְמִשְׁפַּט כְּסָאוֹ".
 לְמִשְׁפַּט כְּסָאוֹ".

❧ עיון (המשך) ❧

כִּי יָד עַל כֶּסֶּיךָ. דבריו אלו של רש"י על הפסוק האחרון בפרשה הם תמצית
 מהותה של המלחמה בעמלק.

העולם נברא עם אפשרות מובנית של בחירה חופשית בין טוב לרע. בשיאו של
 סולם הרוע מצוי עמלק, הרע האולטימטיבי בעולם. כל זמן שהרוע קיים בעולם,
 צילו מאפיל כביכול על הבריאה של ה'. החיסרון באמונה המוחלטת בקיומו ממעט
 את שמו - ומבחינה זו שמו אינו שלם, ואמונה בקיומו בלי הכרה בהשגחתו ובהיותו
 שופט כל הארץ ממעטת את כסאו - כס המשפט אינו שלם.

פסוק זה הוא הכנה לפרשה הבאה, פרשת יתרו, שבה יתגלה ה' לעם ישראל וייתן
 להם את התורה. ההתגלות לישראל וקבלת התורה יעניקו לעם ישראל בהוד והדר
 את תפקידם עלי אדמות - להביא להכרה של כל באי עולם במלכותו של ה' יתברך.